

KIRISH

Mavzuning asoslanishi va uning dolzarbligi: Magistrlik dissertatsiya ishi O‘zbekiston Respublikasida ziyorat turizmi jozibadorligini oshirish mamlakatimizning boy tarixi, madaniyati, me‘moriy yodgorliklari hamda noyob an‘analarini butun jahonga tanitishga hamda O‘zbekiston dunyo davlatlari sayyohlari uchun eng sevimli turistik yo‘nalishlardan biriga aylantirish va ziyorat turizmini qayta jonlantirishga oid dolzarb muammolarning yechimlariga bag‘ishlangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning qaror va farmoyishlari asosida ziyorat turizmi sohasida bir qator o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda¹. Jumladan, Prezidentimizning 2021 yil 9 fevralda “O‘zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” farmoni qabul qilindi. Unda turizm bozorining turli segmentlariga yo‘naltirilgan turizm mahsuloti va xizmatlarini diversifikatsiya qilish, ularning raqobatbardoshligini yanada oshirish, maqbul va qulay ichki va xalqaro ziyorat turizmi muhitini yaratish, transport yo‘nalishlarini kengaytirish, transport xizmatlari sifatini oshirish, turizm mahsulotlarini keng targ‘ib qilish, shuningdek, mamlakatimizning sayohat va dam olish uchun xavfsiz manzil sifatidagi imijini mustahkamlashga yo‘naltirilgan vazifalar belgilab berildi.

Turizm tadbirkorligi amalga oshirilmagan potentsialni aniqlash va o‘zgaruvchan tendentsiyalardan foydalanish qobiliyati bilan ajralib turadi, chunki tadbirkorlar atrof-muhitni, madaniy merosni va mahalliy hamjamiyatlarni asrash zarurligini tushunadilar. Shu munosabat bilan yurtboshimiz mamlakatimizda ham turizm tadbirkorlik faoliyatiga katta e‘tibor qaratib tadbirkorlar uchun bir qancha qulayliklar yaratish maqsadida 26.04.2023-yildagi PQ-135-sonidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorini e‘lon qildilar².

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh . Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasidan, 28.12.2019 y.

² <https://lex.uz/docs/-6456786>

O‘zbekiston Respublikasida turizmning ko‘plab, tarixiy va madaniy turizm, ekologik turizm, tibbiy turizm, yoshlar turizmi, gastronomik turizm, sport turizmi, qishloq turizmi va diniy turizm turlarini yuqori darajada rivojlantirish salohiyatining mavjudligi kuzatuvchilar va mutaxassislar tomonidan e‘tirof etilmoqda.

Xususan, Markaziy Osiyoda o‘tmishdan turli din vakillari buddaviylik, yahudiylik, musulmonlar, xristianlar hamjihatlikda yashab kelganlar. Uzoq o‘tmish va boy tarixga ega yurtimiz dunyoning turli joylarida yashaydigan turli din vakillari uchun diniy turizm turlarini tashkil qilish imkoniyatini beruvchi boy ziyorat turistik resurslari salohiyatiga ega. Shu kungacha yurtimizda turli dinlarga tegishli noyob yodgorliklar saqlanib qolgan. Jumladan, O‘zbekistondagi buddizm diniga oid topilgan arxeologik topilmalar buddizm dini vakillarini jalb qilishga imkon beradi.

Buddizm uchta yirik dinlarning eng qadimiysi hisoblansada, O‘zbekiston hududlarida shu kungacha ko‘plab buddaviylik obidalari saqlanib qolgan. Misol uchun qadimgi Kushonlar davrida buddizm va buddaviylik madaniyatining markazi Termiz shahri atrofidagi “Qora tepa”, “Fayoztepa” hududlari bo‘lganligi arxeologik topilmalar orqali isbotini topgan. Bu esa buddizm diniga itoat etuvchi Tailand, Vyetnam, Tibet va Yaponiya kabi davlatlarda istiqomat qiluvchi buddistlarda qiziqish o‘yg‘otadi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi ziyorat turizmini rivojlantirish uchun qulay manzil hisoblanadi. O‘zbekiston Islom madaniyati o‘chog‘i, uni dunyoga keng tanitadigan ulug‘ islom olamida chuqur iz qoldirgan Imom Buxoriy, Hakim Termiziy, Iso Termiziy, imom Moturidiy kabi ko‘plab mashhur olimlarning qabrlari joylashganligi islom dini vakillariga shariat qonun qoidalari asosida sharoit yaratish orqali, mahalliy va xalqaro turizmni rivojlantirish imkonini beradi.

Ziyorat turizmi diniy turizmning tarkibiy qismi, ajralmas bo‘lagi, kichik turi bo‘lib, paydo bo‘lishiga diniy qarashlar, e‘tiqod va urf-odatlar sabab bo‘ladi. Ziyorat turizmi diniy turizmning dastlabki bo‘g‘ini kishilik jamiyati paydo

bo'lgandan boshlab insonlar muqaddas joylarga sayyohat qilishgan. Diniy turizm keng tushunchani anglatib, e'tiqodga asoslangan, turli dinlar qorishmasidan tashkil topgan, turli ko'rinishda uyushtirilgan diniy mavzudagi sayyohatlar majmuiga anglatadi. Diniy sohadagi mavzu diniy sayohatning asosiy sababi bo'lishi mumkin. Diniy turizm nafaqat ma'lum bir muqaddas joyga ziyorat qilish, balki avloddan-avlodga o'tib kelayotgan qadriyat va an'analarni davom ettirish, olamdan o'tganlarni xotiralash, ibodat talablarini bajarish, diniy manbalarni o'rganish niyatidagi safarlar, diniy marosimlar, anjumanlar va tadbirlarda ishtirok etish maqsadidagi sayyohatlarni jamlaydi.

Ta'kidlash joizki, so'nggi yillarda yurtimizda olib borilayotgan islohotlar natijasi o'laroq O'zbekiston "Jahon musulmon sayyohlari indeksi" reytingida 10 pog'ona (32-o'rindan 22-o'ringa) ko'tarilib, Islom hamkorlik tashkilotiga a'zo mamlakatlar o'rtasida musulmon sayyohlarni jalb qilayotgan "Eng jozibador" hamda "Xavfsizlik va bag'rikenglik darajasi yuqori" bo'lgan 10 mamlakat qatoridan o'rin egalladi.

Turizm nuqtai nazardan qaraydigan bo'lsak, bugungi kunda viloyatimiz, nafaqat viloyat, balki respublikamiz miqyosida keng rivoj topib borayotgan turistik yo'nalishlardan biri diniy turizm tarkibiga kiruvchi ziyorat turizmi bo'lib hisoblanadi. Butun jahon turistik ko'rsatkichlarga asosan bugungi kunda ziyorat turizmini amalga oshirish maqsadida sarflanadigan mablag' summasi 300 milliard dollardan ortiqni tashkil qilmoqda³. O'zbekiston ham yaqin kelajakda bu summadan kerakli miqdorni olishi rejalashtirilmoqda, buning uchun bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Dunyoda yuz million naqshbandiya tariqati ixlosmandi bor ularning o'n million Turkiyada yashaydi. Bu silsilada 30 nafar ulamo tilga olinadi, bu ulamolardan 12 nafarining ziyoratgohlari O'zbekiston Respublikasida, shulardan 7 nafari Buxoro viloyatida joylashgan. Bugungi kunda amalga oshirilayotgan faoliyatlar, jumladan, bir qator mamlakatlar uchun vizasiz

³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6165-son Farmoni

rejimning joriy etilganligi yuqori potensialga ega bo'lgan ziyorat turizmini rivojlantirish uchun amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotning ob'ekti: Yurtimiz hududida joylashgan muqaddas qadamjolar, ziyoratgohlar, ziyorat turizmi sohasida ishtirok etuvchi xo'jalik yurituvchi barcha tadbirkorlik subyektlari bilan bog'liq jarayonlar ishning ob'ekti bo'lib hisoblanadi.

Tadqiqotning predmeti: O'zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirishning tashkiliy iqtisodiy mexanizmlari yig'indisi tadqiqotning predmetini tashkil etadi.

Tadqiqot maqsadi: O'zbekistonda ziyorat turizmi yanada rivojlantirish imkoniyatlari bo'yicha ilmiy takliflar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Strategik investitsiyalar va maqsadli marketing sa'y-harakatlari bilan birgalikda barqaror turizm takliflarini ishlab chiqish O'zbekistonni jahon miqyosida ziyorat turizmi uchun yetakchi yo'nalishga aylantirishi mumkin. Shuningdek, mamlakatimizda ziyorat turizmining rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan muammolar hamon borligini ham qayd etish mumkin.

Jumladan:

- tilga kelsak, poytaxtdan tashqarida ham ingliz tilida gaplashadiganlar kam;
- chet ellik mehmonlar oddiy muloqotda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Bu, ayniqsa, qishloq joylarida uzoq vaqt qolishni xohlaydigan keksa avlod vakillari uchun aloqa to'siq bo'lishi mumkin.
- mahalliy aholi uchun noqulaylik va tushunmovchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

o'zbek madaniyatida har qanday mehmonga taom va ichimlik taklif qilish odat tusiga kiradi.

Tadqiqotning vazifalari: dissertatsiyaning maqsadidan kelib chiqib, unda quyidagi vazifalar belgilangan:

- Qadimgi davrlarda ziyorat turizmi faoliyati shakllanishining dastlabki bosqichlarini tahlil qilish;
- Muqaddas ziyoratgohlar turizm obyekti sifatida o'rganish;
- Islom dinidagi jahon ziyorat turizmi obyektlari va ularning joylashuvini aniqlash;
- Xristianlik dinidagi jahon ziyorat turizmi ob'yektlari va ularning joylashuvi Turkiya misolida o'rganish;
- Islom dinidagi jahon ziyorat turizmi ob'yektlarining joylashuvi Saudiya Arabistoni misolida o'rganish;
- Hindistondagi buddizm ziyorat turizm rivojlanishining istiqbollari o'rganib chiqish;
- Surxondaryo viloyatining ziyorat turizm salohiyati va undan foydalanish yo'nalishlarini aniqlash;
- O'zbekiston Respublikasida ziyorat turizmining iqtisodiyotdagi rolini oshirish yo'llari va uni rivojlantirish bilan bog'liq muammolar tahlili;
- O'zbekiston Respublikasida ziyorat turizmini rivojlantirish imkoniyatlari va istiqbollari yoritish.

Ilmiy yangiligi: Tadqiqot natijasida olingan xulosalar O'zbekistonda ziyorat turizmini yanada rivojlantirish uchun turizm sohasida innovatsion texnologiyalarni qo'llashning qulayliklari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- turistlar tomonidan turistik xizmatlarga sarf etiladigan pul miqdorlari kamayadi (masalan, oldindan mehmonxonani bronlash, aviabilet);
- turistik xizmatlar (turpaketlar va turmarshrutlar) haqida ko'proq, tezroq hamda sifatli ma'lumot olish imkoniyati paydo bo'ladi;
- raqamli dunyodagi turistik xizmatlarning jahon bozoriga chiqish imkoniyatlari katta bo'ladi;
- turistlar fikri (feedback) ni tez olish hisobiga turmarshrutlar va xizmatlarning kamchiliklarini bartaraf etish va ularni yanada rivojlantirish imkonini beradi;

- xizmat ko'rsatish tezroq, sifatliroq, qulayroq hamda kam xarajat talab etadigan darajada bo'ladi.

Zamonaviy turistlar o'z safarlarini amalga oshirish jarayonida ko'plab ilovalardan foydalanishadi. Bunda ular, chiptalar xarid qilishda, joylashtirish vositasini bron qilishda, umuman destinatsiya haqida ma'lumot olish va boshqa shu kabi savollarga javob topishda to'g'ridan to'g'ri zamonaviy ilovalardan foydalanishadi.

Tadqiqotning asosiy masalalari va farazlari: O'zbekistonda ziyorat turizmi yanada rivojlantirish imkoniyatlariga oid masalalar o'rganilgan va ziyorat turizmini rivojlantirish hisobiga xalqaro va ichki turizm oqimlarini oshishining bir vositasi deb faraz qilingan.

Tadqiqot mavzusi bo'yicha adabiyotlar sharhi (tahlili): Ziyorat turizmini tushunchasi va mohiyati xorijiy olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Ular jumlasiga Digance J, Margry.J. P, Kavanagh, Joanne, Bauman, Zygmunt, Coelho, Paolo.kabi olimlarimizni kiritishimiz mumkin. Respublikamiz olimlaridan M.M.Muxammedova, N.To'xliyev, N.B.Navro'z-Zoda, B.To'rayev, O.X.Hamidov, N.S.Ibragimov, H.R.Xamroyevlarning ilmiy tadqiqotlari ziyorat turizmining turli jihatlariga bag'ishlangan.

Tadqiqotda qo'llanilgan metodikaning tavsifi: O'zbekiston Respublikasida ziyorat turizmi faoliyatini yanada rivojlantirishga oid ishlab chiqilgan takliflarni amaliyotga kiritish evaziga, O'zbekistonda ziyorat turizmi sohasini yanada rivojlantirishga erishiladi.

Tadqiqot natijalarining nazariy va amaliy ahamiyati: Tadqiqot natijasida olingan xulosalar O'zbekistonda ziyorat turizmini yanada rivojlantirish uchun qo'l kelib, xalqaro va ichki turizm oqimlarining sezilarli darajada oshirilishga amaliy ahamiyat kasb etadi.

Ish tuzilmasining tavsifi: dissertatsiya tarkibi kirish, uchta bob, xulosa va takliflar, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat. Dissertatsiyaning hajmi 135 betdan iborat.

I-BOB. ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANISHINING NAZARIY VA USLUBIY ASOSLARI

1.1. Qadimgi davrlarda ziyorat turizmi faoliyati shakllanishining dastlabki bosqichlari

Turizm mutaxassislarining fikriga ko'ra, turizm yigirma birinchi asrning eng daromadli sohasiga aylandi. Turizm transport, oziq-ovqat, mehmonxona, savdo-sotiq, hunarmandchilik, qurilish va boshqa xizmat turlarini ham rivojlanishiga olib keladi. O'zbekiston turizm sohasini tubdan isloh qilish milliy iqtisodiyotni rivojlashtirishning strategik yo'nalishiga qaytish va uning diversifikatsiya va jadal rivojlanishini ta'minlash alohida ustuvor vazifa sifatida O'zbekiston Respublikasi va Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga qilgan, murojaatnomasida transport va umumiy ovqatlanish sohaslariga berilgan imtiyozlar ta'kidlab o'tilgan⁴.

Hozirgi paytda O'zbekistonda turizm sohasining rivojlanish xususiyatlari va barqaror yo'nalishlari, ba'zi musulmon mamlakatlar bozorlarida xarid qobiliyati o'sib borishi va yangi xaridorlar sonining ortishi tufayli moddiy jihatdan farovon bo'lgan o'rta shakllanishi mamlakatlar xalqaro turizmga musulmon sayyohlar ulushi ortib borishi ko'rib chiqilmoqda. Ziyorat turizm esa global turizm nazariyasi va amaliyotida nisbatan yaqinda kelgan hodisadir. K.Govhannisyan ziyorat qiladi turizm xususiyatlariga e'tibor berib, diniy turizm mustaqil turiga kiritadi.

Yigirmanchi asrning 90-yillarida unutilgan haj so'zi ommaviy lug'atga kirdi. Temir pardaning yemirilishi va chegaralarning ochilishi munosabati bilan ko'plab yurtdoshlarimiz xorijga otildi. Ushbu sayohatlarning yagona maqsadi yo'q edi. Biroq, ko'p jihatdan odamlarni boshqa mamlakatlarni ko'rish, boshqa xalqlar hayoti tajribasiga tegish istagi boshqargan. Ushbu sayohatlarning ba'zilari dindor kishini qiziqtirgan mamlakatlarga qilingan. Masalan, Muqaddas zaminga, Yunonistonga, Misrga. Rossiyada diniy ongni uyg'otishga e'tibor qaratgan

⁴ Mamatqulov X.M. Turizm infratuzilmasi. O'quv qo'llanma. -T.: «o'zbekiston faylafuslar jamiyati» nashriyoti, 2011.- 273 b.

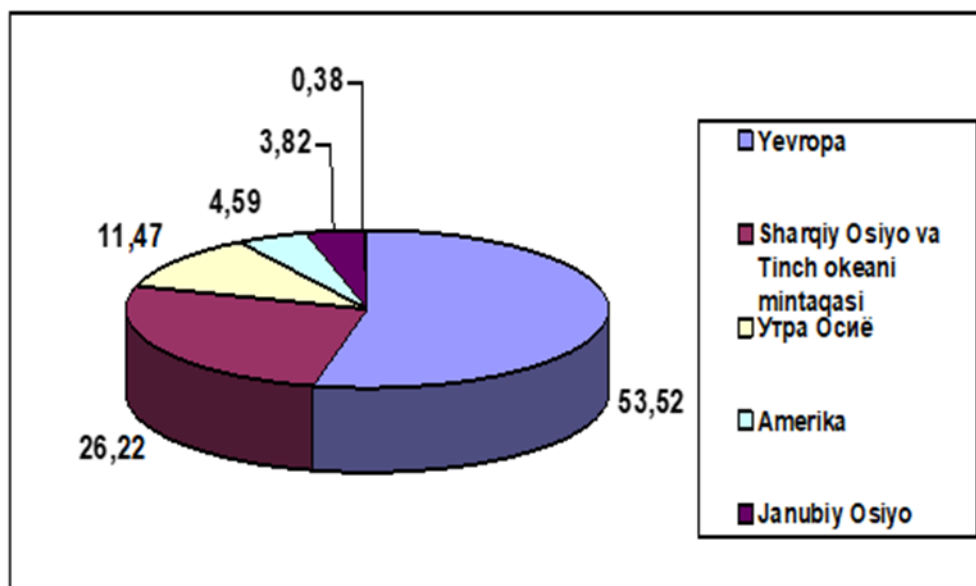
sayyohlik agentliklari mijozlarni jalb qilish uchun o'z turlariga nisbatan notanish haj so'zidan faol foydalana boshladilar. Shu munosabat bilan kerakli kontsepsiyani aniqlash zarurati tug'ildi.

Ma'lumki, turistik resurslarning turlari ko'p bo'lib, sayohatdan maqsad asosan tanishuv, dam olish va sog'lomlashtirish, sog'liqni tiklash va sport hamda diniy ziyorat va boshqa maqsadlarni ko'zda tutadi. Turizmning qadimiy va aktiv turlaridan biri bu diniy turizm hisoblanadi. Mazkur tarmoqning geografiyasi nazar tashlaydigan bo'lsak, jahonning turli mamlakat, mintaqalarida diniy turistik resurslar turlicha ta'minlangan. Ayni paytda esa hamma joyda ham diniy turistik obyektlar mavjud emas. Binobarin, jahon miqiyosidagi, ya'ni dunyo dinlari hisoblangan xristianlik, islom va buddizm hamda mahalliy dinlarga yer shari aholisi e'tiqod qiladi. Diniy ziyorat maqsadida sayohatlar qadimdan rivojlangan, xatto hozirgi kundagi eng aktiv "turmigratsiya" hisoblanadi.

Hozirgi kunda dunyo bo'yicha har yili 200 mln.dan ortiq kishilar aynan ziyorat maqsadida jahondagi turli ziyoratgoh, o'zlari uchun muqaddas hisoblangan maskanlarga borib, diniy turistik sayohatlarga chiqmoqdalar. Statistik ma'lumotlarga nazar tashlaydigan bo'lsak, yiliga 150 mln. xristianlar, 45 mln musulmonlar, 40 mln. buddistlar, sintoistlar, 30 mln. induistlar diniy ziyorat maqsadida sayohat uyushtirgan. Demak, dunyoda diniy turistik migrasiyasi aktiv hisoblanib, sayohlar asosan ruhan poklanish, buyurilgan amallarni bajarish, muqaddas maskanlarni ziyorat etishadi. Turistik oqimlarga diniy motivatsiyalar sezilarli ta'sir o'tkazadi. Diniy turizm ildizlari uzoq asrlarga borib taqaladi. Ilk sayohatlar to'g'risida ma'lumotlar Antik davrga taaluqlidir. Eng mashhur ilohiy markaz Ollada Delfada joylashgan. U o'z diniy peshvolari bilan umumiy Gresiya ahamiyatiga ega bo'lgan. Ko'p sonli zohidlar, sayyohlar bu yerga bashoratchi Pifiyaning karomatlarini kutish uchun kelishgan (1.1.1-rasm).

Diniy motivlar bo'yicha migratsiya O'rta asrlar davriga to'g'ri keladi, u taraqqiy etish davom qildi, yangi qirralar paydo bo'ldi. Ziyorat Salib yurishi shaklida o'ziga xos ommaviy harakater kasb etadi. U shakkoklarga

(musulmonlar) qarshi kurash bayrog‘i ostida, xristianlarning muqaddas joylarini ulardan ozod qilish shiori ostida o‘tkazilgan.



1.1.1-rasm. Ziyorat turizmi rivojlanishining dastlabki bosqichlari ko‘rsatkichlari⁵

Ziyorat harakatlari XV va XVI asrlarda sezilarli kengaygan. Uning ko‘lami kengayishi bilan oqimlari har xilligi ham kuchaydi. Muqaddas yerga borayotganlarning ko‘pchiligi o‘z maqsadlari va qiziqishlarini diniy ziyorat bilan niqoblashgan. Ular orasida Quddusda Xudo qabriga o‘zini bag‘ishlagan aslzodalar ham, avliyolik bilimlarni egallashni orzu qilganlar ham, ijod ahlilari ham bo‘lgan. Masalan, Yustus Tepellus va Velgelm Postel – Fransiya qiroli Fransiska II topshirishga ko‘ra, Falastinda Parij kutubxonasi uchun qo‘lyozmalar yig‘ilgan, savdo-sotiq maqsadida sayohatga chiqqan savdogarlar ham bo‘lgan.

XIX asrda “Muqaddas sayohatlar “ tashkiliy shakl kasb etdi. 1861 yildan boshlab har yili Fransiyada respublika hukumatining cherkovga qarshi jinoyatlari uchun tavba-tazarri qilish belgisi ostida ziyoratchilar karvoni tashkil qilingan. Uning ishtirokchilari soni 300-400 kishiga yetgan. 1870 yillar oxiridan

⁵ O‘zbekiston milliy kutubxonasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

fransiskachilar Venadan va Myunxendan ham xuddi shunday karvonlar jo'nata boshladilar⁶.

Bugun ham ko'p asrlar avvalgidek diniy e'tiqod sayohat bosh motivlaridan biri hisoblanadi. Har yili 200 mln. kishi dunyo bo'ylab ziyoratga boradi. Ulardan 150 mln. xristianlar, 20-30 mln. hindlar, 40 mln. buddistlar, musulmonlar, sintoistlar va boshqalardan, ziyoratchilar ruhiy xotirjamlik, og'ir iztiroblardan xolos bo'lish, ma'naviy yaqin kishilari bilan bir bo'lish umidida muqaddas joylarni tavob qiladilar. Ular yashash va hayot mazmunini ato etgan yaratganga shukrona aytish uchun yo'lga o'tlanadilar. Bu bilan o'z imon – e'tiqodlariga sodiq ekanliklarini izhor qiladilar.

Ziyoratchining keng va xilma-xil geografiyasini o'rganish uchun rayonlashtirishdan foydalaniladi. Jahonda ziyoratning 11 makro hududi ajralib turadi⁷:

- Xristian Yevropasi;
- xristianlik va boshqa ko'psonli dinlar bilan mustahkam o'rin egallovchi Shimoliy Amerika;
- Xristianlik va an'anaviy dinlar bilan Lotin Amerikasi;
- Islomni qabul qilgan Shimoliy Afrika;
- Islom hukmron va alohida xristianlik va an'anaviy dinlar mavjud g'arbiy va Sharqiy Afrika;
- Buddizm islom, xristianlik va hinduzimni egallagan Janubiy-Sharqiy Osiyo;
- Buddizm bilan (asosan lamaizm) mustahkamlangan Markaziy Osiyo;
- Islom hukmron O'rta Osiyo;
- G'arbiy Osiyo islom va xristianlik, buddizm bilan mustahkamlangan;

⁶ I.S. Tuxliyev, R.Hayitboyev, B.Sh. Safarov, G.R.Tursunova. Turizm asoslari. –T.: «Fan va texnologiya», 2014, 228 bet.

⁷ <http://www.tourism.uz/>

- Janubiy Osiyo iudizm va buddizm tarqalgan, shuningdek xristianlik, jaynizm, sikkizm va islom mavjud.

Har bir makrohudud eng avvalo ziyoratning jahoniy markazlari bilan mashhur. Ular e'tiqodchilarning xalqaro oqimini qabul, qiladilar va ko'pincha diniy ixtisoslashtirishning ma'muriy, sanoat, madaniy va turistik markazlari funksiyalari bilan qo'shib ketadilar. Bundan tashqari, makrohududlarda milliy va mahalliy ahamiyatga ega diniy sig'inish obektlari mavjud. Quddus-jahonning yirik diniy markazi. Quddus uch din e'tiqodchilari islom, xristianlik, buddizm uchun muqaddas markaz. Jahon ilohiy markazlari orasida alohida o'rin egallaydi. Buddizmga sig'inuvchi yahudiylar, ancha ilgari monoteist dinlaridandir. Ulardan ko'pchilik xristianlikka mansub – muqaddas toqqa, yig'i devorlariga boradilar. Bu yerda devor oldidagi uncha katta bo'lmagan maydonda ular qachonlardir arablar tomonidan vayron qilingan ibodatxonaga qatg'u bildirdilar. Qora kiyingan ziyoratchilar qo'l ushlab bir ohangda chayqalgan holda Xudo Yaxvega iltijo bilan murojat qiladilar. Xristianlar uchun quddus Iso payg'ambari yerda bo'lishi bilan bog'liq. Ularning ziyorat programmasida eng muhim manzil tirilish ibodatxonasi:

- ◀ jahon xristian olamining bosh muqaddas joyi hisoblanadi, har bir sig'inuvchi bu ibodatxonaga tashrif buyurishga intiladi. Uning Golgofa butiga, Pomezoniya toshiga, tangrining tiriklik nishon tobutiga sajda qiladilar. Xudoning o'g'li dafn etilgan joy ramzi;
- ◀ xochga mixlangan siymo turli xristian ibodatlari buyumlari bilan zich qurshalgan. Rim katoliklari xudoga qayg'uli sukutda turgan armon ruhoniylari qatorida toat-ibodat qiladilar. Xuddi shu yerda suriyalik sig'inuvchilarning shivirlab ibodat qilganlari eshilib qoladi.

Ruhiy hotirjamlikka limmo-lim qalb va xor qo'shiqning Afrika ohanglariga xos ovozi ostida efiopiyaliklar o'z marosimlarini bajo keltirishadi. Boshqa qo'shiqni joylashgan xorda greklar ibodat qiladilar. Hech kim, hech kimga halaqit bermaydi, hammaning diqqati o'z ibodatiga qaratilgan. Musulmonlar quddusda o'z bayrog'lariga ega. Ular to'planadigan joy – bizning ko'plargacha saqlanib

qolgan ilohiy inshooti – Umar machiti hisoblanadi. Gumbazi muqaddas qoya timsoli, diniy tasavvurlarga ko‘ra Muhammad payg‘ambar undan arsh-a‘loga ko‘tarilib ketgan. Muazzaining dinamiklar yordamida kuchaytirilgan ovozi har kuni besh marotaba qadam shahar o‘zra yangrab musulmonlarni namozga chorlaydi.

Bu makromintaqalarni biz mavjud diniy ziyoratgohlar salohiyatidan kelib chiqqan holda ajratdik. Ular ichida eng muhim mintaqa Yevropada Vatikan, G‘arbiy Osiyoda Saudiya Arabistonidagi Makka va Madina va Quddus shaharlari hisoblanadi. O‘rta Osiyda esa O‘zbekistonning qadimiy Buxoro va Samarqand, Toshkent, Termiz, Xiva va boshqa shaharlarida diniy turistik resurslar mavjud⁸.

Ziyorat - aniq belgilangan diniy maqsadlar bilan muqaddas joylarga sayr qilish yoki sayohat qilish. U yoki bu shaklda ziyorat qilish deyarli barcha dinlarda va butparast kultrlarda qabul qilinadi. Ayni paytda ziyoratchilar turizm sohasi xizmatlaridan keng foydalanmoqda, bunday turlarni tashkil etish uchun maxsus sayyohlik kompaniyalari tashkil etilmoqda. Ziyorat sayohatlari, diniy-ma'rifiy yoki madaniy-tarixiy turlardan farqli o‘laroq, nafaqat ma'rifiy maqsadlarni, balki marosimning ma'nosiga ham ma'lum bir e'tiqodni o‘z ichiga oladi. Dasturning ko‘ngilochar bo‘limi sezilarli darajada qisqartirildi, ammo sog‘lomlashtirish va ma'rifiy dam olishga ruxsat berilgan.

Ziyoratning ma’nosi muqaddas joylarga sajda qilishdir. Bu ibodat diniy xususiyatga ega bo‘lib, hurmatli ziyoratgohlarda ilohiy xizmatlar va ibodatlarni bajarish bilan bog‘liq. Muqaddas joylarga diniy ibodat bilan bog‘liq bo‘lmagan har qanday boshqa tashrif, aniq aytganda, kanonik ziyorat bilan bog‘liq emas.

Diniy turizmning bu turi turli din vakillarining ziyorat maqsadidagi sayohatlarining yig‘indisidir. Biz ziyoratni odamlarning muqaddas joylarga sajda qilish sayohati deb tushunishimiz mumkin. Turli sabablar odamlarni ziyorat qilishga undaydi. Birinchidan, diniy marosimni bajarish (namoz, birlashish, e'tirof

⁸ Mirzayev M.A., Aliyeva M.T. Turizm asoslari. O'quv qo'llanma.-T.: o'zbekiston faylafuslar jamiyati, 2021.- 287 b.

etish). Diniy urf-odatlar eng muhim ichki asosdir. Ikkinchidan, ruhiy rivojlanish. Muqaddas monastirlarga o'nlab va yuz minglab turli odamlar ma'naviy ozuqa uchun jalb qilinadi. Uchinchidan, inoyat, ruhiy va jismoniy maslahat olish. To'rtinchidan, diniy ta'lim. Beshinchidan, muqaddas joyga, ibodatxonaga, yodgorliklarga sig'inish.

Diniy turizmning bir turi sifatida ziyorat qilish muqaddas joylarga ibodat qilish uchun odamlarning yurishini anglatadi. Muqaddas joylar Markaziy Osiyodagi musulmonlarning diniy hayotida muhim rol o'ynaydi, ular odatda mozorlar deb ataladi. Musulmonlar tomonidan ziyorat qilishning asosiy sababi-haj deb ataladigan Islomning beshinchi ustunini bajarish istagi. Ma'lumki, Markaziy Osiyoda haj ziyoratini amalga oshirish (haj) Makkada, uning katta masofasi va katta moliyaviy xarajatlari tufayli, muayyan qiyinchiliklarga olib keldi va aholining keng qatlamlari uchun mavjud emas edi. Islomning bu muhim buyrug'i (farz) o'rniga, ko'plab mahalliy aholi muqaddas joylarga (ziyosatga) haj qildilar) Farg'ona vodiysining o'z va qo'shni tumanlarida, shuningdek, Markaziy Osiyo, Afg'oniston, Sharqiy Eron va Xitoy Shinjon boshqa viloyatlarida joylashgan. Farg'onada bunday ziyoratgohlarning eng mashhur markazlari, xususan, Marg'ilon shahrining janubidagi Hazrat Ali maqbarasi, O'sh shahridagi taxti Sulaymon tog'i va Namangan shahrining shimolidagi Safid Bulan maqbarasi bo'lgan. Oddiy odamlar oldida bunday maqbaralar Makkadagi Ka'baga nisbatan teng deb hisoblangan.

BTT ekspert bahosiga ko'ra, O'zbekistonning sayyohlik resurslari hajmi bir million kishini tashkil etadi. O'tgan yili yurtimizga 262 mingga yaqin sayyoh tashrif buyurdi. Mavjud salohiyatdan deyarli to'rt baravar kam. Shu bilan birga, O'zbekiston sayyohlik salohiyati bo'yicha jahon miqyosida yuqori reytingga ega, biroq bu sohaning qaytarilishi juda kam – yalpi milliy mahsulotning atigi 0,6 foizni tashkil etadi⁹.

⁹ <http://www.tourism.uz/>

Buxoro va Samarqandning qadimiy musulmon muqaddas shaharlari tufayli O'zbekistonda ziyorat turizmi muhim rivojlanish salohiyatiga ega. Islom izdoshlari uchun ko'plab muqaddas joylar mavjud.

Ushbu shaharlarning buyukligi va muqaddasligini ifodalovchi quyidagi ikki satr mavjud: "Samarqand yerdagi barcha shaharlardan ko'ra chiroyli. Buxoro - Islom dinining kuchi. Agar ularning yashil gumbazlari bo'lmasa edi ular yer yuzidagi ko'ngilochar shaharlarga aylanadi". Samarqand tarixi 2750 yil. U Rim, Afina, Bobilning yoshi. O'tmishning shoirlari va tarixchilari uni "yerning yuzi", "Podlun mamlakatlarining go'zalligi", "Sharqning Rimi" deb atashgan. Imom-Al-Buxoriy yodgorlik majmuasi shahridan 12 km masofada joylashgan Samarqandning muhim ziyoratgohi. Bir marta, bu yerda hadis ilmining asoschisi (Payg'ambar Muhammadning so'zlari va xatti-harakatlari haqidagi afsonalar) Ismoil Buxoriyning qabrida masjid qurildi. Imom Al-Buxoriyning o'zi 810 yil Buxoro shahrida tug'ilgan, ammo 870 yil Samarqand shahrida vafot etgan va dafn etilgan. 10 yoshidan boshlab u hadislarni to'plashni, yozishni va o'rganishni boshlagan, ularning aksariyati keyinchalik shariatga kiritilgan¹⁰. Ko'p yillar davomida u xalifalikning turli viloyatlarida sayohat qilib, minglab shayxlar tomonidan hadislar haqida suhbatlashdi. Imom Al-Buxoriy barcha ishonchli hadislarni yig'ishni maqsad qilgan. O'sha davrdagi Xadis (muhaddis) haqida gapiradigan olimlarga xos bo'lgan tanqidni ko'rsatib, Al-Buxoriy 600 ming hadisni odamlarning og'zida, shuningdek, 200 ming nafarini o'z o'qituvchilari va zamondoshlaridan yozib olgan. 7275 ta mukammal (sahih) Hadisni puxta tanlab olish va tartibga solish asosida imomlarga berilgan bu ulkan afsonalardan "Al - jome as-sahih" nomli ishonchli to'plamini yozgan. Islom dunyosida ushbu to'plam 97 ta kitob va 3450 ta bobdan iborat "As-sahih Al-Buxoriy" deb nomlanadi va Qur'ondan keyin ikkinchi muqaddas kitob hisoblanadi.

Uning qabri ustida kichik bir maqbara qurilgan, yonida masjid qurilgan va chinorlar ekilgan. 1998 yilda Imom tavalludining 1225 yilligi munosabati bilan qadimiy maqbaraning o'rnida yodgorlik majmuasi barpo etildi. 10 gektarlik

¹⁰ Mirzayev M.A. «Turizm asoslari». Ma'ruzalar matni T.: 2015. – b 152

zamonaviy kompleksning me'moriy yechimi milliy an'analardan foydalanishga asoslangan. Majmua ichki hovli atrofida qurilgan maqbara, masjid, ma'muriy bino va boshqa inshootlardan iborat. Majmuaning Markaziy tizmasida Imom-Al-Buxoriy maqbarasi joylashgan. Kub shaklidagi bu bino o'n yetti metrli gumbaz bilan qoplangan. Maqbaraning o'ng tomonidagi eshik dahma-ibodat joyiga olib boradi. Yuqori qavatdagi ochiq ko'k Oniks sag'ananing o'ng tomonida marmar bilan qoplangan Al-Buxoriyning qabri joylashgan. Ichki hovlining chap tomonida 1500 mo'minlarga bir vaqtning o'zida ibodat qilish imkonini beradigan masjid joylashgan. Devorlari ochiq yashil, ko'k, oq va sirlangan plitkalar, marmar, Oniks va granit bilan bezatilgan; zaminlar girix bilan bezatilgan; bundan tashqari, ganch ham keng qo'llanilgan, mihrabnaya nishi esa Saudiya Arabistoni podshohi tomonidan O'zbekistonga sovg'a qilingan Ka'ba materiyasiga osilgan. Maqbaraning orqasida hadis ilmlari o'rganilayotgan ta'lim markazi (Dorus-hadis) joylashgan.

Imom-Al-Buxoriy yodgorlik majmuasi musulmon ibodatlari va muqaddas qabrni saqlab qolish joyidir. Musulmonlar orasida bu muqaddas joyga tashrif buyurish kichik Hajga teng. Odamlar: "Agar Makka va Madina musulmon dunyosining yuragi bo'lsa, Buxoro va Samarqand uning boshidir!".

Imom-Al-Buxoriyning, islom olamidagi 2500 yoshli Buxoroning tug'ilgan joyi Makka, Misr, Bag'dod, Mozori Sharif, Shom va Quddus bilan birga Sharif shahri deb ataladi. Uchun, payg'ambar Muhammad 27 Al-Mirage (Allohga yuksalish) davomida oy Rajab oyning erting uch nuqtalaridan nur osmonga yetganini payqadi. So'ngra, u Archangel Djibrail nur Makka, Madina va Buxoro shaharlaridan kelib chiqadi, deb aytdi. Shu munosabat bilan taniqli tojik-fors shoiri Abdurahmon Jomiy "to'xtatil Ahror" kitobida shunday deb yozgan edi: "Muqaddas muhr Yasriba (Makka) va Batx (Madina) da joylashtirilgan. Oxirgi o'rin Buxoroga yetkazildi ". Mangulik, abadiylik g'oyasi ushbu shaharlar bilan bog'liqdir. Muhammad payg'ambarning tarjimai hollarida bir voqea bor¹¹. Payg'ambar me'roj qiladi. Uning samoviy oti bor edi va u o'sha otda osmonga

¹¹ www.interunion.ru

ko‘tariladi. Avval Quddusga, so‘ngra Makkaga tashrif buyuradi. Makkaga qarab, quyosh nurlari butun dunyoni yoritayotganini ko‘radi. Keyin u yer yuzida faqat ikkita nuqtani ko‘radi, bu nurlar pastdan yuqoriga ko‘tarildi. Bu nurlar Buxoro va Samarqand edi.

Markaziy Osiyoda nasroniylikning paydo bo‘lishi birinchi mingyillikning boshlarida ushbu hududda missionerlik qilgan havoriylar Foma va Birinchi chaqirilgan Andrey ismlari bilan bog‘liq.

O‘shandan beri dunyodagi eng muhim ikkita din - Islom va Nasroniylik dinlari birga tinch yashab kelmoqda. O‘zbekistonda 10 dan ortiq muqaddas va e‘zozlangan nasroniy va musulmon joylari, ziyoratgohlar mavjud. Hozirgi zamongacha, O‘zbekiston hududida nasroniylar ham, musulmonlar ham hurmat qiladigan “Iova buloqlari” mavjud bo‘lib, ularning eng mashhuri Buxoroda joylashgan.

1.2. Muqaddas ziyoratgohlar turizm obykti sifatida

O‘zbekiston hududida boshqa dinlar singari islom madaniyati va uning so‘fiylik oqimiga oid ko‘plab muqaddas joylar mavjud. Eng qimmatbaho yodgorliklar YUNESKONing Butunjahon merosi obyektlari sifatida tan olingan. Ular orasida Islom olamida Muborak Buxoro ma‘nosini anglatuvchi Buxoroyi-Sharif deb nomlangan Buxoro shahri. Ko‘plab bebaho yodgorliklarga ega Samarqand shahri. Amir Temurning vatani hisoblanmish Shahrisabz shahri. Albatta, bu shaharlar qadimiy va boy tarixga ega bo‘lib, butun hayoti davomida jiddiy o‘zgarishlarga duch keldi.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri, O‘zbekistondagi pravoslav cherkovi O‘rta Osiyoda rus pravoslav cherkovining paydo bo‘lishi bilan, bu mintaqaning asosiy qismi Rossiya imperiyasiga qo‘shilganidan keyin va Turkiston general-gubernatorligi tashkil etilishi (1867) bilan bir qatorda shakllana boshlangan.

1968 yilda qadimgi Termiz hududida Buddha haykali topilgan va o‘sha vaqtdan beri bu yer ko‘pgina arxeologlar tomonidan o‘rganiladigan asosiy obyektga aylandi. Keyinchalik eng qadimgi budda ibodatxonalari majmualari

ochildi: Fayoztepa (mil. av. 1-asr – milodiy 3-asr), Kampirtepa, Qoratepa. Qadimgi musiqachilarning tasviri bilan mashhur Ayritom frizining elementlari topilishi bu mintaqa hududida buddizm targ‘ib qilinganligi va ellinistik madaniyat elementlari oshkor bo‘lganligidan dalolat beradi. Hozirda naqshli hoshiyaning terrakota bareleflari Sankt-Peterburgdagi Davlat Ermitajida saqlanadi.

Ko‘p yillar davomida u xalifalikning turli viloyatlarida sayohat qilib, minglab shayxlar tomonidan hadislar haqida suhbatlashdi. Imom Al-Buxoriy barcha ishonchli hadislarini yig‘ishni maqsad qilgan. O‘sha davrdagi Xadis (muhaddis) haqida gapiradigan olimlarga xos bo‘lgan tanqidni ko‘rsatib, Al-Buxoriy 600 ming hadisni odamlarning og‘zida, shuningdek, 200 ming nafarini o‘z o‘qituvchilari va zamondoshlaridan yozib olgan. 7275 ta mukammal (sahih) Hadisni puxta tanlab olish va tartibga solish asosida imomlarga berilgan bu ulkan afsonalardan “Al – jome as-sahih “nomli ishonchli to‘plamini yozgan. Islom dunyosida ushbu to‘plam 97 ta kitob va 3450 ta bobdan iborat “As-sahih Al-Buxoriy “ deb nomlanadi va Qur'ondan keyin ikkinchi muqaddas kitob hisoblanadi.

Uning qabri ustida kichik bir maqbara qurilgan, yonida masjid qurilgan va chinorlar ekilgan. 1998 yilda Imom tavalludining 1225 yilligi munosabati bilan qadimiy maqbaraning o‘rnida yodgorlik majmuasi barpo etildi. 10 gektarlik zamonaviy kompleksning me'moriy yechimi milliy an'analardan foydalanishga asoslangan. Majmua ichki hovli atrofida qurilgan maqbara, masjid, ma'muriy bino va boshqa inshootlardan iborat. Majmuaning Markaziy tizmasida Imom-Al-Buxoriy maqbarasi joylashgan. Kub shaklidagi bu bino o‘n yetti metrli gumbaz bilan qoplangan. Maqbaraning o‘ng tomonidagi eshik dahma-ibodat joyiga olib boradi. Yuqori qavatdagi ochiq ko‘k Oniks sag‘ananing o‘ng tomonida marmar bilan qoplangan Al-Buxoriyning qabri joylashgan. Ichki hovlining chap tomonida 1500 mo‘minlarga bir vaqtning o‘zida ibodat qilish imkonini beradigan masjid joylashgan¹². Devorlari ochiq yashil, ko‘k, oq va sirlangan plitkalar, marmar, Oniks va granit bilan bezatilgan; zaminlar girix bilan bezatilgan; bundan tashqari,

¹² www.world-tourism.org

ganch ham keng qo‘llanilgan, mihrabnaya nishi esa Saudiya Arabistoni podshohi tomonidan O‘zbekistonga sovg‘a qilingan Ka’ba materiyasiga osilgan. Maqbaraning orqasida hadis ilmlari o‘rganilayotgan ta’lim markazi (Dorus-hadis) joylashgan.

Imom-Al-Buxoriy yodgorlik majmuasi musulmon ibodatlari va muqaddas qabrni saqlab qolish joyidir. Musulmonlar orasida bu muqaddas joyga tashrif buyurish kichik Hajga teng. Odamlar: “Agar Makka va Madina musulmon dunyosining yuragi bo‘lsa, Buxoro va Samarqand uning boshidir!”.

Imom-Al-Buxoriyning, islom olamidagi 2500 yoshli Buxoroning tug‘ilgan joyi Makka, Misr, Bag‘dod, Mozori Sharif, Shom va Quddus bilan birga Sharif shahri deb ataladi. Uchun, payg‘ambar Muhammad 27 Al-Mirage (Allohga yuksalish) davomida oy Rajab oynining yerning uch nuqtalaridan nur osmonga yetganini payqadi. So‘ngra, u Archangel Djibrail nur Makka, Madina va Buxoro shaharlaridan kelib chiqadi, deb aytdi. Shu munosabat bilan taniqli tojik-fors shoiri Abdurahmon Jomiy “to‘xtatil Ahror “ kitobida shunday deb yozgan edi: “Muqaddas muhr Yasriba (Makka) va Batx (Madina) da joylashtirilgan. Oxirgi o‘rin Buxoroga yetkazildi”.

So‘fiylik ta’limoti (insonning ichki dunyosi haqidagi fan) olijanob-Muqaddas Buxoroning g‘oyaviy asosidir. Buxoroda Markaziy Osiyoning so‘fiy obidalari eng yorqin, rang-barang va ko‘p sonli me’morchiligi namoyish etilmoqda. Bu erda “Xo‘jagon-Naqshbandiya “ning so‘fiy birodarligi keng tarqalgan bo‘lib, uning izdoshlaridan kundalik tashvishlar va qiyinchiliklardan uzoqlashmasdan Xudo bilan birlashishni talab qilib, har doim o‘z kasbiy faoliyatini rivojlantirib, xudoga o‘zini takomillashtirish orqali harakat qilishni talab qiladi. Ushbu ta’limot, Salmon Fars, Muhammad Payg‘ambar Abu Bakr Siddiqga asoslangan. Bu birodarlikning qirqga yaqin rahbarlari bor, ularning sakkiztasi buxoroliklardir¹³. Ulardan yetti nafari Buxoro va uning atrofida dafn etilgan. Etti “muqaddas yuzlar” ning qabrlari bugungi kunda “Muqaddas

¹³ www.e-tours.ru

Buxoroning yetti bayrami” ziyorat qilish deb nomlanadigan ko‘plab musulmonlarning ziyoratgohidir (1.2.1-jadval).

Shuningdek, muqaddas Buxoroning ziyorat joylari ham bor:

- Mazar Chor Bakr (XVI-XX asr) mahalliy aholi orasida mashhur. U erda Xo‘ja Abu Bakr Sa‘ad dafn etilgan. Bir vaqtlar sufiyaning nabirasi mazarni “to‘rtta bog‘ “ga aylantirib, obodonlashtirishga kirishdi. Bu yerda butun majmuaxonaqoh, masjid, madrasalar, minalar mavjud;

1.2.1-jadval

O‘zbekistonda diniy turizm rivojlangan hudular ro‘yxati¹⁴

№	Muqaddas yuzlar	Muqaddas bayramlarning xususiyatlari (shayxlar)	Ziyorat joyi
1.	Abduholik G‘ijduvoni (1103-1120 yy) “Jahon Hoji “nomi bilan mashhur.	Hajagan tariqatining asoschisi (ma'naviy yuksalish yo'li). Vasiyatnoma “ kitobi muallifi. So‘fiylar oldida unga qo‘yiladigan talablar: taqvodorlik, voizlik, ustozni hurmat qilish yovuzlikka qarshilik. 2003 tug‘ilgan kunining 900 yilligini nishonladi.	Buxoro viloyati G‘ijduvon shahrida joylashgan “Hazrat Abduholik G‘ijduvoni “ majmuasi.
2.	Xoja Muham-mad Orif Ar revgari (1165-1259 yy.). Bundan tashqari, “Xoja Orif Mojitobon “	U so‘fiylarning mohiyati va uning o‘qituvchisi A. G‘ijduvoni haqida nazariy ma'lumotlar tasvirlangan “Orifnoma “ kitobini yozgan. So‘fiylar yo‘lining boshlanishi tavba qilishdir. So‘fiy hozirgi kunda butunlay suvga cho‘mishi kerak. Chunki “hozir Xudo tomonidan berilgan “.	“Xo‘ja Orif Revgarining maqbarasi “ Buxoro viloyati Shofirkon tumani Revgar qishlog‘ida joylashgan.
3.	Xo‘ja Mahmud anjir Fagnaviy (1307 yil vafot etgan)	U hunarmand va kulolchilik bilan shug‘ullangan. U X. O. revgari bilan o‘qidi. Bu ta'limot haqiqat yo‘lida jim jim zikrga emas, balki ochiq, baland ovozda zikrga asoslangan edi. M. A. Fagnavi barchani yaxshi ishlarga chaqirdi.	Buxoro viloyati Vobkent tumanida joylashgan “Xo‘ja Mahmud Angir Fagnavi majmuasi “.
4.	Xo‘ja Ali Romitani “Xo‘ja Azizon “ (1191-1321 yillar)	“Risolai Azizon “ kitobini Fagnaviyning shogirdi deb yozgan. Haqiqatni bilish uchun 10 shartlarini oqladi: poklanish marosimiga rioya qilish, sukunatga rioya qilish, yolg‘izlik va astsizm, ro‘za tutish, zikrning ijro etilishi, xotiraning tozaligi, taqdirni qondirish, yaxshilik, uyqusizlik va ruxsat etilgan oziq-ovqat bilan suhbatlashish.	“Xo‘ja Ali Romitaniyning maqbarasi “ O‘zbekiston viloyatining Romitan tumani qo‘rg‘on qishlog‘ida joylashgan.

¹⁴ Muallif tomonidan tuzilgan

5.	Xo'ja Muhammad Boboi samosi (1259-1354 yy.)	U B. Naqshbandga o'zining "kuloh" (bosh kiyim sufiya) ni berdi, buning natijasida u baxtsizlikning oldini olish xususiyatlarini oldi. U ma'naviy ustoz Amir Kulol va B. Naqshband edi.	Buxoro viloyati Buxoro tumani Samos Rami-tan qishlog'ida joylashgan "xodxonim Muhammad Boboi samosi" majmuasi.
6.	Said tinchlik Kulol (1281-1370 yy.)	Amir Temur o'zini Amir Kulolning shogirdi deb hisobladi. Uning ta'limotida insonning bilimni olish muhim o'rin tutadi, dedi u, bilim va aqlni bezatadi. Ilm-fan, olingan bilimlar foydali bo'lishi kerak va bilimlarni amalda qo'llamasdan foydasiz yuk.	"Said Amir Kulol maqbarasi" O'zbekiston viloyatining Kogon tumanidagi yangi hayot qishlog'ida joylashgan.
7.	Hazrat Bahouddin Naqshbandiy (1318-1389 yy.), shuningdek, "Buyuk Xo'ja", "naqshinkor Shoh", "azizlar sultoni" nomlari bilan ham tanilgan.	Uning asosiy ishi "Avrod" dir. U Naqshbandiya ta'limotini oqladi. Naqshbandiya shiori: "qo'lingizda ish bor, Alloh bilan ruh". Ta'limot bir qator axloqiy va axloqiy tamoyillarga asoslangan: ma'naviy mehmuhabbat, tabiatga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish, hayvonlarga bo'lgan muhabbat, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi ma'naviy muloqot, vaqtni anglash, sonni anglash, yurak xabardorligi, nafas olish, qadamlarni kuzatish, o'z Vataniga sayohat qilish, odamlarda yolg'izlik, xotirlash, qaytish, hushyorlik, xotira.	Buxoro viloyati, Xonqa tumani qasri Orifon qishlog'ida joylashgan Hazrati Bahouddin Naqshbandiy yodgorlik majmuasi.

Namozgoh masjidi (XII asr) bayramona, shahar atrofi. XII asrda Ibrohim darvozasida sobiq bog'ning o'rnida musulmon bayramlarida shahar tashqarisiga chiqish bilan o'tkaziladigan yillik namozlarni o'tkazish uchun joy bor edi:

- Seyfiddin Boharzi maqbarasi (XIV-XVI asrlar) maqbarasi Markaziy Osiyo tasavvufining dafn etilishi ustida qurilgan;
- Kalon masjidi (XV asr) 288 gumbazdan tashkil topgan to'rtburchak hovli 1 gektar maydonni egallaydi va 1000 ibodatchilariga aralashadi;
- Magoki-Attoriy masjidi (X-XII-XVI asrlar);
- piri dastgir masjidi;
- Xo'ja Ismat masjidi va boshqa ko'plab muqaddas joylar.

Muqaddas joylarning to‘liq bo‘lmagan ko‘rinishi Noble Buxoro o‘zining haj salohiyatidan dalolat beradi. Hajga ziyorat qilganlarning hikoyalariga qaraganda, o‘rta Osiyo ziyoratchilari Buxoroning Muqaddas joylariga tashrif buyurganlarmi, deb qiziqishmoqda. Chunki Makka va Madinaga borishdan oldin Imom Al-Buxoriyning muqaddas qabri, “yetti bayram” maqbarasi, ayniqsa, Bahouddin Naqshbandning “azizlar sultoni” qabrini ziyorat qilish kerak. Ushbu qabrga uch marta tashrif buyurish hajni Makkaga almashtiradi¹⁵.

O‘zbekistonning muqaddas joylariga tashrif buyuruvchilar tuzilmasini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, ushbu joylarning asosiy ziyoratchilari respublika fuqarolari hisoblanadi. O‘zbekistonda istiqomat qiluvchi xorijlik sayyohlar madaniy turizm doirasida ularning ba'zilariga tashrif buyurishadi. Ayniqsa, ziyorat maqsadlari bilan respublikaga kam sonli sayyohlar keladi.

O‘zbekistonda ziyorat turizmining rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotgan sabablardan biri turli mamlakatlar musulmonlari - salohiyatli ziyoratchilar O‘zbekistonning muqaddas joylari to‘g‘risida xabardor emas. Har bir musulmon Imom – Al-Buxoroning hadis ilm-fanining asoschisi qabr toshining qayerdaligiga javob bera olmaydi.

Ta'kidlash joizki, O‘zbekiston mustaqillikka qadar muqaddas joylar nafaqat xorijlik ziyoratchilar uchun ham kam ma'lum bo‘lgan. Misol uchun, XX asrning 70 - yillarida Efiopiya Prezidenti SSSRga tashrifi davomida Imom – Al-Buxoriyning qabr toshiga olib borilishini so‘radi. SSSRning o‘sha paytdagi oliy rahbariyati bir - birlariga: Imom-Al-Buxoro kim va qayerda dafn etilgan? Keyin sovet O‘zbekiston rahbariyatiga yuqori martabali mehmonni qabul qilishni tezda tashkil etish bo‘yicha topshiriqlar berildi¹⁶. Respublika va viloyat rahbarlari bu joyni qidirishga kirishdilar va mahalliy aholi yordami bilan, yo‘lda, imomning noqulay, kamtar qabri bo‘lgan kolxoz ombori hududida uchrashdilar. Bir kecha-kunduzda hovli tozalandi, hududni olib tashladi, asfalt

¹⁵ Durovich A.P., Bondarenko G.A. Organizatsiya turizma. Uchebnoye posobiye. 2-ye izd. Ispr. - Mn.: Novoye znaniye, 2020.-640 str.

¹⁶Mamatqulov X.M. Turizm infratuzilmasi. O‘quv qo‘llanma. -T.: «o'zbekiston faylafuslar jamiyati» nashriyoti, 2011.- 273 b.

yo‘lini qo‘ydi va ertasi kuni mehmon bilan uchrashdi. Shundan keyin ular imomga qiziqish bildirib boshladilar va bu muqaddas joyga bir oz e‘tibor qaratdilar.

Yana bir sabab shundaki, Respublikada diniy turizmni tashkil etishga ixtisoslashgan sayyohlik operatorlari hali ham mavjud emas. Respublikada tarixiy, ekologik, madaniy, arxeologik, etnografik, kognitiv turizmga alohida e‘tibor qaratilgan.

O‘zbekistondagi tashkilot va idoralarga birlashtirilgan muqaddas qadamjolar va ziyoratgohlar dinlar tasnifi bo‘yicha (islomiy obidalar, yahudiylik, xristianlik, buddaviylikka oid ziyoratgohlar va boshqalar) to‘liq xatlovdan o‘tkaziladi. Bu haqda O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “Ichki turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorida keltirilgan. Qarorga ko‘ra, Turizm va madaniy meros vazirligi hamda Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari Din ishlari bo‘yicha qo‘mita bilan birgalikda uch oy muddatda tashkilot va idoralarga birlashtirilgan muqaddas qadamjolar va ziyoratgohlarni dinlar tasnifi bo‘yicha (islomiy obidalar, yahudiylik, xristianlik, buddaviylikka oid ziyoratgohlar va boshqalar) to‘liq xatlovdan o‘tkazadi¹⁷.

Turizm va madaniy meros vazirligi hamda Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklariga 2022-yil 1-sentabrga qadar respublikadagi muqaddas qadamjolar va ziyoratgohlarning ro‘yxatini shakllantirish va “Uzbekistan.travel” yagona milliy turistik axborot portaliga joylashtirish vazifalari yuklatilgan¹⁸.

Shunga asosan, respublika hududlarining “chorlovchi nuqta”si sifatida turizm yo‘nalishlariga kiritish yuzasidan respublikadagi muqaddas qadamjolar va ziyoratgohlarning ro‘yxati shakllantirilib, ziyoratgohlar nomi, obyektning tashqi tomondan ko‘rinishi aks etgan suratlari, manzili hamda obyekt to‘g‘risida

¹⁷ Shavkat Mirziyoyevning “Ichki turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori

¹⁸ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 30-apreldagi “Ichki turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-232-son qarorining 17.4.-bandida alohida qayd etilgan

qisqacha ma'lumotlari "Uzbekistan travel" yagona milliy turistik axborot portaliga joylashtirildi.

Portalda ziyoratgohlar nomi, obyektning tashqi tomondan ko'rinishi aks etgan suratlar, manzil hamda obyekt to'g'risida qisqacha ma'lumotlar mavjud. Ushbu portal orqali siz o'z yashash hududingizda qanday ziyoratlar borligini osongina topishingiz va bilib olishingiz mumkin bo'ladi.

Ushbu portalda Toshkent viloyatidadan 25 ta, Samarqand viloyatidan 67 ta, Farg'ona viloyatidan 88 ta, Xorazm viloyatidan 7 ta, Navoiy viloyatidan 62 ta, Surxondaryo viloyatidan 13 ta, Toshkent shahridan 15 ta, Sirdaryo viloyatidan 5 ta, Namangan viloyatidan 28 ta, Qashqadaryo viloyatidan 60 ta, Jizzax viloyatidan 98 ta, Qoraqalpog'iston Respublikasidan 53 ta, Buxoro viloyatidan 29 ta, Andijon viloyatidan 94 ta muqaddas qadamjolar va ziyoratgohlarning ro'yxati kiritilgan¹⁹.

O'zbekiston dunyoga mashhur bo'lgan ko'plab ulug' va mashhur zotlarning vatani bo'lgan, shuningdek, turli e'tiqod va dinlar vujudga kelgan va bir-biri bilan uyg'unlashgan holda rivojlanib kelgan. Bugungi kunda mamlakatimiz Samarqand va Buxoro, Xiva va boshqa mashhur Ipak yo'li shaharlarida yaxshi saqlangan ko'plab masjid va ziyoratgohlar bilan faxrlanadi. O'zbek xalqi uchun bu yerlar muqaddas va odamlar bu yerlarni tez-tez ziyorat qilishadi va bu ziyorat "Ziyorat" deb ataladi.

Masalan, Samarqandda o'nlab muhtasham qabrlar joylashgan. Bu yerda sohibquron Amir Temur, astronom Mirzo Ulug'bek va Muhammad payg'ambarning amakivachchasi Kusam ibn Abbos kabi 7-asrda islom dinini bu zaminga olib kelgan Kusam ibn Abboslar dafn etilgan. Ular orasida har yili dunyoning turli burchaklaridan ko'plab sayyohlar tashrif buyuradigan bir qabr bor, bu Amir Temur (Temerlan) maqbarasi joylashgan Gur-Amirdir.

Shohi-Zinda Samarqandning boshqa merosi qatorida YuNESKOning Butunjahon merosi ro'yxatiga ham kiritilgan. Shaxi-Zinda ingliz tiliga "Tirik qirol" deb tarjima qilingan. Ansambl to'qqiz asr davomida tashkil topgan bo'lib, IX-XIV va XIX asrlarning yigirmadan ortiq zavodlarini o'z ichiga oladi.

¹⁹ "Uzbekistan travel" yagona milliy turistik axborot portalini

Uning Shoxi-Zinda (Tirik podshoh) deb atalishining sababi Muhammad paygʻambarning amakivachchasi Qusam ibn Abbosning islom dinini tasdiqlash uchun Samarqandga oz sonli qoʻshin bilan kelganligidir. Gʻayriyahudiylarning bosqinlaridan birida Kusam ibn Abbosga oʻq tegdi, lekin hosil boʻlgan yoriqda kofirlarning koʻzidan qochishga muvaffaq boʻldi, shuning uchun u jannatga etib keldi va shu kungacha u erda yashaydi.

Buxoroda ham koʻplab ziyoratgohlar mavjud boʻlib, ular uzoq vaqt musulmon dinining markazlaridan biri boʻlgan. U erda koʻplab mamlakatlarning koʻplab taniqli din arboblari tahsil olgan. Buxoro ziyoratgohlari orasida Bolo Xauz masjidi, Magoki-Attori masjidi, Qoʻsh-madrasa ansambli, Somoniylar maqbarasi, Chashma Ayub maqbarasi (“Ayub buloqlari”), xristianlar ham, musulmonlar ham sigʻinadigan ziyoratgoh, Chor Minor (“Toʻrt minora”).

2019-yil fevral oyida Buxoroda birinchi Xalqaro ziyofat turizmi forumi boʻlib oʻtdi va uning yakunida Oʻzbekistonni ziyorat turizmi markazi sifatida tan olish toʻgʻrisidagi Buxoro deklaratsiyasi imzolandi.

2019-yil uchun Global Muslim Travel Index reytingiga koʻra, Oʻzbekiston Islom hamkorlik tashkilotiga aʼzo davlatlar orasida eng jozibali oʻnta davlat qatoridan joy oldi²⁰.

Bahouddin Naqshbandiy, Abduhallik Gʻijduvoni kabi nomlarni har bir musulmon biladi. Ekskursiya davomida siz ushbu buyuk islom ilohiyotshunoslarining qabrlarini ziyorat qilish imkoniga ega boʻlasiz, balki boshqa muqaddas qadamjollarni ham ziyorat qilish imkoniyatiga ega boʻlasiz. Siz islomdagi eng sirli yoʻnalishlardan biri boʻlgan soʻfiylik bilan yaqindan tanishasiz. Ushbu ilmning izdoshi sizlarga soʻfiylik haqida gapirib beradi va sizlarga jim zikrni (soʻfiy tafakkuri va ibodati) koʻrsatadi. Siz tasavvufning tasavvufiy, ammo haqiqiy tomonlariga tegish imkoniyatiga ega boʻlasiz. Siz soʻfiylar qabrlarini ziyorat qilasiz, u erda asrlar davomida odamlar soʻfiylar qabrlari yonidagi muqaddas manbalardan suv bilan davolanadilar. Soʻfiyning

²⁰ <https://globalconnect.uz/uzbekistan/ziyarat-tourism>

deyarli har bir qabri muolaja berishi mumkin edi. Deyarli har birining afsonasi bor.

O‘zbekiston bo‘ylab so‘fiy sayohat sizni kamroq turistik, ammo juda qiziqarli va ahamiyatli muqaddas joylar bilan tanishtiradi. Samarqand, Buxoro va Toshkentdagi muqaddas manzillarni kezish, islomning buyuk allomalari dam olish maskanlarini ziyorat qilish uchun ushbu 8 kunlik So‘fiy sayohatiga boring. “Sahih al-Buxoriy” hadislarini yig‘uvchisi Imom al-Buxoriy yodgorlik majmui hamda “Naqshbandiya” ordeni ustozlari Xoja Bahouaddin Naqshband me‘moriy majmuasiga tashrif buyurish sayohatning diqqatga sazovor joylaridan iborat.

Shuningdek, siz musulmonlarning muqaddas shayxi Oyxo‘ja va uning turmush o‘rtog‘i, unumdorlik va onalik homiysi Ambar Bibi dafn etilgan Toshkent yaqinidagi Zangiota maqbarasiga tashrif buyurasiz. Amir Temur farmoni asosida qurilgan maqbara bugungi kunda ko‘plab mamlakatlardan kelgan odamlarning ziyoratgohiga aylangan. Toshkentning Eski shahar qismidagi Hazrati Imom majmuiga tashrif buyuring, u yerda dunyodagi eng yot bo‘lgan Qur‘on – Samarqand kufiy Qur‘oni (shuningdek, Usmon Qur‘oni, Samarqand kodeksi, Samarqand qo‘lyozmasi va Toshkent Qur‘oni deb ham ataladi) go‘zal kutubxona ichida namoyish etilgan.

Xonako (so‘fiylar ibodatxonasi) — bu yerda so‘fiylar Alloh, Qur‘on, Yo‘l, Muhabbat haqida suhbatlashish uchun yig‘iladigan joy. Ularning ba‘zilari o‘sha erda yashagan, chunki ularning uyi yoki oilasi yo‘q, ular faqat dunyo bo‘ylab hayron qolishgan. Siz so‘fiylar qabrlari yonida asrlar davomida muqaddas manbalardan suv bilan davolangan o‘rta asr xonaqosiga tashrif buyurasiz.

40 nafar bokira qiz yashagan va ayol bepushtlikdan davolanishi mumkin bo‘lgan so‘fiyning xonaqohi Qiz bibi. Cho‘l joylarda Xoja Ubbon maqbarasi, Xoja Zaffaron maqbarasini ziyorat qilish.

Buxoroning yetti muqaddas so‘fiylari, Buxoro ko‘plab mutafakkirlar, olimlar, dinshunoslar, shoirlar yashagan shahardir. Ulardan biri Abu Ali ibn Sino (Avitsenna). U tibbiyot, psixologiya, matematika, mantiq, fizika, musiqa, she‘riyat, zoologiya sohalarida ko‘plab qiziqarli asarlar muallifi. “Tibbiyot

kanoni” uning eng katta ijodidir. Al-Hasan al-Basriy Xudoning fidoyi sevgisini targ‘ib qilgan nazariyotchi, psixolog. Bu uning so‘fiylik mafkurasining o‘ziga xos xususiyati edi.

Buxoroda yetti tabarruk so‘fiy bor. Qoidaga ko‘ra, sayohat O‘rta Osiyo tasavvuf maktabiga asos solgan Shayx Abdulxoliq Abdul G‘ijduvoni qabridan boshlanadi. U har doim har bir imomning o‘z ishi bo‘lishi kerak, degan fikrda edi. Yangi masjid yonida Ulug‘bek madrasasi joylashgan bo‘lib, u yerda ziyoratchilar namoz o‘qishlari mumkin.

Muhammad Orif Ar Revgariy so‘fiylikni juda erta o‘rgana boshlagan. 19 yoshida u falsafadan dars bergan. Uning “Nafahat ul-uns” va “Orifnoma” qo‘lyozmalari mashhur so‘fiy hayotiga oid birdan-bir yozma dalildir. Uning asarlarini o‘qib chiqqandan so‘ng, Xoja Orif Revgariy “Xajag‘ana” an‘analari va udumlarining munosib davomchilaridan biri bo‘lganini ko‘rish mumkin.

Xoja Mahmud Anjir Fag‘naviy o‘z davrining mashhur so‘fiylaridan edi. U bog‘dorchilik bilan shug‘ullangan. Fagnaviy so‘fiylik an‘analarining ma‘naviy davomchisi edi. U duradgorlik bo‘yicha mutaxassis edi, shu tariqa tirikchilik qilardi. Qabrdan uncha uzoq bo‘lmagan joyda go‘zal maqbara, shuningdek, masjid va muqaddas suvli quduq bor. Bu ziyoratchilar bilan juda mashhur joy, ular ibodat qilishlari mumkin.

Mashhur ruhoniylardan biri Xoja Azizona (Ali Romitani). U Azizon (Muhtaram shayx) nomi bilan ham mashhur. 1195 yilda Qo‘rg‘on shahrida tug‘ilgan, to‘quvchi bo‘lib ishlagan. Uning sharofati bilan mo‘g‘ul xonlari o‘zlarini mo‘jiza yaratuvchi deb hisoblab, islom dinini qabul qildilar.

Sayohat tug‘ilishini Bobo Samoniy bashorat qilgan Bahouddin Naqshband maqbarasini ziyorat qilish bilan yakunlanadi. Naqshbandiy 1318 yilda Hinduvon qishlog‘ida tug‘ilgan. U ruhiy ustoz sifatida tejamkorlik tarafdori edi. Uning aytishicha, so‘fiy faqat mehnat bilan kun kechirishi kerak edi. Bahouddin bir qancha kasblarga ega bo‘lgan: to‘quvchi, kulol va yog‘och o‘ymakorligi. Ko‘p sarson-sargardonlar undan o‘rnak olib, uning sharofati bilan hunarmandchilik bilan kun kechira boshlagan.

1.3. Islom dinidagi jahon ziyorat turizmi obyektlari va ularning joylashuvi

Dunyoda dunyoning turli mamlakatlarida ko'plab masjidlar mavjud. Musulmonlarning ozchilikni tashkil etadigan mamlakatlarda Islomning ta'siri kuchaymoqda. Dunyoning boshqa shaharlarida va mamlakatlarida masjidlar va boshqa diniy ob'ektlar ham sayyohlar tomonidan ziyorat qilinadi. Tijoniy uchun "qutb" (markazda) Fes bo'lib, unda so'fiylar birodarligining muqaddas asoschisi Shayx Ahmad Tijoniy maqbarasi joylashgan. Tijaniya ordeni 1781 yilda tashkil etilgan va Fes va Shimoliy Afrikadan Sahroi Kabirdan janubiy Afrikaga tarqalib, u erda tezda 19-asrda eng katta birodarlik sifatida o'zini namoyon qildi. "Qutb" ning diniy tafovuti ko'p sonli Tijan sig'inuvchilarni bu joylardan Fes shahriga jalb qiladi, ularning aksariyati Sahroi Kabirdan janubiy Afrikadan. Ular shahardagi Tijani masjidida o'z yo'l boshchisi qabriga meditatsiya qilish uchun maxsus kelishadi. Bu masjid Madina shahrining markazi bo'lib, 1798 yilda shayxning o'zi asos solgan, u ham tasavvuf olimi bo'lgan zaviyadir. Bu zoviyaning atrofida tartib o'rnatildi. Bu ikki joy asoschi shayx ruhi bilan sug'orilgan va "qutb" shahrida Tijan ma'naviyatining asosiy belgilariga aylangan. Fezda avj olgan oqimlar birodarlik eposidan kelib chiqadi va uning kengayishida, Tijaniyaning turli tarmoqlarini rivojlantirishda rol o'ynagan avliyolar tomonidan bosib o'tilgan barcha marshrutlardan namunadir. Tijonlik ziyoratchilarning marshrutlari Shayx Ahmad Tijoniy maqbarasi joylashgan Fezda, Afrikaning g'arbiy Sahroi, Senegal va Mali sharqidan Umar yo'li va Al-Haj Malik shogirdlari uchun, Niger va Niassin filiali uchun Nigeriya.

Tijoniyning ziyorat amaliyoti va u bilan bog'liq diniy turizm tarmog'i ziyorat kontseptsiyasiga asoslangan bo'lib, qabrlarni ziyorat qilish orqali avliyolarga bo'lgan ishonchni namoyon etadi, ularning eng hurmatlisi Shayx Ahmad Tijoniy maqbarasi hisoblanadi. Asosiy lahzalar islomdagi asosiy diniy bayramlar bo'lib, birinchi navbatda payg'ambarning tavalludlari bilan bog'liq bo'lgan maulid, ikkinchidan, "Qadr kechasi", leylat ul-qadrni nishonlash.

Musulmonlar yodgorlik shahri bo'lgan Fez, bu vaqtda Tijaniya ordeni a'zolaridan tashqari, ko'plab dindorlarni qabul qiladi.

Tijaniyaning diniy yo'llari Fesda tugaydi. Bu sayyohlar oqimining so'nggi markazi, ammo boshqa stendlar ham din bilan bog'liq iqtisodiy faoliyat orqali hududlarga yangi hayot bag'ishlovchi ziyoratchilarni qabul qiladi. Turli diniy arboblardan, shayxlar, diniy tadbirkorlar yoki o'zlarining yo'l boshchisi Shayx Ahmad Tijoniy yoki kichikroq mahalliy avliyolar xotirasini nishonlash va saqlashga intilayotgan oddiy ziyoratchilar uzoq belgilangan marshrutlar bo'ylab sayohat qilishadi va yirik yig'ilishlar paytida iqtisodiy makon bo'lgan markazlarda uchrashadilar. tarmoqlar birodarlik ichida ma'lum bo'limlarni tashkil etgan va muqaddas sanalgan asoschi shayxning vorislari yashaydigan va ta'siri ostidagi hududlarda ildiz otgan. Ular G'arbiy Afrika bo'ylab rivojlandi: Umar shoxchasi toukulaurlar fathchisi El Hadj, Umar Tal izidan bordi; El Hodj Malik Syning shogirdlari va vorislaridan iborat Tivavan filiali⁹; va Ibrohim Niassening izdoshlari bo'lgan Niassen filiali (1-xarita). Ularning barchasi yo'l boshchini eslaydi va Senegaldan Nigeriyagacha, Mag'ribdan Maligacha, Nigerdan Gvineyagacha va hatto bu mamlakatlardan tashqariga chiqadi. Ushbu traektoriyalar ziyoratchilar va diniy tadbirkorlar tomonidan doimiy ravishda yangilanib turadi, hududlarni rag'batlantiradigan va ularni diniy marketingda belgilaydigan tarmoq ichida taqdim etilgan imkoniyatlarga muvofiq ta'sirlanadi, quriladi va qayta quriladi. Ular ziyoratchilarning diniy hamjamiyat a'zolari sifatida tashkil etadigan o'zaro ta'sir qilish imkoniyatlarini taklif qiladi, ammo ular Senegal va Marokash misolida iqtisodiy, ijtimoiy va hatto siyosiy jihatdan ham qo'llaniladi. Uchrashuv joylari ijtimoiy, ma'naviy va iqtisodiy o'zaro ta'sirga yordam beradi: masalan (va boshqalar) Bandiagara va Nioro du Sahel Malidagi; Senegaldagi Dakar, Tivauan, Kaolak yoki Futa shaharlari, masalan, Gaya, Matam va Kanel; va Marokashdagi Marrakesh, Meknes va Rabat. Diniy turizmning rivojlanishi, xususan, muqaddas uyushmalar joylashgan hududlarni jonlantirish va yangilarini yaratish orqali fazoviy o'sishga olib keldi. Bu erda o'rganilgan misolda u turli miqyosdagi muqaddas joylar o'rtasidagi xalqaro birodarlik

tarmoqlarini jonlantiradi: transmilliy (masalan, Malidan Mag‘ribgacha, xarita 1), shuningdek milliy (Lanza, 2012 va 2014) yoki shaharlar o‘rtasidagi, shu jumladan bog‘langan topografiyalar. islomda jonli so‘fiy amaliyoti bilan (quyida Fezga ishora qilib tasvirlangan)²¹.

Marokashning meros qiymatini oshirishga qaratilgan turizm siyosati hozirda asosan YuNESKO tomonidan qabul qilingan xalqaro mezonlarga asoslanadi. Bu juda daromadli oqimlarni, ayniqsa badavlat mamlakatlardan xalqaro mijozlarni yaratdi. Bundan farqli o‘laroq, Fes markazida yuqorida tavsiflangan boshqa din bilan bog‘liq turizm harakatlariga qiziqish pasayib ketdi. Bu faoliyatlar norasmiy bo‘lib, ijtimoiy-iqtisodiy amaliyotlar tomonidan yaratilgan bo‘lib, unda din keng qamrovli asosni ta‘minlaydi va umumiy xarid qobiliyati ancha cheklangan aholini o‘z ichiga oladi. Ular janubga va Marokash bilan yaqin aloqada bo‘lgan kamroq boy mamlakatlarga qaratilgan xalqaro o‘lchovga ega. Marokashning Malekit islom maktabining dirijyori sifatida muhim rol o‘ynash istagi Sherif Qirolligi so‘nggi o‘n yil ichida o‘zini Sahroi Kabirdan janubiy Afrikada etakchi sifatida ishonch bilan ta‘minlashga olib keldi, masalan, hozirda diniy sayyohlarni boshqarmasdan. Tijani markazida birlashadigan Sahroi Kabirdan janubiy Afrikadan oqib chiqadi. Fes, shubhasiz, tarixiy shahar, islomiy sahna va Jahon merosi ob‘ekti va Marokashning boyliklari qurilgan xalqaro tarmoqning poydevor toshlaridan biri bo‘lib, unda turizm hali to‘liq foydalanilmagan muhim boylikdir. Marokash hukumati tomonidan. diniy turizm nuqtai nazaridan. Biroq, bu shaharning obro‘cini oshirishda ham dunyoviy, ham muqaddas turizm muhim rol o‘ynaydi. Shahar turizmi makonlarining ancha kichikroq miqyosida shaharni shakllantiradigan va uning obro‘ciga hissa qo‘shadigan turizm dinamikasini eng aniq kuzatish mumkin. Ular aniq nishonlarga, chorrahalarga va ba‘zan qochishga asoslangan²².

Ushbu dinamika bilan bog‘liq bo‘lgan ikki turdagi turistlarni shahar ichki makonida ham ajratish mumkin. Ularning amaliyotlari turistik joylarni yaratadi

²¹ I.S. Tuxliyev, R.Hayitboyev, B.Sh. Safarov, G.R.Tursunova. Turizm asoslari. –T.: «Fan va texnologiya», 2014, 132 bet.

²² <https://journals.openedition.org/viatourism/7649?Lang=it>

va ularning kosmosdagi potentsial kesishishlari nisbatan o‘zboshimchalik bilan amalga oshiriladi. Diniy sayyohlar va dunyoviy sayyohlar kam uchraydi.

Ziyoratchilarni safarbar qilishning ushbu turlarining zamonaviy shakllari diniy nishonlanadigan joylarga, ayniqsa islom diniga yangi hayot baxsh etib, turizm faoliyatining parallel rivojlanishi bilan bog‘liq qo‘shimcha resurslarni taklif etadi. Ular diniy meros va transmilliy tarmoqlarga asoslangan turizm janrining rivojlanishini rag‘batlantiradi.

Quddusdagi muhim Islom maqbarasi xalifa Umar masjidi (“qoyatosh qubbasi”). Moria tog‘ida joylashgan, Shoh Sulaymonning sobiq ma'badi o‘rnida. Bu joy masihiylar, yahudiylar va musulmonlar uchun muqaddasdir, chunki Ibrohim o‘g‘li Ishoqni qurbon qilmoqchi edi. Va musulmonlar uchun bu muhim, chunki bu erda Payg‘ambar Muhammad osmonga tungi safar qildi. Xalifa Umar masjidi Makka va Madinadagi masjidlardan keyin musulmon dunyosida uchinchi o‘rinda turadi. Masjidning markazida ikki qavatli devor, yog‘och va quyma temir, qora tosh — Moriya tog‘ining tepasi. An'anaga ko‘ra, mehmonlar muqaddas toshni yetti marta aylanib yurishadi.

Oliy diniy ta'lim va shia ilohiyot fanlarining markazi bo‘lgan en Najaf shahrining markazida Imom Ali ibn Abu Tolib maqbarasi, birinchi shia Solih Imom, to‘rtinchi sunniy xalifa va Payg‘ambar Muhammadning qaynonasi joylashgan.

Imom Ali maqbarasi ikki kirish bilan devor bilan o‘ralgan to‘rtburchak hovlidan tashkil topgan binolar majmuasi bo‘lib, uning ichida kubikli bino shaklida dafn qilingan joy bo‘lib, uning ichida 42 m balandlikdagi bulbous oltin gumbaz bilan qoplangan va 38 m balandlikdagi ikkita minora bilan o‘rab olingan. g‘arbda katta masjid bilan bog‘langan. Qabrning me'morchiligi Eronning me'morchiligiga yaqin bo‘lgan rangli dekorativ-monumental uslubning xususiyatlariga ega bo‘lib, bu ko‘k-ko‘k rangli devorlarning yorqin qoplamasi bilan ko‘rsatiladi. Imom Ali qabri binoning markazida joylashgan. Taxminan 2-4 m masofada, u qavatdan 0,5—2,5 m darajasida panjara shisha qo‘shimchalari bilan metall ish haqi bo‘lgan devor (taxminan 5 m to‘rtburchaklar quti balandligi)

bilan o'ralgan. Bu erda imonlilar Imom Ali ga ibodat qilib, unga turli xil moddiy va ma'naviy narsalar so'rashadi. Ularning ko'pchiligi yig'lay boshlaydi va bu rag'batlantiriladi, chunki shia dunyoqarashiga ko'ra, Imom Ali tomonidan to'kilgan ko'z yoshlari ruhni tozalaydi. Bundan tashqari, o'liklarning kompleksini hududga olib borish odat tusiga kiradi, chunki shialarning fikriga ko'ra, o'limdan keyin ham qabrga tashrif buyurish marhumga boshqa hayotda yaxshi yashashga yordam beradi. Masjid atrofidagi devorda ziyoratchilarning sovg'alari to'plangan maxsus omborxonalar mavjud; ulardan ba'zilar haqiqiy san'at asarlari, masalan, 24 shoxlari guldastasi, ularning har biri 9 marvaridlari, katta yaqut va Zumraddir. Darhol Ali tomonidan afsonaga ko'ra, qayta yozilgan qadimiy Qur'onni o'z ichiga oladi²³.

Shia musulmonlarining asosiy maqbaralaridan biri bo'lgan Kerbela (en Najaf shimolida 80 km) shahrida Imom Husayn maqbarasi hurmat qilinadi, Ali o'g'li va payg'ambar Muhammadning nabirasi. Unda Imom Husayndan tashqari, 680da dushmanlarning qo'lida vafot etgan boshqa qarindoshlari ham dafn etilgan bo'lib, yil bo'yi ziyoratchilar Kerbelga bu erda vafot etgan Imom Husayn, xalifa Ali o'g'li va uning yarim ukasi Abbas xotirasiga hurmat ko'rsatish uchun kelishadi (uning dafn qilinishi Husaynning dafn marosimiga qarama-qarshi bo'lgan alohida kompleksdir). omeyad bilan jang-harbiy qo'shin. Motam kuni-Ashura kuni Kerbelga eng ko'p ziyoratchilar keladi. Shahar ko'chalarida maxsus teatr tomoshalari (taziya) tashkil etiladigan, jangning epizodlarini va imomning o'limini qayta tiklaydigan maxsus maydonlar quriladi. Bu g'oyalar ajralmas sifatlari tashnalik azob ramzi, suv uchun bo'sh idish va mo'yna bor; yorqin Tenur (o'choq), qaerda, afsonaga ko'ra, Husayn boshini yashirib edi; savanlar va qora motam mato bo'laklari; xanjar, bolta, toshlar, zanjirlar va o'qlar. Ashur kuni Imom va uning ukasi qabrlaridan boshlangan va ularga qaytib kelgan Motamsaro (deste) marosimlari o'tkaziladi. Mo'minlar qora bannerlar (berag) va Imom Husayn portretlarini olib yuradilar. "Shah Husayn, voh, Husayn! " deb nomlangan marosimning ba'zi ishtirokchilari ko'kragiga musht bilan urishdi va

²³ Aleksandrova A.Yu. Mejdunarodniy turizm. Uchebnik. - M: Aspekt Press, 2017.- 470 str.

zanjirlar va xanjarlarga urishdi. Qayg‘u belgisi sifatida ayollar juda ko‘p yig‘laydilar: bu kunlarda to‘kilgan ko‘z yoshlari muborak va turli kasalliklarni davolaydi, shuning uchun ular hatto maxsus idishlar — ko‘z yoshlari bilan yig‘iladi.

Ushbu davr mobaynida shialar Najafdan Kerbelagacha yurish marosimlarini o‘tkazadilar. Motam kunlarida mo‘minlar Imom Husayn maqbarasini ziyorat qiladilar, u erda ibodat o‘qiydilar, qabrini o‘rab turgan qutini tegizadilar va o‘padilar (XVI asrda Safaviylar sulolasining asoschisi shoh Ismoil davrida qurilgan). Imom Husayn maqbarasi, Najafdagi Imom Ali maqbarasi me'morchiligi bilan juda oz farq qiladi ²⁴.

Samarra shahrida ikkita shia maqbarasi mavjud. Ulardan biri shahar markazida joylashgan ar-Rauda al-Asqariy masjidi bo‘lib, unda o‘ninchi shia Imom Ali Al-Hadi, o‘n birinchi Imom Al-Hasan Al-askari, singlisi Hakimah xatun va yashirin Imom Al-Mahdiyning onasi Nargiz xatun qabri joylashgan.

Ikkinchi maqbara-al — Mahdiy maqbarasi (Mahdiy Arab tilidan tarjima qilingan — Masih)-874 yilda Samarradagi g‘orda g‘oyib bo‘lgan o‘n ikkinchi Imom Muhammad ibn Hasan Al-askari shia g‘oyalariga ko‘ra, dunyoning oxirigacha yana paydo bo‘lishi va adolat shohligini o‘rnatish kerak. U g‘oyib bo‘lgan joyning yuqorisida ko‘k keramik plitalar bilan qoplangan gumbazli maqbara qurilgan va g‘orning o‘zi kumush panjara bilan o‘ralgan va mehmonlar, agar kerak bo‘lsa, u erga tushib, Imom xotirasini hurmat qilishlari mumkin.

Hill shahrida masjid imomi yana imonlilar oldida paydo bo‘lishi kerak bo‘lgan joyda joylashgan. Unga kirish qora ipak choyshab bilan uzaytiriladi, unga imonlilar ibodat qilib, Allohga Masihning eriga qaytishni tezlashtirishni so‘rashadi.

Chunki men bir Malayziyalik turist bilan suhbatlashganimda u menga bu obida va yodgorliklarni ta`mirlamasdan asl holatda saqlash kerakligini bildirgan edi. Bu o`z navbatida chet ellik turistlar e`tiborini yanada ko`proq tortishiga zamin

²⁴ Mirzayev M.A., Aliyeva M.T. Turizm asoslari. O‘quv qo‘llanma.-T.: o‘zbekiston faylafuslar jamiyati, 2021.- 287 b

yaratadi. Arnasoy tumanida bugungi kunda Aydarko‘l atroflarida zamonaviy mehmonxonalar va chorbog‘lar bunyod etilmoqda. Bundan tashqari fikr bildiradigan bo‘lsam, o‘sha Aydarko‘lga turistlar etiborini jalb etadigan binolar, zamonaviy va qadimiy uslubdagi bozor va do‘konlarni tashkil etish, ko‘lga eng zamonaviy va tarixiy uslubdagi kemalar va qayiqlar olib kelinishini tashkil etish maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Baxmal tog‘lariga eksperiment sayohatlarni alo darajada tashkil etish, va tog‘ yon bag‘irlarida kulba tashkil etish shu bilan birga tog‘larning xavfsiz joylariga zamonaviy va ixcham sayyohlar etiborini tortadigan mehmonxonalar qurish, chunonchi, Chimyon tog‘laridagidek kabi.

Iroq poytaxti Bag‘dod shahrida shia sharafiga al-Kazimaynning oltin masjidi joylashgan, Imom Muso va uning nabirasi Imom Kazim Al-Javad dafn etilgan joyda. Imomlarning qabrlari ustida suyak va bronza qo‘shimchalar bilan turli xil daraxt turlaridan yig‘ilgan o‘yilgan yog‘och qabr toshlari qo‘yildi. Bugungi kungacha saqlanib qolgan ikkita gumbaz va to‘rt minorali masjid qurildi. Qurilishning devorlari Qur‘on oyatlari va yodgorlik yozuvlari bilan rangli chiziqlar bilan qoplangan, ularning ba‘zilari bizning vaqtimizga etgan. Kelajakda bu tuzilmalar bir necha bor turli xil o‘zgarishlarga duch kelgan. 1813-yilda ikkala gumbaz va minoralarning bir qismi oltin bilan qoplangan. Qabrning tomi oltin, emal, rangli shisha, ko‘zgu parchalari bilan qoplangan. Shiftdan shiftga devorlar rangli chiziqlar bilan qoplangan. Yog‘och eshiklar kumush bilan almashtirildi. Masjid saroyi atrofida devor qayta qurildi, uning Janubiy va Sharqiy tomonlarida soat minoralari qurildi. 1906da imomlarning qabrlari ustida katta kumush lahit o‘rnatildi. Bizning vaqtimizga qadar Al-Kazimein oltin va kumush panjaralar, lampalar, chiziqlar bilan bezatilgan.

Shiyalar, shuningdek, Eronning haj maqsadlariga ham tashrif buyurishadi. Xuroson provintsiyasining Sanobod qishlog‘ida bu davlatda sakkizinchi shia Imom Ali Ar-rida to‘satdan vafot etdi. Keyinchalik bu erda Mashhad (fors tilidan tarjima qilingan Mashhad — Azizning qabri, ziyorat joyi) deb nomlangan shahar paydo bo‘ldi.

XII asrda Imom maqbarasi atrofida. binolarning ulkan majmuasi qurildi. Qabr joylashgan Ma'bad yigirma metrli oltin gumbaz bilan qoplangan. Qabrning tomi kichik no metall bilan qoplangan, zamin bo'yalgan chinni bilan qoplangan. Imom qabristonining yuqorisida marmar lahit qurilgan. Eron me'morlari 2,5 yil davomida yaratilgan tashqi devor oltin va kumushdan yasalgan va 7 tonnani tashkil etadi.

Maqbarada turli xil diniy marosimlar o'tkaziladi, ular orasida Qur'onni kuniga 2 marta Muqaddas kitobning bir qismi bo'yicha har yili o'qish mumkin: tong va kechqurun.

Har kuni, kuniga 2 marta ma'badning maydonlaridan biri portalida-quyosh botishi va quyosh botishi litavrlarga uriladi. Diniy va bayramlarda, bu ikki holatdan tashqari, tunning boshida bir marta va kunning boshida bir marta, ya'ni quyosh botganidan keyin deyarli bir marta uriladi. Biroq, Muharram va safar oylarida, shuningdek, Payg'ambar Muhammad yoki boshqa buyuk din arboblarning o'limiga sabab bo'lgan kunlarda, bu marosim amalga oshirilmaydi, chunki motam belgisi sifatida litavrlarni kaltaklash taqiqlanadi.

Har yili maqbaraga 12 million ziyoratchilar tashrif buyurib, bu erda ibodat qilishadi va Allohdan rahm-shafqat so'rashadi. Iloji bo'lsa, ular imomning qabrini yashil materiya bilan tozalashga harakat qilishadi, ular keyinchalik diniy talismanlarga aylanadi. Hojilar, shuningdek, zargarlik buyumlari yoki pul mablag'lari shaklida takliflar qilishadi, bu esa istakni amalga oshiradi, chunki bu erda mavjud bo'lgan e'tiqod albatta amalga oshadi²⁵.

Shuningdek, shialar Imom Ar-rida singlisi Fotima Masum maqbarasi joylashgan qum shahriga tashrif buyurishadi.

So'fiylikning ba'zi ziyorat markazlari So'fiylikda muqaddas deb hisoblangan odamlarning qabrlariga ziyorat qilish keng tarqalgan. Ularning hayoti davomida katta hurmatga sazovor bo'lgan, yaxshi ishlar qilgan va Solih xatti-harakatlari bilan ajralib turadigan so'fiy shayxlar hisoblanadi. Dunyoning

²⁵ I.S. Tuxliyev, R.Hayitboyev, B.Sh. Safarov, G.R.Tursunova. Turizm asoslari. –T.: «Fan va texnologiya», 2014, 228 bet.

ko'plab davlat va mintaqalarida so'fiylik birodarligi faoliyat yuritmoqda, ziyoratlar e'zozlanmoqda. Dog'iston Respublikasi haqida bir necha so'z aytaylik.

Bundan tashqari, mo'minlar XIX—XX asrlarga mansub so'fiy shayxlarining dafn marosimiga haj qilishadi. bu qabrlar: Muhammad-Afandi Al-Yaragi (Gunib tumanidagi Sogratl qishlog'i), Muhammad-Afandi Al-Yaragi (Gunib tumani). Abdurahmon as-Suguri (Buynak tumanidagi quyi Qozon qishlog'i), Magomed-ustaz va uning o'g'li Muhammad-Hoji (Daxadayev tumanidagi Deybuk qishlog'i) va boshqalar.

Buxoro atrofida O'zbekistonda mashhur so'fiy shayxi, Naqshbandiya birodarligi asoschisi Bahouddin Naqshbandiyning qabri joylashgan. Sovet davrida Ma'bad vayron bo'ldi. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, 1993 yilda Bahouddin Naqshbandiyning 675 yilligi munosabati bilan muqaddas qadamjolar qayta tiklandi. Tez orada majmuani obodonlashtirish borasida katta ishlar amalga oshirildi. Yuqori gumbazli darvazaxon (kirish xonasi) qurildi. Boy bezatilgan ayvonlar qayta tiklandi. Katta bog' Hazrati baho ad-dinning muqaddas dafn marosimini va onasining dafn etilgan joyini birlashtirdi²⁶.

So'fiylik tarafdorlari XIV asrda qurilgan Xoja Ahmad Yasaviy maqbarasi Turkiston shahrida joylashgan Qozog'istonga tashrif buyurishadi. U Yasaviya so'fiy birodarligini asos solgan. Ahmad Yasavi dafn etilgan joy ziyoratgohning markaziga aylandi.

Turkiyada, Ikoniya shahrida Buyuk shoir so'fiy XIII asr dafn etilgan maqbara qurilgan. Jaloliddin Rumi, Mavlono deb atalgan (fors tilidan tarjima qilingan — bizning xo'jayinimiz). Binoning gumbazi Turkuaz fayansli plitalar bilan qoplangan. Mavlono maqbarasi 1274-dan 1854-ga deyarli o'zgarishsiz qoldi, ichki dekorning ba'zi elementlari qo'shilganda. Yaqin atrofda mevlevi ordeni, tahorat bulog'i va Fotima xatun va Sinan Poshoning maqbaralari erkaklar va ayollar qabristonlari mavjud.

Ikoniya shahrida Rumiyning buyuk shoiri va mutafakkiri, ma'naviy ustози Shams Tabriziyning mozori joylashgan.

²⁶ Mirzayev M.A. «Turizm asoslari». Ma'ruzalar matni T.: 2015. 89 - b

Eronda Mahan shahrida nimatul-lax Vali shoh maqbarasi, nimatullahi so'fiy ordeni asoschisi joylashgan. Maqbaraning yuqori qismida Shoh Nimustullah muzeyi joylashgan. Muzeyda kalligrafik yozuvlar va chizmalar, tabarzinlar (Dervish bolta) va qimmatbaho toshlar bilan qoplangan qilichlar, teri qoplamalari, rinokerozlar va po'latdan yasalgan turli xil qalqonlarni, Nodir kitoblarning qo'lyozma, litografik va bosma nashrlarini, qo'lda ishlangan matolarni, shollarni o'z ichiga olgan qimmatbaho eksponatlar saqlanmoqda., chinni va kristall idishlar.

Eng hurmatli shia muftahidlarining (diniy va huquqiy masalalar bo'yicha mustaqil hukm chiqarish huquqiga ega bo'lgan diniy hokimiyatlarning) qarorgohi qum va en Najaf shaharlarida joylashgan.

I Bob bo'yicha xulosa

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, diniy turizm hamma vaqt sayohatning eng aktiv turi bo'lib kelgan. Insoniyat borki, u e'tiqod qiladi, sig'inadi, ruhan va ma'naviy jihatdan poklanishga harakat qiladi. Shuning uchun u diniy ziyoratni xohlaydi. Buning uchun muqaddas ziyoratgoh bo'lishi shart. Vaholanki, mamlakatimiz diniy ziyoratgohlarga boy mintaqa hisoblanib, kelajakda diniy turizmni rivojlantirishga yanada e'tiborni yanada kuchaytirish ham moddiy, ham ma'naviy yuksalishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Diniy turizm-turizmning mustaqil turi. Diniy turizm va uning xilma-xilligi turli shakllarda taqdim etiladi: ziyorat turizmi, diniy yo'nalishdagi bilim turizmi. Turli xil ziyorat turlari mavjud. Ishtirokchilar soni va oilaviy munosabatlar xususiyati bo'yicha individual, oilaviy va guruh hajlari farqlanadi. Vaqti-vaqti bilan siz uzoq va qisqa Hajlarni belgilashingiz mumkin. Ilgari, rus pravoslav kanonlariga ko'ra, ziyorat 10 kundan ortiq davom etgan sayohat hisoblanadi.

Qaysi mamlakatda ziyoratchilar tomonidan tashrif buyurilganiga qarab, ichki va xorijiy sayohatlar mavjud. Ziyoratchilar, odatda, boshqa sayohatchilarga qaraganda, xizmat ko'rsatish, ovqatlanish, turar joy darajasiga va sifatiga nisbatan kamroq talablarni qo'yadilar. Ziyorat safarlari va diniy yo'nalishdagi bilimlar o'rtasidagi farq ularning maqsadlarini farqlashdir. Bu yerda turistlarning

joylashishi va oziqlanishi, ekskursiya marshrutining o'ziga xosligi, ko'rgazma ob'ektlarini tanlash, ekskursiyaning mazmuni va shakli mavjud. Bugungi kunda Tataristonda minglab diniy tashkilotlar mavjud. Musulmon jamoalarining soni yetti yuzga yaqin, pravoslavlar esa yuz ellikdan ortiq. So'nggi yillarda respublikada diniy binolarni imonlilarga qaytarish jarayoni davom etmoqda, bu tarixiy adolatni tiklashni ko'radi.

Din davlatdan ajralib turishiga qaramasdan, hukumat diniy binolarni tiklash va ta'mirlash uchun mablag' va imkoniyatlar izlamoqda.

Davlat tuzilmalari, birinchi navbatda, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi din ishlari bo'yicha Kengash, diniy tashkilotlarga ko'plab muammolarni hal qilishda, birinchi navbatda, huquqiy madaniyatni yuksaltirish, qonunga hurmat asosida taraqqiy etgan munosabatlarni shakllantirishda zarur yordam beradi. Shuni ta'kidlash kerakki, din ishlari Kengashi O'zbekiston Respublikasining "Diniy tashkilotlar to'g'risida"gi qonun loyihasini ishlab chiqdi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, din O'zbekistonda muhim rol o'ynaydi. Va bu borada turizm, barcha yoshdagi insonlar o'z diniga emas, balki boshqa narsalarni o'rganishga va uni hurmat qilishga imkon beradi. Afsuski, diniy turizm shakli sifatida O'zbekiston Respublikasida guruh ekskursiyalari hali rivojlanmagan. Asosan, ushbu turdagi turizmning faqat elementlarini o'z ichiga olgan ekskursiya marshrutlari amalga oshiriladi.

Respublikaning sayyohlik bozorini tahlil qilgandan so'ng, diniy turizm zamonaviy turizm sanoatining ajralmas qismi bo'lib, O'zbekiston Respublikasining sayyohlik salohiyati uning tarkibiy qismlari bilan ushbu mintaqada diniy turizmni rivojlantirish uchun ishlatilishi mumkin. Ushbu yo'nalishdagi sayohatlar sayohatchilar orasida katta qiziqish uyg'otishi va, albatta, qiziqish uyg'otishi mumkin. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi misolida diniy yo'nalishdagi bilim yurti taqdim etildi, uning narxi bir kishi uchun 5 737 rublni tashkil etadi. Qisqa safarlarni (3 kun va 2 tun) afzal ko'rgan iste'molchiga sayohat yigirma kishidan iborat sayyohlik guruhi uchun

mo'ljallangan. Tur juda boy, bu ahamiyatsiz emas va taklif qilingan narxga mos keladi. Ushbu sayohatning eng kuchli motivlaridan biri xalqning madaniy ifodasi. Sayyohlar tashrif buyuradigan ob'ektlar ularni ma'naviy boyitish, ularning dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi.

II-BOB. ZIYORAT TURIZM BOZORINI ZAMONAVIY PRINSIPLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING XORIJIY TAJRIBALARI

2.1. Xristianlik dinidagi jahon ziyorat turizmi ob'yektlari va ularning joylashuvi

Turkiya eng mashhur sayyohlik maskani. WTO (2020) ma'lumotlariga ko'ra (COVID-19 pandemiyasidan oldin), global miqyosda Turkiya 2019 yilda 51,7 ball bilan oltinchi o'rinda edi million kelgan va 2018 yilga nisbatan 12 foizga oshgan. Turkiyaning asosiy e'tibori o'nlab yillar davomida ommaviy turizmga (dengiz-qum quyoshi) qaratilgan. Biroq, so'nggi yillarda Turkiya muqobil mahsulotlar va turizm taklif qila boshladi turlari, shu jumladan sog'liqni saqlash, madaniyat va ta'lim va boshqalar.

Odatda janubiy va g'arbiy yo'nalishlar mavjud qirg'oq turizmi (Kusadasi, Antaliya, Alaniya, Bodrum). Shimoliy Qora dengiz sohillari ekoturizmga asoslangan va qishloq turizmi. Turkiyaning markaziy qismi va Marmara Mintaqada madaniyatga asoslangan turizm yo'nalishlari mavjud. Istanbul, Kapadokiya mintaqasi va Koniya va boshqalar madaniy boyliklari bilan mashhur. Biroq, ko'p qirg'oq hududlar madaniy va tarixiy ahamiyatga ega.

Qiyosiy tadqiqotda, Baloglu va Mangaoğlu (2001) ning asoslarini aniqladi Turkiyaning turizm destinatsiyasi tasviri:

qiziqarli madaniy diqqatga sazovor joylar, qiziqarli
tarixiy diqqatga sazovor joylar, pul uchun yaxshi qiymat,
go'zal manzara va tabiiy diqqatga sazovor joylar,
jozibali mahalliy taomlar (oshxona) va boshqalar.

Antaliya va Istanbul xalqaro miqyosda eng mashhurlari turizm bozori. Antaliya asosan qirg'oq turizmidir destinatsiya va madaniy turizm ham juda mashhur²⁷. Istanbul ikkalasini birlashtirgan madaniy va tarixiy markazdir sharq va g'arb madaniyati (Demir & Go'zgor, 2017). Diniy turizm salohiyati yuzasidan Vazirlik Madaniyat va turizm (2021) ba'zi xristianlarning diniy

²⁷ Albayrak, A. (2013) Muqobil turizm. Detay nashri. 277 b

obyektlarini belgilaydi, Turkiyadagi diniy manzil, masalan, Hatay (Antiokiya va Sankt-Per cherkovi), Mersin va Tarsus (Sent-Pol Muzey), Izmir va Selchuk (Bokira Maryamning uyi), va Nevshehir va Kapadokiya muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, ko'p qimmatli islomiy diqqatga sazovor joylar Turkiyaning ayrim qismlarida joylashgan, asosan qabr, masjid, madrasa va boshqa diniy aktivlar.

Konya, Istanbul, Anqara o'zlari bilan mashhur Islomiy diqqatga sazovor joylar. Turkiyada boy diniy salohiyatga qaramay, bor diniy turizm bo'yicha cheklangan tadqiqotlar, ayniqsa kam yosh sayyohlar va talabalarni hisobga olganlar.

Mavjud tadqiqotlar aniq emas dinga yondashuvlar, diniy motivatsiyalar yoki yosh sayyohlar. Tabiatga asoslangan (lager, ochiq havoda sport va boshqalar) va ta'lim sayohatlari juda mashhur yosh sayyohlar uchun. Sport turizmi, festival sayohati va ko'ngilli turizm harakati boshqa muqobil turlardir yosh sayyohlar afzal ko'rgan sayohat turlaridir.

Koniya viloyati diniy salohiyatga ega turizm. Asrlar davomida oshkor qilingan xudo va ma'buda figuralari Chatalhöyük (YUNESKOning Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan) qazishmalari shuni ko'rsatadiki, bu hududda din avvaldan boshlangan Koniya viloyatidagi monoteistik dinlarga. Qazishmalar ham birinchi asrda sivilizatsiyalar mavjudligini aniqladi. Konya va uning atrofida tashkil etilgan va bu shogirdlari tarqalish maqsadida Koniya hududiga panoh topdilar.

Xristianlik va bu sohada qo'llab-quvvatlangan. Turk xalqlarning islomni qabul qilishi va turk tilining mavjudligi mintaqadagi davlatlar Konyada musulmon bo'lish muhim rol o'ynadi. Saljuqiylar imperiyasi musulmon davlati edi va islomning Konyada tez tarqalishiga imkon berdi.

Mavlono Jaloliddini Rumi juda ta'sirli musulmon faylasufi edi va umuminsoniy ruhiy xabarlarga ega shoir²⁸. U yashagan Koniya viloyati va

²⁸ Baloglu, S. Va Mangaloglu, M. (2001) Turkiya, Misr, Gretsiya va Italiyaning aqshdagi turoperatorlar va sayyohlik agentliklari tomonidan qabul qilingan turistik destinatsiya tasvirlari. Turizm menejmenti, 22,1-9.

Islomga xizmat qilgan. Koniya diniy yo‘naltirilgan shahar mavqeini qozonish uchun, Salchuq sultonlari, Mavlono Jaloliddin Rumiy qabrlari, Shams



Tabriziy, Nasreddin Xoja viloyatda Koniya musulmonlar va xalqaro sayyohlar uchun muhim joylar va Mavlono muzeyi (maqbarasi) Koniya'dagi eng muhim turizm obyekti (2.1.1-rasm).

2.2.1-rasm. Mavlono muzeyi (maqbarasi) Koniya'dagi eng muhim turizm obyekti

Turkiyaning Madaniyat vazirligi ma'lumotlariga ko'ra muzey eng ko'p tashrif buyuriladigan joylardan biridir. Turkiya'dagi muzeylar COVID-19 pandemiyasidan oldin, muzeyga har yili 3,4 million sayyoh tashrif buyurgan.

2023 yildagi so'nggi ma'lumotlarga ko'ra, tashrif buyuruvchilar soni deyarli bir millionni tashkil qilgan. Aylanayotgan darvesh nomi bilan mashhur bo'lgan aylanma (mavleviy) marosimi, Mavleviy tariqatidagi so'fiylar uchun taqvodorlik marosimidir. Bu Koniya'dagi yana bir muhim diniy diqqatga sazovor joy.

2008 yilda YUNESKOning jahon nomoddiy madaniy merosi ro'yxatiga kiritilgan. 2019 yilda pandemiya tufayli Koniya'ga 200 000 ga yaqin sayyoh tashrif buyurdi va bu vaqt ichida bir Sema marosimida qatnashdi Sille qishlog'i yana bir tarixiy, sayyohlik va Koniya'dagi diniy joy²⁹. Aya Eleni cherkovi (qarang erta

²⁹ Bicikova, K. (2014) Talabalar sayohati xulq-atvorini tushunish: Britaniya universiteti talabalarining segmentatsiya tahlili. Journal of Travel & Tourism Marketing, 31 (7): 854-867 -b.

nasroniylik davri – 2.1.2-rasm ko‘plab mahalliy va jalb qiladi boshqa madaniy diqqatga sazovor joylar bilan bir qatorda xalqaro sayyohlar, shu jumladan eski masjid, ko‘prik va haqiqiy mahalliy arxitektura³⁰.

Konya madaniy va sayyohlik sayohatlari chorrahasi hisoblanadi jumladan, diniy yo‘nalishlarni o‘rganuvchilar uchun dunyoviy xorijiy va mahalliy madaniy turistlar, Anqara, Kapadokiya, Koniya va Antaliya o‘rtasida juda ko‘p mashhur va ko‘plab turoperatorlar ushbu marshrutdan foydalanadilar³¹.



2.1.2-rasm. Aya Eleni cherkovi

Tadqiqot natijalarida, birinchi navbatda, demografik taqsimot ishtirok etayotgan turlar turlarini o‘rganib chiqdi, diniy yondashuvlarning ularning afzalliklariga ta'siri, diniy yo‘nalishlarga tashrif buyurish motivlari va tasavvurlari o‘lchandi. Ishtirokchilarning demografik taqsimoti 2.1.1-jadvalda ko‘rsatilgan³².

Gender taqsimoti yaxshi muvozanatlashgan bo‘lsa-da, ishtirokchilarning oilaviy ahvoli, kutilganidek, asosan, “yolg‘iz”dir. Ta'lim darajasi eng ko‘p

³⁰ Bilim, Y. (2013) ynanç Merkezlerinin Pazarlanmasý ve Türkiye Ölçeýinde Eleýtirel Noktalar: Hatay Örneýi. In: Bilim, Y. & Özer, Ö. (tahrirlar) ynanç Turizmi: Seçme Konular, Çizgi, Turkiya

³¹ Bilim, Y. & Düzgüner, S. (2015) Diniy tolerantlik uchun diniy turizm. In: Raj, R. & Griffin, K. (tahrirlar) Diniy turizm va ziyoratlarni boshqarish: xalqaro istiqbol, ikkinchi nashr, CABI, Buyuk Britaniya

³² Bizirgianni, I. & Dionysopoulou, P. (2013) Ijtimoiy media (SM) va axborot kommunikatsiya texnologiyalari orqali yoshlar turizmining turistik tendentsiyalarining ta'siri. Integratsiyalashgan axborot, protsessual-ijtimoiy va xulq-atvor fanlari bo'yicha 2-xalqaro konferentsiya, 73: 652-660.

universitet bitiruvchisi darajasida kuzatilmoqda. Tadqiqotda faqat 18-25 yoshdagi sayyohlar ishtirok etganligi sababli yosh baholanmagan.

Quyidagilar taklif qilingan javoblar edi: shahar va madaniyat sayohatlari, dinga asoslangan sayohatlar, o‘yin-kulgi, xarid qilish sayohatlari va boshqa variantlar. Ularga bir nechta tanlov qilishlari mumkinligi aytili. Natijalarga

2.1.1.-jadval

Ishtirokchilarning demografik xususiyatlari³³

O‘zgaruvchilar	Chastotasi n	Foiz (%)
Jins		
Erkak	200	51.7
Ayol	187	48.3
Oilaviy ahvoli		
Oilali	147	38.0
Yolg‘iz	240	62.0
Ta‘lim darajasi		
Boshlang‘ich ta‘lim	53	13.7
O‘rta ta‘lim	116	30.0
Bakalavr darajasi	187	48.3
Aspirantura	31	8.0

ko‘ra, eng ko‘p ma‘qullangan variant o‘yinkulgiga asoslangan turlar (74,2%), ikkinchi o‘rin dinga asoslangan sayohatlar (71,3%) bo‘ldi, undan keyin mos ravishda shahar va madaniyat sayohatlari (65,1%) va xarid qilish turlari (39%) bo‘ldi. Bu natija shuni ko‘rsatadiki, yoshlar joriy sayohatlarida diniy yo‘nalishlarni tanlagan bo‘lsalar-da, ular ko‘proq ko‘ngilochar turlarni afzal ko‘rishadi. Natija tekshirilayotgan yosh oralig‘i tufayli kutilgandek bo‘ladi³⁴.

Yana bir savol turistik sayohatlar paytida sarflangan mablag‘lar haqida. Oziq-ovqat va ichimliklar, o‘yin-kulgilar, ekskursiyalar va xarid qilish variantlari taklif qilindi. Respondentlar o‘z tanlovlarini tartibda aks ettirdilar; o‘yinkulgi

³³ Muallif tomonidan tayyorlangan

³⁴ Cavagnaro, E., Staffieri, S. & Postma, A. (2018) Millenniallarning turizm tajribasini tushunish: yoshlar (barqaror) turizmi uchun maqsadli klasterlarni aniqlash uchun kalit sifatida sayohat qilishning qadriyatlar va ma‘nosi. Tourism Futures jurnali, 4 (1): 31-42.

(32%), ekskursiyalar (30%), oziq-ovqat va ichimliklar (20,2%) va xaridlar (17,8%). Bu natija oldingi savolning natijasini qo'llab-quvvatlaydi. Aytish mumkinki, yosh turistik imtiyozlar odatda o'yin-kulgiga asoslangan alternativalar uchundir. Tadqiqot diniy saytda o'tkazilgan va diniy asosdagi faoliyat bu saytda ko'proq mashhur bo'lsa-da, yosh sayyohlik imtiyozlari yanada dinamik qismlarga qaratilgan. Prayag va Xosaniyning (2024) yosh sayyohlik sayohatlari motivatsiyasi haqidagi xulosalariga ko'ra, xarid qilish BAAga boradigan potentsial yosh sayyohlar uchun muhim motivatsiya bo'lib, turtki (ichki) motivatsion omillar bilan ham qo'llab-quvvatlanadi³⁵.

Ushbu natijalarga ko'ra, ishtirokchilar moliyaviy qo'llab-quvvatlash variantini eng yuqori darajaga aniqladilar, shuningdek, sayohatlarida odatda diniy yo'nalishlarga tashrif buyurishni afzal ko'rishlarini ta'kidladilar. 2.1.2.-jadvalda ishtirokchilarning diniy joylarga borishga munosabati va xulq-atvori bo'yicha takliflar va javoblarning chastota taqsimoti keltirilgan. Ushbu natijalarga ko'ra, ishtirokchilar moliyaviy qo'llab-quvvatlash variantini eng yuqori darajaga aniqladilar, shuningdek, sayohatlarida odatda diniy yo'nalishlarga tashrif buyurishni afzal ko'rishlarini ta'kidladilar. Umuman olganda, diniy yo'naltirilgan motivatsiyalar uchun ijobiy javoblar ko'rinadi. "Mening oilam va do'stlarim diniy obidalarining muhim tarixiy joylarini bilishini muhim deb hisoblayman" qiymati boshqalarga qaraganda pastroq. Umuman olganda, yosh sayyohlarning diniy turizmga bo'lgan munosabati va u bilan bog'liq xatti-harakatlari juda ijobiy va diniy ob'ektlarga tashrif buyurish va ular bilan shug'ullanish istagi yosh turistlarning idrokining muhimligini ko'rsatadi³⁶.

Turistning Konyaga sayohat qilish motivlarini o'rganib chiqsak, natijalarni ikki yo'l bilan baholash mumkin, bunda tegishli o'lchovlar asosida ichki yoki tashqi motivatsiya omillariga e'tibor qaratiladi.

³⁵ Chang, HJ, Vang, KY & Shen, CY (2022) Keksayib borayotgan ziyoratchi sayyoh: mahalliy foydalanish mumkin bo'lgan turizmni rivojlantirishning roli. Afrika biznes boshqaruvi jurnali, 6(1): 80-85.

³⁶ Chhabra, D. (2022) Talaba sayohatchilar aslida nimani xohlashadi? Mehmondo'stlik marketingini boshqarish jurnali, 21: 344-355.

Bu shuni anglatadiki, respondentlarning ichki motivatsion tanlovlari tashqi omillarga qaraganda kuchliroqdir. Diniy joyda bo'lishni ichki omillar bilan izohlash mumkin, degan xulosaga kelish mumkin. Qizig'i shundaki, bu tashqi motivatsion qadriyatlar sifatida imidj, madaniy resurslar va xaridlarni tanlash omillarini kiritishiga qaramay - bu bizning dastlabki taxminlarimizga ziddir. Bir tomondan, eng muhim motivatsion omil "dam olish va dam olish" edi ("qochish" va "o'zini namoyon qilish" uchun tegishli yuqori ball bilan), bu diniy saytlar faol yosh sayohatchilar uchun ichki imkoniyatlarni taqdim etishini tushuntiradi.

2.2. Islom dinidagi jahon ziyorat turizmi ob'ektlarining joylashuvi

Buyuk masjid dunyodagi eng buyuk diniy va tarixiy inshootlardan biridir. Bu Islomning birinchi va eng muhtasham masjididir. Bundan tashqari, u Makkaning markazida, Saudiya Arabistoni Podshohligining g'arbiy qismida joylashgan. Yer yuzida qurilgan birinchi bino bo'lgan Muqaddas Ka'ba uning markazida joylashgan bo'lib, musulmonlar uchun Yer yuzidagi eng muhim va muqaddas joy hisoblanadi.

Bu masjid musulmonlarning haj va umra marosimlarini o'tkazadigan joy bo'lishidan tashqari, ibodat, tafakkur va ilohiy muloqot uchun asosiy markaz hisoblanadi. Katta masjidda Muqaddas Ka'badan tashqari bir qancha muhim joylar, jumladan Al-Safo, Al-Marva va Ibrohim payg'ambarning qabri mavjud. O'n uchga yaqin minora, beshta asosiy eshik, o'nta yordamchi eshik, to'rt qavatli namoz maydoni, uzunligi 400 metrdan 800 metrgacha bo'lgan namozxonasi masjidning o'ziga xos xususiyatlaridandir.

Payg'ambar masjidi - Makkadagi masjiddan keyin Islomdagi ikkinchi muqaddas joy bo'lgan Payg'ambar masjidi dunyodagi eng katta masjidlardan biri va Saudiya Arabistonidagi asosiy diniy sayyohlik maskani hisoblanadi. So'nggi ma'lumotlarga ko'ra, Payg'ambar masjidi 5,5 million ziyoratchi va namozxonlarni qabul qilgan.

Muqaddas Ka'ba - Muqaddas Ka'ba haj va umra ziyoratlarini bajarish uchun dunyoning turli burchaklaridan ziyoratchilarni jalb qiladi va u insonlar uchun qurilgan birinchi inshoot hisoblanadi. O'n besh kvadrat metr balandlikda

joylashgan u Ulug' masjidning markazida joylashgan. Muqaddas Ka' bani qurishni tugatish uchun Alloh taolo osmondan yerga yuborgan Qora tosh Ka' baning janubi-sharqida joylashgan.

Quba masjidi - Islom kelganidan keyin Madinada qurilgan birinchi masjid shaharning eng muhim diniy maskanlaridan biri hisoblanadi. Yarim soatlik o'rtacha piyoda masofa yoki 3,5 kilometr masjidni Payg' ambar masjididan ajratib turadi. Masjid binosi va uning xizmat ko'rsatish ob'ektlari 13500 kvadrat metr maydonni egallaydi. 5000 kvadrat metr maydonni egallagan birgina namozxona bor. Bu 20 000 namozxonni joylashtirish imkonini beradi.

Uhud tog'i va shahidlar qabristoni - Madinadagi eng muhim geografik va tarixiy yodgorliklardan biri. Bu Arabiston yarim orolidagi eng mashhur tog'lardan biridir. Vulkanik jinslarning tarkibi uning ko'plab o'ziga xos xususiyatlaridan eng diqqatga sazovoridir. Bu o'ziga xos reliefi tufayli juda mashhur sayyohlik maskani. U vodiylar, marjon riflari va qal'alar va ko'p asrlik petrogliflar kabi tarixiy ahamiyatga ega binolardan iborat. Tog'lar bilan o'ralgan tekislikda Muhammad payg'ambarning Uhud jangida shahid bo'lgan yetmish nafar sahobalarining maqbaralari bor.

Arafat tog'i - Musulmonlar orasida katta diniy muqaddaslik bilan Saudiya Arabistoni Qirolligidagi eng mashhur sayyohlik joylaridan biri hisoblanadi. Musulmonlarning eng muhim Haj marosimlaridan biri Zulhijja oyining to'qqizinchi oyida unga ko'chib o'tish yoki unga yaqin turishdir. Makka va Toif o'rtasida 22 kilometr uzoqlikda mashhur Arafot tog'i joylashgan.

Fotima Az-Zahra masjidi yoki Ar-Rahma suzuvchi masjidi - Bu Saudiya Arabistonidagi eng mashhur sayyohlik markazlaridan biridir. Bu turli dinlarga e'tiqod qiluvchi dunyoning turli burchaklaridan tashrif buyuruvchilarni jalb qilmoqda. Siz uning betakror ko'rinishidan bahramand bo'lishingiz mumkin, chunki u dengizning qoq markazida, Jidda kornisi yaqinida joylashgan. Masjid o'zining tashqi va ichki me'moriy xususiyatlari, jumladan tungi yoritish

moslamalari bilan ajralib turadi. Shunisi e'tiborga loyiqki, bu 1980-yillarning o'rtalaridan beri dengiz qirg'og'idagi eng qadimgi masjididir³⁷.

Abu Al-Vaul g'ori piyoda yoki tog 'velosipedida tashrif buyurish mumkin bo'lgan yo'llarni taklif qiladi. Bu kashfiyot ishqibozlari va tabiiy tajriba muxlislari uchun diqqatga sazovor joyga aylanganiga hamma ishonadi. Unda turli xil kameralar, tunnellar va o'tish yo'llari mavjud. G'ordan sayyohlik maskani sifatida foydalanish, shubhasiz, mamlakat ekoturizm sanoatiga yordam beradi. Saudiya Arabistonida ko'plab tabiiy hududlar, jumladan Asir tog'lari, Bo'sh chorak cho'li va Qizil dengiz qirg'og'i joylashgan.

Xususan, Saudiya Arabistoni 2030-yilga borib dunyoning eng mashhur sayyohlik yo'nalishlaridan biriga aylanishga umid qilmoqda, bu vaqtda turizm mamlakat yalpi ichki mahsulotining 10 foizini tashkil qiladi. Shu maqsadda qirollik har yili 100 million sayyohni qabul qilishni kutmoqda.

Sayyohlar soni va turizm infratuzilmasining rivojlanishi Saudiya Arabistoni turizm sektorining so'nggi yillarda tez o'sishiga yordam berdi. 2023-yilning birinchi yarmida sayyohlik xarajatlari 150 milliard riyaldan oshib, 53,6 million tashrif buyurgan. Saudiya hukumati ekoturizmga katta sarmoya kiritayotgani, yangi joylarni o'zlashtirayotgani va bunday faoliyat uchun infratuzilmani yangilayotganini inkor etib bo'lmaydi.

Abu al-Vaul g'orini qabul qilish tashrif buyuruvchilarni jalb qilish maqsadiga mos keladi. Shuningdek, u ish bilan ta'minlash va investitsiyalarni rag'batlantirish orqali mahalliy iqtisodiyotni rag'batlantiradi.

Abu Al-Vaul g'ori o'zining ajoyib tabiiy go'zalligi va g'ayrioddiy cho'l joylashuviga ega. Bu Saudiya Arabistoni Podshohligining eng mashhur sayyohlik joylaridan biriga aylanishi mumkin. G'or sayyohlarga qirollikning tabiiy tarixining bir qismi bo'lgan yo'qolib borayotgan turlarni va hayajonli manzaralarni o'rganish imkoniyatini beradi. Bunday joylarga pul qo'yish Saudiya Arabistonining turizm tajribasini yaxshilaydi. Bu yangi ish o'rinlarini yaratish va savdoni rivojlantirish orqali mahalliy iqtisodiyotni mustahkamlaydi.

³⁷ <https://www.arabisklondon.com/9666>

Iqtisodiy tahlilchi Fahd bin Freyxan fikriga ko'ra, bu harakat mamlakatda barqaror va har tomonlama o'sishga erishish bo'yicha strategik maqsadni ta'kidlaydi va Saudiya Arabistonini jozibali va rang-barang sayyohlik maskani sifatida targ'ib qilish uchun qilingan sa'y-harakatlarni ko'rsatadi³⁸.

Qirollikning 2030-yilga mo'ljallangan Vision maqsadlariga ko'ra iqtisodiy o'zgarishlar va diversifikatsiya rejasiga qo'shgan katta hissasi tufayli turizm turli ish o'rinlari va tijorat o'sishi uchun imkoniyatlar yaratadi.

U buni ichki va tashqi investitsiyalarni jalb qilish sur'atlarini oshirish va mamlakat iqtisodiy bazasini diversifikatsiya qilish nuqtai nazaridan erkak va ayol fuqarolar uchun ish o'rinlarini yaratish orqali amalga oshiradi. Qirollikning sayyohlik sanoati Saudiya iqtisodiyoti uchun juda kuchli ko'rsatkichlarga ega edi. 2023 yilda u 100 million rial sarflagan 77 million mahalliy va 27 million chet eldan 100 million mehmonni olib keldi. Bu yutuq Vision 2030sning 150 million tashrifchiga erishish rejasiga mos keladi, ularning 80 millioni Saudiya Arabistonidan va 70 millioni boshqa joylardan keladi. Ushbu maqsad yo'lida Qirollik 100 000 dan ortiq yoshlarni, jumladan, 15 000 nafari dunyoning eng nufuzli ta'lim muassasalarida o'qigan yoshlarni Inson resurslarini rivojlantirish jamg'armasi veb-sayti orqali maoshlarini oshirish orqali turistik sohaga kirishni o'rgandi.

2030 yilga kelib mehmonxona xonalari soni, jumladan, mehmonxona xonadonlari soni besh yulduzli yoki undan kam bo'lgan mehmonxonalaridagi 128 mingdan (215% o'sish) 403 mingtaga ko'payishi kutilmoqda.

Ma'lumotlarga ko'ra, Saudiya Arabistoni Podshohligi allaqachon 3500 dan ortiq turizm investitsiya litsenziyalarini bergan, Saudiya korxonalarini esa yaqinda yana o'n minglab grantlar olgan.

Ushbu tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash maqsadida Qirollik shuningdek, Saudiya Arabistoni turizm sanoatiga yuzlab milliardlab mablag'larni kiritib, 2030-yilgacha to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita bir millionga yaqin ish o'ri yaratadigan turizm jamg'armasini ham tashkil etdi.

³⁸ <https://www.arabisklondon.com/10545>

Buning sababi shundaki, Qirollik beqiyos xilma-xil diniy joylar, shuningdek, janubdagi tekisliklar, tog‘lar, cho‘llar va o‘rmonlar o‘rtasida almashinadigan noyob geografik landshaftga ega.

“Vision 2030” dasturi doirasida milliy mahsulotning 10 foizigacha hissa qo‘shish, bir million ish o‘rni yaratish va biznes imkoniyatlarini yaratish, 150 million tashrif buyurishni ko‘zda tutuvchi maqsadlar doirasida bu ko‘rsatkichlarning barchasi hozirgi qo‘llab-quvvatlash va rivojlanishdan dalolat beradi. sektor boshdan kechirmoqda.

Uruq Bani Muarid qo‘riqlanadigan hududi ro‘yxatga olinishi bilan 2023-yilda qirollikdagi YuNESKOning Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan obyektlar soni yettitaga yetdi. Xitoy yaqinda Saudiya Arabistoni Qirolligiga Xitoydan sayohat qilishga ruxsat berdi.

Qizil dengiz yo‘nalishining ochilishining birinchi bosqichi va tashrif buyuruvchilarni qabul qilishning boshlanishi e‘lon qilinishi bilan bir qatorda, Fors ko‘rfazi hamkorlik kengashi davlatlari yagona turistik vizalar loyihasini qabul qilishlari ham e‘lon qilindi. Al-Ula nafaqat mamlakatning birinchi dengiz aviakompaniyasi bo‘lgan “Fly Red Sea “ ni tashkil etdi, balki 2023 yilda Yaqin Sharq madaniy turizmi bo‘yicha yilning eng yaxshi loyihasi mukofotini qo‘lga kiritdi.

Davlat investitsiya jamg‘armasi, shuningdek, Saudiya turizm investitsiya kompaniyasi (Asfar) tashkil etilganini e‘lon qildi, uning maqsadi qirollikning turli shaharlarida sayyohlik loyihalarini ishlab chiqish va mehmondo‘stlik, ko‘ngilochar, chakana savdo va oziq-ovqat sohalarida jozibali yo‘nalishlar yaratish. Bundan tashqari, Fond qishloq va ekologik hududlarda turizm loyihalarini ishlab chiqishga ixtisoslashgan “Dan” kompaniyasini tashkil etishini e‘lon qildi.

Aqaba ko‘rfazi qirg‘og‘ida joylashgan NEOMning maftunkor joyida ko‘plab turizm va mehmonxona ishlanmalari ochildi. Ular orasida Siranna, Ebikon Hotel, Norlana va Otamo, shuningdek, 400 metr balandlikka ko‘tarilgan tog‘larda

hayratlanarli muhitda joylashgan uchta hashamatli mehmonxonaga ega Liga loyihasi kiradi.

Turizm vazirligi 2023-yilda yana oltita davlatga tashrif vizasi berishini e'lon qildi, bu bilan Saudiya sayyohlik vizasini olishi mumkin bo'lgan davlatlar soni 63 taga yetdi. Bundan tashqari, u tarixda ilk bor tranzit vizasini joriy qilib, sayohatchilarga va sayyohlar Saudiya havo yo'llari orqali Qirollikka 96 soat kirishadi³⁹.

O'zining strategik qarashlari va mustahkam sektor o'sishining isboti sifatida Saudiya Arabistoni Podshohligi 100 milliondan ortiq sayyohni qabul qildi va bu global sayyohlik markaziga aylanish yo'lidagi muhim bosqichni belgiladi.

Saudiya Arabistoni Podshohligi 100 milliondan ortiq sayyohni qabul qildi, bu Jahon Turizm Tashkiloti (BMT Turizm) tomonidan nishonlanadigan muhim voqeadir. Dastlabki jadvalidan yetti yil oldin erishilgan bu ajoyib yutuq Saudiya Arabistonining nafaqat global sayyohlik markazi sifatida paydo bo'lganligini, balki butun dunyo bo'ylab iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va turizm sektorini barqaror rivojlantirishdagi yetakchi rolini ham ta'kidlaydi. 27 milliondan ortiq xalqaro sayyohlar va 79 milliondan ortiq mahalliy sayyohlarning jami 67 milliard AQSH dollaridan ortiq mablag'i kelishi bilan nishonlangan ushbu muhim bosqich nafaqat Qirollikning kuchli turizm sektorini namoyish etadi, balki Saudiya Arabistoni Turizm vazirligining ilg'or ma'lumotlarga sodiqligini ham ta'kidlaydi. yig'ish va statistik tahlil qilish, BMTning turizmi ustuvorligi.

Qirollikning muvaffaqiyat tarixi uning turizm sektorini yangi cho'qqilarga olib chiqqan strategik tashabbuslar va islohotlar asosiga qurilgan. 2023-yilda turizm faoliyati litsenziyalariga talabning 390% ga hayratlanarli darajada oshishi va turizmning noneft YaIMga qo'shgan hissasi 7% dan oshishi kutilayotgani sababli Saudiya Arabistonining kelajakka bo'lgan qarashlari aniq. Turizm sektorining yalpi ichki mahsulotga qo'shgan to'g'ridan-to'g'ri hissasi 4 foizdan oshadi, deb hisoblangan mamlakat o'zining mustahkamligi, innovatsiyalari va mukammallikka sodiqligini namoyish etdi.

³⁹ <https://www.arabisklondon.com/10576>

BMT turizmi Saudiya Arabistoni bilan yaqindan hamkorlik qilib, uning mustahkam turizm infratuzilmasi va statistik tahlil imkoniyatlarini rivojlantirishdagi sa'y-harakatlarini tan oldi. 2021-yilda Ar-Riyodda BMTning Yaqin Sharq bo'yicha mintaqaviy byurosining ochilishi turizm innovatsiyalari, ta'lim va qishloqlarni rivojlantirishga qaratilgan muhim qadam bo'ldi. Ushbu hamkorlik Saudiya Arabistonini barqaror turizm amaliyoti va statistik mukammallik bo'yicha yetakchi sifatidagi mavqeini oshirishda muhim rol o'ynadi.

Turizm sohasida o'zining global mavqeini oshirgan Saudiya Arabistoni 2023-yilda 2019-yilga nisbatan xalqaro sayyohlik o'sish sur'ati bo'yicha G20 (The Group of Twenty) yetakchiligi bilan ajralib turdi. Bu e'tirof Qirollikning pandemiyadan keyin global turizm sektorining tiklanishidagi muhim rolini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, Yaqin Sharq nafaqat qayta tiklangan, balki pandemiyadan oldingi turizm darajasidan ham o'zib ketgan yagona mintaqaga aylandi, 2023 yilda xalqaro sayyohlar soni 2019 yilga nisbatan 122 foizga o'sdi. Saudiya Arabistoni bu ajoyib o'sishning boshida turibdi. 2019-yilga nisbatan xalqaro sayyohlar kelishining hayratlanarli darajada 156 foizga tiklanishiga guvoh bo'ldi, bu uning mintaqadagi turizm bumidagi markaziy rolini ta'kidladi.

Qirollikning turizm sektori ajoyib barqarorlikni namoyish etdi, 2023 yilda kirish xarajatlari 37 milliard AQSh dollaridan oshadi va butun qirollik bo'ylab mehmonxona kalitlari sezilarli darajada oshdi. Bu yutuqlar Saudiya Arabistonining farovon va barqaror turizm sektorini yaratishga intilayotganidan dalolatdir.

Turizm sektori yaratgan bandlik imkoniyatlari Saudiya Arabistoni muvaffaqiyatining asosi hisoblanadi. 2023 yil holatiga ko'ra, turizm sohasida 925,5 ming ish o'rni va kadrlar tayyorlashga katta investitsiyalar kiritilgan holda, Qirollik 2030 yilga borib turizmni ikkinchi yirik ish beruvchiga aylantirish yo'lida bormoqda. Ishchi kuchini rivojlantirishga qaratilgan bunday e'tibor turizmning o'sish foydalari keng va keng taqsimlanishini ta'minlaydi. barqaror.

Saudiya Arabistoni 2030 yilga borib 150 million sayyohni jalb etish maqsadi sari intilishda davom etar ekan, BMT turizmi uning sayohatini qo‘llab-quvvatlashni, muvaffaqiyatlarini nishonlashni va global turizm uchun yanada mustahkam, barqaror va inklyuziv kelajakni targ‘ib qilishni intilish bilan kutmoqda.

Saudiya Arabistonining 2023-yilda 100 milliondan ortiq sayyohni qabul qilishiga erishgani hamkorlik, innovatsiyalar va kelajakka aniq qarashlar orqali mumkin bo‘lgan narsaning mayoqidir. Qirollik nafaqat turli va boy sayyohlik tajribasini va'da qiladi, balki bu va'dani bajarib, global turizm sanoati uchun yorqin kelajakka yo‘l ochadi⁴⁰.



2.2.1-rasm. Makka xaritasi, Saudiya Arabistoni

Muqaddas joyga ziyorat qilish deyarli barcha dinlarning asosiy tamoyilidir. Ka'ba, arabcha kub degan ma'noni anglatadi, to'rtburchaklar shaklidagi bino

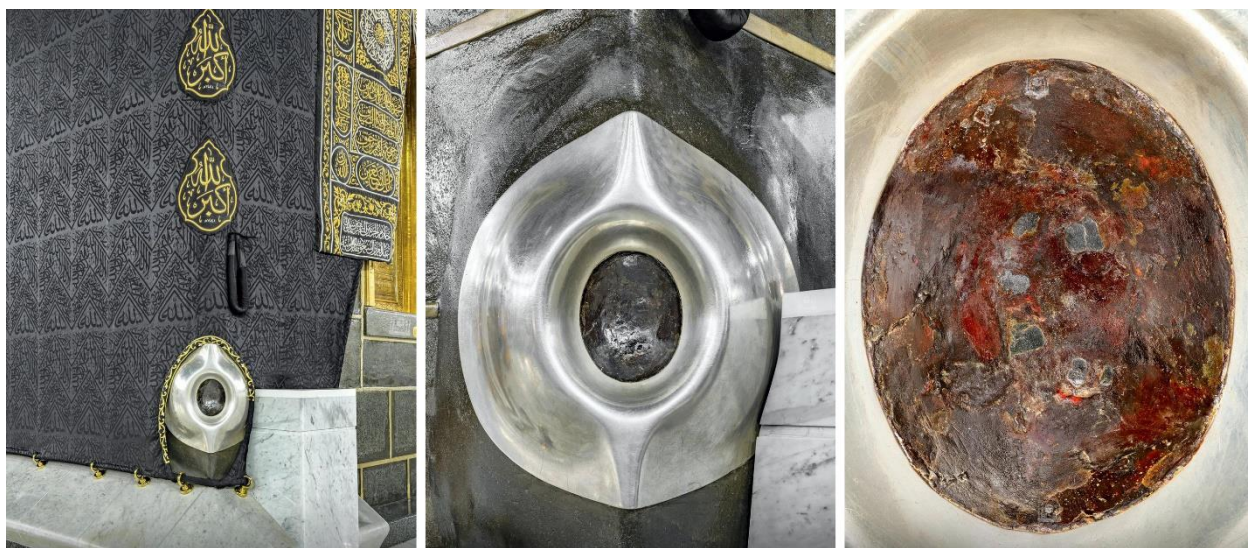
⁴⁰ <http://www.unwto.org/news/un-tourism-applauds-saudi-arabia-s-historic-milestone-of-100-million-tourist-arrivals>

bo'lib, nafis ravishda ipak va paxta yopinchiq bilan o'ralgan. Saudiya Arabistonining Makka shahrida joylashgan bo'lib, Islomdagi eng muqaddas ziyoratgoh hisoblanadi.

Islomda musulmonlar kuniga besh vaqt namoz o'qiydilar va milodiy 624 yildan keyin bu ibodatlar Quddusga emas, balki Makka va Ka'baga qaratilgan edi; bu yo'nalish (yoki arabcha qibla) barcha masjidlarda belgilangan va imonlilarga qaysi yo'nalishda namoz o'qishlari kerakligini bilish imkonini beradi. Qur'on namozning yo'nalishini belgilab bergan.

Barcha musulmonlar, agar imkoni bo'lsa, umrida bir marta Ka'baga haj yoki yillik umra ziyoratini bajarishga intiladi. Kuniga besh vaqt namoz va haj islomning besh ustunidan ikkitasi bo'lib, iymonning eng asosiy asoslaridir.

Makkaga yetib kelgach, ziyoratchilar Masjidul-Haram hovlisida Ka'ba atrofida yig'ilishadi. Keyin ular tavof qiladilar (arabchada tavof qiladilar) yoki Ka'bani aylanib chiqadilar, bu vaqtda ular Ka'baning sharqiy burchagiga o'rnatilgan Qora toshni (al-Hajar al-Asvad) o'pish va tegizishni umid qilishadi.



2.2.2-rasm⁴¹. Masjidul-Haram hovlisidagi Ka'ba

Ka'ba islomgacha bo'lgan davrda ham muqaddas joy bo'lgan. Musulmonlar Ibrohim (islom an'analarida Ibrohim nomi bilan tanilgan) va uning o'g'li Ismoil Ka'bani qurganiga ishonishadi. An'anaga ko'ra, u dastlab oddiy tomisiz

⁴¹ Ka'baning qora toshli sharqiy burchagi, al-Hajar al-Asvad (suratlar: Saudiya Arabistoni Bosh masjidi)

to'rtburchaklar tuzilma bo'lgan. Ziyoratgohni bosqinchilardan va toshqin suvlardan himoya qilish uchun yer sathidan eshik ko'tarildi.

Muhammadad (s.a.v) eramizning 620-yilida Makkadan hozir Madina nomi bilan mashhur Yasribga quvilgan. Milodiy 629-630-yillarda Makkaga qaytib kelgach, ziyoratgoh musulmonlarning ibodat va ziyoratlari uchun markazga aylandi. Islomdan oldingi Ka'bada Qora tosh va butparast xudolarning haykallari joylashgan edi. Ma'lumotlarga ko'ra, Muhammad (s.a.v) (Makkaga g'alaba bilan qaytganida Ka'bani butlardan tozalab, ziyoratgohni Ibrohim tavidiga qaytargan. Qora tosh Ibrohimga Jabroil farishta tomonidan berilgan, deb ishoniladi va musulmonlar tomonidan hurmat qilinadi. Muhammad (s.a.v) vafot etgan yili 632 yilda so'nggi haj ziyoratini amalga oshirdi va shu bilan ziyorat marosimlarini o'rnatdi. Ka'ba butun tarixi davomida juda ko'p o'zgartirilgan. Ikkinchi xalifa Umar (634–644-yillarda hukmronlik qilgan) ziyoratchilar soni ortib borayotgani uchun Ka'ba atrofidagi hudud kengaytirilgan. Xalifa Usmon (644—656-yillarda hukmronlik qilgan) Ka'ba joylashgan ochiq maydon atrofida ustunlar qurdirgan va boshqa muhim yodgorliklarni ham muqaddas joy tarkibiga kiritgan.

Xalifa Abdulmalik va Makkani boshqargan Ibn Zubayr o'rtasidagi o'zaro urush paytida milodiy 683-yilda Ka'baga o't qo'yilgan. Xabarlariga ko'ra, Qora tosh uch qismga bo'lingan va Ibn Zubayr uni kumush bilan qaytadan yig'gan. U Ibrohimning asl o'lchamlariga rioya qilib, Ka'bani yog'och va toshdan tikladi, shuningdek, Ka'ba atrofidagi bo'shliqni yotqizdi. Makka ustidan nazoratni qo'lga kiritgach, Abd al-Malik binoning Muhammad (s.a.v) tomonidan tiklandi. Ushbu ta'mirlashning hech biri binoni yoki arxeologik dalillarni o'rganish orqali tasdiqlanmaydi; bu o'zgarishlar faqat keyingi adabiy manbalarda bayon etilgan⁴². Xabarlariga ko'ra, Umaviylar xalifasi al-Valid davrida (705–15-yillarda hukmronlik qilgan) Ka'bani o'rab turgan masjid Qoya gumbazi va Damashqdagi Ulug' masjid kabi mozaikalar bilan bezatilgan. VII asrga kelib Ka'ba kisva bilan qoplangan, har yili haj vaqtida almashtiriladigan qora mato.

⁴² KAC Creswell, Erta musulmon arxitekturasi, Oksford universiteti nashriyoti, 1932 / qayta ko'rib chiqilgan va kengaytirilgan 1969.

Bugungi kunda Ka'ba deyarli boshqa diniy inshootlardan farqli o'laroq kub shaklida qurilgan. Uning balandligi o'n besh metr va har bir tomoni o'n yarim metr; uning burchaklari taxminan kardinal yo'nalishlarga to'g'ri keladi. Ka'ba eshigi endi yaxlit oltindan qilingan; 1982 yilda qo'shilgan. Misrdan haj karvoni bilan jo'natilgan Ka'bani yopadigan katta mato bo'lgan kisva bugun Saudiya Arabistonida ishlab chiqariladi. Zamonaviy transport paydo bo'lgunga qadar barcha ziyoratchilar Damashq, Qohira yoki Arabiston, Yaman yoki Iroqning boshqa yirik shaharlaridan chiqib, sahro bo'ylab katta karvonda Makkaga tez-tez xavfli haj yoki ziyorat qilishdi.

Ka'ba va u bilan bog'liq masjidga kiritilgan ko'plab o'zgarishlar binolarning, hatto muqaddas bo'lganlarning ham shikastlanish yoki jamiyatning o'zgaruvchan ehtiyojlari tufayli qanchalik tez-tez ta'mirlanganligi va qayta qurilganligi haqida yaxshi eslatma bo'lib xizmat qiladi. Muqaddas Makka va Madina shaharlariga bugun faqat musulmonlar tashrif buyurishi mumkin⁴³.

2.3.Hindistondagi buddizm ziyorat turizmining rivojlanish istiqbollari

Hindiston kattaligi, madaniyati va tarixi tufayli turizm uchun eng katta xazina uylaridan biri hisoblanadi . 5000 yildan ortiq tarixga ega va boy meros, shimolda Himoloy va janubda Hind okeanini qamrab olgan rang-barang va rang-barang landshaft bilan Hindistonning sayyohlik maskani sifatidagi salohiyati juda katta (Bhattacharya va Narayan, 2005). Shunisi e'tiborga loyiqki, Hindistonda so'nggi yarim asr davomida sayyohlik va tashrif buyuruvchilar sonining o'sishi Hindistonning sayyohlik resurslarining boyligini aks ettirmadi. So'nggi yillarda stsenariyda sezilarli yaxshilanish kuzatildi va Hindiston xalqaro turistik trafik soni bo'yicha Hindiston hukumatining so'nggi statistik ma'lumotlariga ko'ra, rag'batlantiruvchi raqamlar bilan 26- o'ringa ko'tarildi⁴⁴.

2017-yilda Hindistonga xorijiy sayyohlar kelishi (FTA- Freight Transport Association) 14 foizga o'sib, sayyohlar soni 15 milliondan oshdi (rezident

⁴³ Jonatan Bloom va Sheila Bler, "Makka" Islom san'ati va arxitekturasi Grov ensiklopediyasida , Oksford universiteti nashriyoti, 2019 yil.

⁴⁴ Aukland, K. 2018. "Bo'sh vaqt va fidoyilik qo'shilgan joyda: Hindistonda hindlarning ziyorati va ichki turizmi", Xalqaro diniy turizm va ziyorat jurnali: jild. 6: Iss.

bo‘lmagan hindlar). 2016 yil uchun erkin savdo savdolari 8,89 millionni tashkil etdi, bu o‘shish sur'atining o‘n foiziga yaqin. 2017 yilda turizmdan tushgan valyuta tushumi 2015 yildagi 21,07 million AQSh dollari (2014 yilga nisbatan 4,1 foiz o‘shish)ga nisbatan 27,31 million AQSh dollarini (o‘shish sur'ati 19,1%) tashkil etdi. Ichki turizm sohaga muhim hissa qo‘shishda davom etmoqda.

Turizm vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 1652 mln 2017-yilda Hindiston bo'ylab sayyohlar sayohat qilgan, bu ko'rsatkich 2014-yilda 1283 millionni tashkil etgan. Bu 2014-yilga nisbatan 11,63 foizga o'sgan⁴⁵.

Quvonarli bo'lsa-da, xalqaro turizm ko'rsatkichlari bilan solishtirganda bu raqamlar past, chunki butun dunyo hukumatlari daromadlarni oshirish uchun turizmdan valyuta olish uchun raqobatlashadi. 2.3.1-jadvalda Hindiston bilan solishtirganda sayyohlarni qabul qiluvchi eng yaxshi beshta davlat keltirilgan Hindiston sayyohlik yo'nalishlari sifatida hali o'rganilmagan ko'plab qiziqarli burchaklarga ega ulkan mamlakatdir. Ushbu buyuk boyliklardan biri Hindistonning rang-barang va noyob ma'naviy merosidir⁴⁶.

2.3.1-jadval

Turistlarni qabul qiluvchi eng yaxshi besh davlat va Hindiston⁴⁷

Mamlakat	1995	2023
Fransiya	60.033.00	86.861.00
Ispaniya	34.920.00	81.786.00
AQSh	43.318.00	76.941.00
Xitoy	20.034.00	60.740.00
Italya	31.052.00	58.253.00
Hindiston	2.124.00	15.543.00

O'sib borayotgan g'arb sayyohlari orasida spiritizmga bo'lgan qiziqish Hindistonning bu tomonini katta potentsial jalb qiladi. Buddizmga bo'lgan qiziqish allaqachon Tailand, Yaponiya va Xitoyda xalqaro turizm uchun muhim

⁴⁵ <http://tourism.gov.in>

⁴⁶ Berns, PM 2004. "Turizmni rejalashtirish: uchinchi yo'l?" Turizm tadqiqotlari yilnomalari, jild. 31-son 1, 24-43-betlar.

⁴⁷ <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL>

sababdir va Hindiston spiritizmga bo'lgan qiziqish tufayli turizmning umumiy o'sishiga kirishga tayyor⁴⁸.

Hindistonning Bihar shtati, mamlakatning shimoliy qismida joylashgan va Nepal bilan chegaradosh, o'zining boy diniy va madaniy merosi bilan mashhur va ming yillar davomida xalqaro sayyohlarni jalb qilgan. Rajgir va Bodhgaya kabi tarixiy joylar global sayyohlarni jalb qilish uchun ulkan salohiyatga ega muhim buddist markazlardir, ammo hukumat bu shaharlarni ma'naviy turizm yo'nalishlari sifatida targ'ib qilish uchun minimal sa'y-harakatlarni amalga oshirdi. Natijada, Bihar asosan sayyohlik joyi emas, balki ziyoratgoh sifatida qaraladi. Bihardagi turizmga va turli vaqtlarda hukumatning turizm siyosati Bihardagi Buddist joylarga turizmga qanday ta'sir qilganiga qaratilgan⁴⁹.

2500 yildan ortiq tarixga ega buddizm dunyodagi eng qadimgi dinlardan biri va Sharqdagi eng mashhur dinlardan biridir. Lord Budda Lumbinida (hozirgi Nepal) tug'ilgan va umrining ko'p qismini hozirgi Hindiston hududida o'tkazgan. Biroq, uning ta'limoti bu mintaqadan tashqarida, Osiyoning ko'p qismida tarqaldi. Buddizmning bugungi izdoshlari Xitoy, Tailand, Yaponiya, Myanma, Shri-Lanka, Laos, Kambodja, Koreya, Butan, Hindiston va boshqa mamlakatlarda tarqalgan⁵⁰.

Buddizm G'arb mamlakatlarida ham ko'plab izdoshlariga ega. Buddizmni o'rganish / amaliyoti - bu o'z shaxsiyatini va o'z ongining tabiatini o'rganishdir⁵¹. Buddizm oliy mavjudotga e'tibor qaratishning o'rniga, inson hayotini qanday olib borish, ong va tanani qanday birlashtirish, tinch va sog'lom turmush tarzini saqlab qolish kabi amaliy masalalarga urg'u beradi. Aslida, buddizm atamaning odatiy ma'nosida din bo'lishi shart emas: lamalar (oliy ruhoniy yoki buddizm boshlig'i) buddist ta'limotlarini dindan ko'ra ko'proq falsafa, fan yoki psixologiya sohasiga tegishli deb bilishadi. Buddizm yashash san'atini o'rgatadi. Buddizmning turli

⁴⁸ Choe, J., Blazey, M. And Mitas, O. 2015. 'Buddist bo'lmaganlarning Buddist ibodatxonalariga tashrif buyurish motivatsiyalari', Turizmning dolzarb masalalari, jild. 18, y 1, 70–82-betlar.

⁴⁹ Collins, N. 2018. "Haj-turizm: turli dinlardagi umumiy mavzular", "International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage: Vol. 6: Iss

⁵⁰ Creswell, JW 2012. Sifatli so'rov va tadqiqot dizayni: Beshta yondashuv orasidan tanlash, Sage.

⁵¹ Creswell, JW, 1998. Sifatli so'rov va tadqiqot dizayni: beshta an'anadan tanlash, Thousand Oaks, CA: Sage Publications

jihatlari va uning meditatsiya, tinchlik va zo‘ravonliksizlik va ma’naviyat haqidagi ta’limotlari bilan qiziqqan dunyoning turli burchaklaridan sayyohlar ko‘pincha Buddist markazlariga jalb qilinadi. Ko‘pgina buddistlar Buddha hayoti davomida tashrif buyurgan, qolgan yoki meditatsiya qilgan joylarga ziyorat qilishni juda qadrlashadi. Ushbu ziyoratlar Buddist e’tiqodi va falsafasiga amal qiluvchilarda ijobiy ruhiy holatni uyg‘otish vositasi bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Xoll buddist diniy joylar uchun to‘rt bosqichli ahamiyatga ega bo‘lgan ierarxiyani belgilaydi va ularning aksariyati Hindistonda joylashganligini aniqlaydi. Shuning uchun buddizmning ko‘plab izdoshlari ushbu saytlarga tashrif buyurish uchun Hindistonga borishni xohlashlari ajablanarli emas⁵².

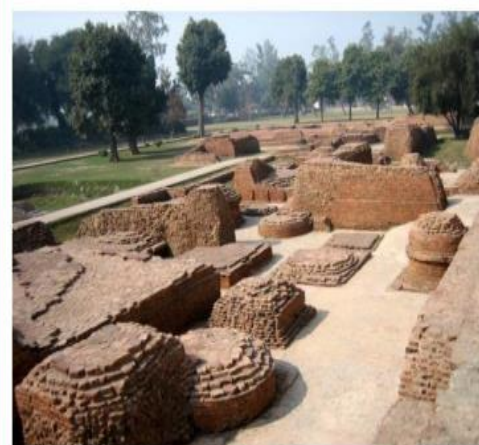
Buddizm Hindistonga qaraganda janubiy va janubi-sharqiy Osiyoda ko‘proq amal qiladi, ammo buddizmning vatani sifatida Hindiston uning merosi uchun juda muhimdir. Buddaning hayoti bilan bog‘liq asosiy ziyoratgohlar Hindistonning shimolidagi Uttar-Pradesh va Bixar shtatlarida joylashgan, Nepaldagi Lumbinidan tashqari. Qadim zamonlarda bu hudud Purattima (Sharqiy trakti) deb atalgan, ammo bugungi kunda u Buddistlar aylanasi deb ataladi. Buddistlar aylanmasidan tashqari, Hindistonda hinduizm va buddizm ittifoqi o‘ziga xos arxitektura va madaniy landshaftni yaratgan boshqa ziyoratgohlar mavjud. Ushbu tadqiqot uchun muhim bo‘lgan shunday joylardan biri Gaya. Gaya nomi iblis-podshoh Gayasuradan kelib chiqqan bo‘lib, u o‘zining mashaqqatli tejamkorligi va chuqur meditatsiyasi bilan xudolarga ma’qul bo‘lgan va juda qudratli va muqaddas joyning shakllanishiga sabab bo‘lgan. Aynan shu shon-sharaf Buddani bu yerga kelib, meditatsiya qilish uchun jalb qildi⁵³.

Hindistonning buddist obidalariga xalqaro e’tibor mustaqillikdan oldingi davrda Britaniya arxeologlarining kashfiyotlari va tadqiqotlari bilan boshlangan. 1947-yilda mustaqillikka erishgach, Hindiston hukumati ushbu saytlarni Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari bilan mustahkam siyosiy aloqalar o‘rnatish

⁵²K. Denzin, & YS Linkoln (Eds.), Sifatli tadqiqotlar bo'yicha qo'llanma, 2-tahrir. Ming Oaks, Kaliforniya: Sage nashrlari.

⁵³ Edgell, D., delmastro Alen, M. Va Swanson, J. 2018. Turizm siyosati va rejalashtirish: Kecha. Bugun va ertaga, Birinchi nashr, London.

uchun foydali vosita sifatida koʻrdi. Ushbu mamlakatlarning bir nechtasi bunga hissa qoʻshgan. Hindistondagi Buddist obidalarida buddist monastirlari, “stupalar” va boshqa diniy inshootlar qurilishi⁵⁴. Hindiston hukumati va Turizm departamenti Hindistondagi bir nechta buddist obidalarini rivojlantirish va koʻpaytirishni koʻrib chiqish uchun bir nechta ishchi guruhlarini yaratdi : Gaya shahridagi “Mahabodxi” ibodatxonalari (Budda maʼrifatga erishgan), Sarnat (u yerda u oʻzining birinchi vaʼzini aytdi), va Kushinagar (u najotga erishgan joyda) (2.3.1- rasmga qarang) kabi beshdan ortiq boshqa buddistlar butun mamlakat boʻylab tarqalgan. Kant hatto Hindiston buddist sayyohlar, ayniqsa qoʻshni Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlaridan kelganlar uchun Makka boʻlish salohiyatiga ega, deb hisoblaydi⁵⁵.



2.3.1- rasm. “Mahabodxi” ibodatxonalari

Bihar shtati Hindistonda buddist turizmi uchun eng mashhur joy hisoblanadi. Bodhgaya, Rajgir va Nalanda Bihardagi asosiy yoʻnalishlar boʻlib, ular shtat boʻylab joylashgan qadimiy meʼmoriy yodgorliklar orqali Buddist spiritizmini oʻrganishni xohlaydigan sayyohlarni jalb qiladi. Sayyohlar odatda Buddist konturining (Sarnat, Bodhgaya, Kushinagar va Kapilvastu - barchasi Hindistonda joylashgan) va Lumbini (Lord Buddaning tugʻilgan joyi, hozir Nepalda) ning asosiy joylariga tashrif buyurishadi. Sarnath va Bodhgaya eng koʻp

⁵⁴ Fayos-Sola', E. 1996. 'Turizm siyosati: yozgi tun tushi?', Turizmni boshqarish, jild. 17, ʻy 6, 405-bet.

⁵⁵ Geary, D. 2008. 'Maqsad maʼrifati: Bodhgaya, Bixarda buddizm va ruhiy turizm brendi', Antropologiya Bugun, jild. 24, ʻy 3, 11–14-betlar

mahalliy sayyohlarni jalb qiladi, xalqaro sayyohlar esa uzoqroq qolishadi va butun aylana bo‘ylab yurishadi⁵⁶.

Dunyo buddizmining konsentratsiyasi Bihar janubidagi Bodhgaya shahridan ko‘ra aniqroq emas. “Yerning kindigi “ deb hisoblangan Siddhartha Gautam bu erda katta peepal daraxti ostida panoh topgan va taxminan 2550 yil oldin ma’rifat topgan Biharning mashhurligi yildan-yilga ortib bormoqda, masalan , 2014 yilda xorijiy sayyohlar oqimi 8,3 foizga oshdi. Buddizm amaliyotchilari va dinni o‘rganuvchi olimlar uchun Bihardagi asosiy diqqatga sazovor joylardan biri bu Bodhgaya shahri bo‘lib, unda balandligi 19,5 m bo‘lgan Lord Budda haykali (2.3.2- rasm) joylashgan⁵⁷.



2.3.2- rasm Bodhgayadagi 19,507 m balandlikdagi Buyuk Budda haykali

Buddaning hayot yo‘li Skakya Muni asarida ta’kidlangan Mahaparinirvana Sutra “:

⁵⁶ Geary, D. 2014. "Shimoliy Hindistonda buddist davrlari va dunyoviy amaliyotlari", " Merosning yaratilishi: vasvasa va maftunkorlik", jild. 8, § 44.

⁵⁷ Geary, Devid 2018. "Hindistonning buddist davrasi(lar): "o'sib borayotgan" Osiyo uchun o'sib borayotgan sarmoya bozori, "International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage: Vol. 6: Iss.doi:10.21427/D7PT46

Men yo‘q bo‘lganimdan keyin, ey Ananda!
E'tiqodli odamlar bu yerga iymon,
qiziqish va sadoqat bilan tashrif buyurishadi ...
Lumbini, men tug‘ilgan joy,
Bodhgaya, men erishgan joyga ma'rifat;
Men birinchi va'zni aytgan Sarnat;
va men Mahaparinirvanaga o‘tadigan Kushinagar ...
Yakuniy tinchlikka olib boradigan yo‘l ruhiy intizomdir⁵⁸

Hindistonda birinchi samarali turizm siyosati 1982 yilga qadar e'lon qilingan. Unda rivojlanish maqsadlari belgilab berilgan va turizm sxemalariga asoslangan harakatlar rejasi taqdim etilgan bo‘lib, bir yoki bir nechta diqqatga sazovor joylarni aniqlash va rivojlantirish orqali mamlakatning turizm siyosatiga integratsiyalashgan rejalashtirish kontseptsiyasini mohirlik bilan aralashtirib yuborgan. Turizm sxemalari tushunchasi Turizmni rivojlantirish davlat korporatsiyasi (STDC) tomonidan osonlik bilan o‘zlashtirildi, u darhol yovvoyi tabiat, tarix, din, madaniyat, sarguzasht va tabiatning keng toifalari bo‘yicha o‘xshash darajadagi resurslarga ega markazlarni aniqladi. Aksariyat hollarda sxemalar bitta davlat ichida joylashgan edi; ammo, istisno hollarda bir sxema ikki yoki undan ko‘p davlatlar tomonidan taqsimlangan. Oxirgi holatlar Buddaning hayoti bilan bog‘liq saytlarni o‘z ichiga olgan Buddist sxemasini tasvirlaydi, ularning aksariyati shimoliy Bixar va Uttar-Pradesh shtatlarida joylashgan⁵⁹.

Sakkizinchi FYP davrida , 1992-1997 yillar uchun bir qator yangi g‘oyalar kiritildi va rejalashtirishchilar birinchi marta ichki turizmning muhimligini tan oldilar. Tematik turistik davralardan tashqari, ushbu davr rejasida har tomonlama qamrab oluvchi Maxsus turistik hududlarni (STA) jadal rivojlantirish taklif qilingan. Bundan tashqari, 1993 yilda “Turizm sinergiyasi dasturi” tayyorlanib, keyinchalik o‘zgartirildi va 1996 yilda turizmni rivojlantirish milliy strategiyasi

⁵⁸ (Maha-parinibbana Sutta; Sakya 2019 59-60-betlar

⁵⁹ Joshi, M. 2020. "Hind madaniy merosining jahon merosiga ta'siri", Scholedge International Journal of Multidisciplinary & Allied Studies, jild. 1, § 1, 20-bet

buddizm bilan bog‘liq ziyoratgohlarda sayyohlik tajribasini yaxshilash va yaxshilashga yordam berishi mumkin⁶².

Bihar hukumati tomonidan ishlab chiqilgan shunday takliflardan biri buddist stupasi yaqinida joylashgan Rajgirda istirohat bog‘ini yaratishdir . Bihar Davlat Turizmni rivojlantirish korporatsiyasi (BSTDC) shuningdek, shtat poytaxti Patnadan boshlab uch kunlik Buddist sayohatini taklif qiladi⁶³.

Bihar shtatida turizm yaqinda siyosatchilar tomonidan misli ko‘rilmagan e‘tiborni ola boshladi. 2023 yilda Bihar hukumati shtatdagi turizm o‘shini tezlashtirish va shtat iqtisodiyotini yaxshilash maqsadida o‘zining turizm siyosatini taqdim etdi. Siyosat, xususan, shtatda buddistlik davrini rivojlantirishga qaratilgan.

Davlatning maqsadlari quyidagilardan iborat edi:

- Turizmni davlatning ustuvor yo‘nalishiga aylantirish;
- Diniy, madaniy va davlatni targ‘ib qilish;
- Sog‘lomlashtirish turizmi;

2.3.2-jadval

Turizm uchun rejalashtirilgan xarajatlar (Hindiston)⁶⁴

Besh yillik reja	Besh yillik reja vaqt davri	Rejani taqsimlash (rupiyada)
1.	1951-1956-yillar	0.00
2.	1956-1961-yillar	33.368 mln
3.	1961-1966-yillar	80 mln
	1966-1967-yillar	5.85 mln
	1967-1968-yillar	8.765 mln
	1968-1969-yillar	18.381 mln
4.	1969-1974-yillar	360 mln
5.	1974-1979-yillar	1330 mln

⁶² Singh, RP 2011. Hindistondagi muqaddas joylar va ziyoratgohlar: Rivojlanayotgan tendentsiyalar va bibliografiya. Muqaddas joylar va ziyoratgohlar: Hindiston haqida ocherklar

⁶³Hall, CM 2024. "Buddizm, turizm va o'rta yo'l", Timoti, DJ va Olsen, D. (Tahrirlar): Turizm, Din va Ruhiy sayohatlar, 172-185-betlar, London, Routledge.

⁶⁴ Jahon buddist universiteti. <http://tourism.gov.in/sites/default/files/Other/04%20-yo'llar-tadqiqot-tadqiqot/> (Kirishgan: 2016-yil 24-may). Ketma-ketlik = 3 [http://tourism.gov.in/sites/default/files/Other/India%20Yeshe, L. 2018. O'z terapevtiga aylanish \(S. Karlier, trans.\), Weston, MA, Lama Yeshe donolik arxivi.](http://tourism.gov.in/sites/default/files/Other/India%20Yeshe, L. 2018. O'z terapevtiga aylanish (S. Karlier, trans.), Weston, MA, Lama Yeshe donolik arxivi.)

6.	1980-1985-yillar	1874.60 mln
7.	1985-1990-yillar 1990-1991-yillar 1991-1992-yillar	1874.60 mln 830 mln 900 mln
8.	1992-1997-yillar	7736.20 mln
9.	1997-2022-yillar	7937.50
10.	2002-2007-yillar	29000 mln
11.	2007-2012-yillar	51560 mln
12.	2012-2017-yillar	160000 mln

- Iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlarni oshirish uchun sanoat samaradorligini oshirish;
- Davlatni mashhur sayyohlik maskaniga aylantirishda barcha manfaatdor tomonlar ishtirok etishini ta'minlash;
- Turizmdan xabardorlik va targ'ibot bo'yicha integratsiyalashgan kommunikatsiya strategiyasini amalga oshirish;
- Xalqaro va mahalliy sayyohlarga ajoyib xizmatlarni taklif qilish.

Turistik xavfsizlik kuchini tashkil etish: Shtat hukumati turistik xavfsizlik xizmatlarini taklif qilish va har qanday sayyohlik joyiga sayohatchilarda xavfsizlik hissini oshirish uchun xavfsizlik xodimlarini yollash strategiyasini ishlab chiqdi⁶⁵.

Integratsiyalashgan marketing rejalarini shakllantirish va amalga oshirish va aniq belgilangan sxemalarni ishlab chiqish: Bihar hukumati 10 yillik rejalashtirish bosqichi va xususiy va davlat sektorlari tomonidan investitsiyalarni o'z ichiga olgan bosh rejani ishlab chiqdi⁶⁶.

Umumiy ovqatlanish, turar joy va dam olish maskanlarini yaxshilash va yaxshilash: Hukumat mahalliy va xalqaro sayyohlarga yuqori darajadagi xizmatlarni taklif qilish maqsadida davlatning belgilangan turistik yo'nalishlarida

⁶⁵ Jauhari, V. 2019. 'Hindistonda ma'naviy va madaniy turizm uchun tashrif buyuruvchilar tajribasini qanday oshirish mumkin?', Butunjahon mehmondo'stlik va turizm mavzulari, jild. 2, No 5, 559–563-betlar

⁶⁶ Joshi, M. 2015. "Hind madaniy merosining jahon merosiga ta'siri", Scholedge International Journal of Multidisciplinary & Allied Studies, jild. 1, § 1, 20-bet.

byudjetli va yulduzli mehmonxonalar qurish tashabbusini ilgari surdi. . Hukumat, shuningdek, meros saroylari va binolarni mehmonxonalarga aylantirish orqali shtatda meros mehmonxonalarni tashkil qilishni rag‘batlantirdi⁶⁷.

Shuningdek, turizmni rivojlantirishga hissa qo‘shadigan uylarni aniqlash orqali “mehmon to‘lash “ sxemasini ishga tushirdi. Mehmonga pul to‘lash tushunchasi muhim urinish ekanligini ta'kidlash qiziq rezidentlarni haqiqiy mahalliy turar joyni taklif qilishga jalb qilish va bu jarayonda turizm faoliyatidan daromad olish. Bu sayyohlar sonining ko‘payishiga nisbatan aholi o‘rtasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan noroziliklarning oldini oladi⁶⁸.

Sxema sayyohlar tomonidan qisqa muddatli qolish uchun ijaraga Saurat Sabha. beriladigan mahalliy uyda sifatli zaxira turar joyni (in-suit xonasi) jalb qilishni o‘z ichiga oladi. Transport va aloqani kuchaytirish: Hukumat sayyohlik yo‘nalishlarini jahon darajasidagi yo‘llar bilan bog‘lash orqali transport va aloqani yaxshilashga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqdi. Shuningdek, u ixtisoslashtirilgan transport vositalarini, maxsus marshrutlarga ega maxsus turistik poyezdlarni va belgilangan sxemalar uchun havo taksi xizmatlarini joriy qildi.

Sayyohlik mahsulotlarini kengaytirish va takomillashtirish: Hukumat, shuningdek, xalqaro standartlarga muvofiq ishlab chiqish uchun zarur bo‘lgan resurslarni yo‘naltirish orqali ba'zi tumanlar (masalan, Jayn, Sikh va Buddist tumanlari) uchun infratuzilmani yaxshilash siyosatini amalga oshirdi. Shuningdek, u yangi sxemalarni ishlab chiqish choralarini ko‘rdi (masalan , so‘fiy, Ramayan va Gandi sxemalari). Shuningdek, u shtatda qishloq turizmi, sog‘lomlashtirish turizmi va ekoturizmni rivojlantirish siyosatini amalga oshirdi⁶⁹.

Inson resurslarini rivojlantirish institutlarini mustahkamlash va tashkil etish: Hukumat sanoatda malaka va malaka oshirish maqsadida mehmonxona

⁶⁷ Kant, A. 2009. Brendlash Hindiston: aql bovar qilmaydigan hikoya, Xarper Kollinz, Noida

⁶⁸ Khan, MA va Udai, V. 2017. Turizm marketingi, Anmol nashrlari Yangi Dehli

⁶⁹ Khan, MMA, Nur, MA va Khan, MA 2018. 'Hukumatning besh yillik rejalari doirasida Hindistonda turizmni rivojlantirish', International Journal of Research, Vol. 1-son, 3-son, 126-bet

boshqaruvi institutlari, savdo va sayohat institutlari va oziq-ovqat hunarmandchiligi institutlarini tashkil etish siyosatini amalga oshirdi. Bundan tashqari, xalqaro sayyohlar bilan muloqotni osonlashtirish uchun chet tillarida sayyohlik gidlar tayyorlash choralari ko'rdi⁷⁰.

Buddist yo'nalishlarining xalqaro va ichki marketingini yaxshilash Bihar hukumati mintaqada Buddist yo'nalishlarini targ'ib qilish uchun agressiv va raqobatbardosh marketing strategiyasini amalga oshirishga qaror qildi. Davlat raqobatchilardan ajralib turish va turizm sanoatida doimiy va samarali bozor namoyishini o'rnatish choralari ko'rdi. Shuningdek, Bihar yo'nalishlarini turizm xaritasiga qo'yish usuli sifatida xalqaro va mahalliy sayyohlik tadbirlarida ishtirok etishni rejalashtirgan⁷¹.

Mintaqaviy va ichki turizmga e'tibor qarating: Shtat mintaqaviy va ichki turizm salohiyatidan foydalanish uchun yaqin davlatlarning turizmni rivojlantirish korporatsiyalariga muvofiq paketlarni ishlab chiqishni ham ko'rib chiqdi. Hunarmandchilik, san'at, festivallar va davlatning mazali taomlarini targ'ib qilish: Hukumat turli festivallarni turizm mahsuloti sifatida targ'ib qilish siyosatini amalga oshirdi. Masalan, Chath festivali, Sonapur yarmarkasi, Rajgir festivali va Sxema sayyohlar tomonidan qisqa muddatli qolish uchun ijaraga Saurat Sabha⁷².

Turizmni rivojlantirish siyosati va rejalari nuqtai nazaridan buddist turizmining tarixshunosligidir. Qulay va samarali siyosat Hindistonda ichki va tashqi turizmni, ayniqsa Biharga xalqaro buddist ziyoratini oshirdi. Biroq, Bihar shtati buddist turizmni rivojlantirish uchun hali ham yaxshi siyosat va marketingga muhtoj. Bihardagi turizmni rivojlantirish xronikasi bilan bir qatorda, Hindistonda ma'naviy va diniy turizmni rivojlantirishda hukumatning turizmni rivojlantirish siyosatining e'tibordan chetda qolgan roli o'rganiladi. Bihar shtatida

⁷⁰ Krishna, A., Shama, P. Va Prasad, S. 2018. 'Bodxgayaga xorijlik ziyoratchilar: tarixiy nuqtai nazar', Xalqaro ko'p tarmoqli yondashuv va tadqiqotlar jurnali, jild. 1, y 6.

⁷¹ Kumral, N. Va Önder, A. 2019. 'Turizm, mintaqaviy rivojlanish va davlat siyosati: maxsus masalaga kirish', Yevropa rejalashtirish tadqiqotlari, jild. 17, No 10, 1442-65-betlar.

⁷² Kumar, RB 2018. "Hindistonda buddist turizmi: kontseptualizatsiya", Bhardwaj, DS, Kamra, KK, Chaudhary, M., Kumar, RB, Boora, SS, Chand, M. Va Taxak, RH (Eds), Xalqaro Turizm: muammolar va muammolar, Kanishka, Nyu-Dehli, 214-23-betlar.

mavjud bo'lgan, ammo to'liq amalga oshira olmagan potentsial turistik resurs bo'yicha keyingi tadqiqotlar uchun yo'l ochadi. Ushbu amaliy tadqiqot Janubiy Osiyoda turizmni rivojlantirishda siyosatning rolini bog'lash uchun juda kam sonli urinishlardan biridir⁷³.

So'nggi o'n yillikda Hindistonda turizmni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Millatning boy madaniy merosi turizm fenomeni uchun juda ko'p narsalarni taklif qiladi va ko'plab o'rganilmagan yo'nalishlar nafaqat sayyohlar uchun, balki ma'naviy turizm va ilmiy izlanishlar bilan shug'ullanmoqchi bo'lganlar uchun ham diqqatga sazovor joylarni taklif qiladi (Jauhari, 2010). Ushbu ruhiy tajribani taklif qiluvchi hind ziyoratgohlari mamlakat ichida va tashqarisida sayohatchilar uchun ajoyib diqqatga sazovor joydir va Kollinz Kreiner (2018) ta'riflaganidek, ziyorat an'anaviy diniy ziyorat va ziyoratni qamrab oladigan tarzda yaxlit tarzda boshdan kechirilishi kerak. zamonaviy dunyoviy sayohatlar; Biharning buddist joylari ushbu keng qamrovli tajribaga juda yaqin ko'rinadi. 1998–2017 yillarda Hindistonga tashrif buyurgan xalqaro sayyohlar soni ko'rsatilgan Hindistonda xalqaro turizm 1998 yildagi 2,36 milliondan 2017 yilda 10,04 milliongacha o'sdi⁷⁴.

xorijlik sayyohlar soni deyarli har yili ortib bormoqda, faqat bir nechta istisnolar. Misol uchun, Hindiston 2009 yilda terrorizm, global moliyaviy inqiroz, parranda grippi va iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatadigan boshqa muammolar tufayli 2,2 foizga salbiy o'sishni boshdan kechirdi. 2010 yilda o'sish sur'ati sezilarli darajada o'sib, 8,1% ga o'sdi va 5,78 million xalqaro sayyohni tashkil etdi. Xulosa qilish mumkinki, qulay turizm siyosati va infratuzilmaviy o'zgarishlar Hindistonga kelayotgan xorijiy sayyohlar sonining bosqichma-bosqich oshishida muhim rol o'ynadi⁷⁵.

⁷³ Agrawal, M., Choudhary, H. Va Tripathi, G. 2018 "Hindistonda buddist turizmni rivojlantirish: tadqiqot tadqiqoti", Butunjahon mehmondo'stlik va turizm mavzulari, jild. K. Denzin, & YS Linkoln (Eds.), Sifatli tadqiqotlar bo'yicha qo'llanma, 2-tahrir. Ming Oaks, Kaliforniya: Sage nashrlari. Edgell, D., delmastro Alen, M. Va Swanson, J. 2018. 2, No 5, 477–493-betlar

⁷⁴ Labaree, RV 2019. Tadqiqot qo'llanmalari: Ijtimoiy fanlar bo'yicha tadqiqot ishingizni tashkil qilish: Tadqiqot dizaynlarining turlari.

⁷⁵ Shinde, Kiran 2018. 'Hindistonda diniy turizmni boshqarish va boshqarish,' Xalqaro diniy turizm va ziyorat jurnali: jild. 6: Iss. 1, 7-modda. Doi: 10.21427/D7K42M

Hindiston Turizmi - Hindiston iqtisodiyotining katta tarmogʻi. Butunjahon sayohat va turizm kengashi maʼlumotlariga koʻra, 2011-yilda turizm Hindiston byudjetiga 121 milliard AQSh dollari miqdorida daromad olib kelgan, bu esa mamlakat yalpi ichki mahsulotining 6,4 foizini tashkil qiladi. Ushbu tarmoqda 39,3 million kishi ishlaydi, shuningdek bu Hindistonning umumiy iqtisodiy faol aholisining 7,9 foizini tashkil qiladi. 1990-2011-yillar oraligʻida Hindiston yalpi ichki mahsulotida turizm ulushi 229 foizga oshdi⁷⁶. Prognozlarga koʻra, yaqin oʻn yillikda Hindiston iqtisodiyotining ushbu sektori har yili oʻrtacha 7,7 % ga oʻsishi mumkin. 2011-yilda Butunjahon sayohat va turizm kengashi 2011-2021 yillar oraligʻida yillik oʻsish surʼati 8,8% ni tashkil etishini taxmin qilgan. Bu Hindistonga turizm sanoati jadal rivojlanayotgan mamlakatlar orasida beshinchi oʻrinni egallash imkonini berdi. Hindistonda tibbiy turizm ham mavjud va 2025-yilga kelib yillik 30% oʻsish bilan u taxminan 9500 kronga yetishi kutilgan edi⁷⁷.

Dunyoga mashhur buddist ziyoratgohlariga qaramay, u oʻsha yili bir milliondan ortiq xorijiy sayyohlarni jalb qildi. Bu raqam, umuman, buddist obidalarga sayyohlik bilan bir qatorda, kelajakda Turizm vazirligining proaktiv targʻibot kampaniyasi natijasida ortishi kutilmoqda. Masalan, vazirlik qadimiy Gaya shahrining sayyohlik salohiyatini rivojlantirib, uni Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlaridan tashrif buyuruvchilar uchun buddizm diniga eʼtiqod qiladigan maskanga aylantirdi⁷⁸. Shtatda buddist davrlarini rivojlantirish boʻyicha ruxsat etilgan 24 ta loyihadan toʻrttasi yakunlandi va 20 tasi davom etmoqda. Sayyohlik agentliklari veb-saytlari, elektron ommaviy axborot vositalari kampaniyalari, sayohat nashrlari va Turizm vazirligining rasmiy veb-sayti bu hududga tashrif

⁷⁶ Singh, S. 2019. "Hindistonda turizm: siyosat tuzoqlari", Osiyo Tinch okeani turizm tadqiqoti jurnali, jild. 7, y 1, 45–59-betlar. Hall, CM 2018 Turizmni rejalashtirish: siyosatlar, jarayonlar va munosabatlar, 2-nashr, Harlow, Pearson Education. Sinha, UP va Kumar, S. 2019. Bihar turizmi: Retrospektsiya va istiqbol, Nyu-Dehli, Concept Publishing Company. Singh, RP 2011. Hindistondagi muqaddas joylar va ziyoratgohlar: Rivojlanayotgan tendentsiyalar va bibliografiya. Muqaddas joylar va ziyoratgohlar: Hindiston haqida ocherklar, 7-56

⁷⁷ Goeldner, CA va Ritchie, JR Brent 2003. Turizm: Principles, Practices, Philosophies, 9-nashr, Wiley, Hoboken, NJ. "Diniy yoʻnalishlarda turistlarni tushunish: ijtimoiy masofa istiqboli", Turizmni boshqarish, jild. 48, 343–353-betlar. Planningcommission.nic.in/plans/mta/midterm/english-pdf/chapter-13.pdf. 2016-yil 22-fevralda kirish. Khan, MMA, Nur, MA va Khan, MA 2014. 'Hukumatning besh yillik rejalari doirasida Hindistonda turizmni rivojlantirish',

⁷⁸ Ritchie, J. & Spencer, L. 1994. "Amaliy siyosat tadqiqotlari uchun sifatli maʼlumotlar tahlili" A. Bryman va RG Burgess [tahrirlar] "Sifatli maʼlumotlarni tahlil qilish", 2017, 173-194-betlar

buyurish haqida ma'lumot beradi va chet ellik sayyohlarni shtatning buddist diniga jalb qilish vositasi bo'lib xizmat qiladi⁷⁹.

Bihardagi Buddist ziyoratgohlarining jozibadorligini tushunish uchun chet ellik sayyohlarning shtatning turli joylariga tashriflari statistikasini o'rganish kerak. Bihar hukumati tomonidan e'lon qilingan ma'lumotlar 2018 yilda turli yo'nalishlarga tashrif buyurgan mahalliy va xorijiy sayyohlar sonini ko'rsatadi va bundan ko'rinib turibdiki, Biharga chet ellik sayyohlarning eng katta qismi Gaya, Bodxgaya, Rajgir, Nalanda va Vaishali (bular) asosiy buddist turizm yo'nalishlari). Masalan, 2018 yilda Bihardagi barcha xorijiy sayyohlarning 92,98 foizi ushbu besh yo'nalishga borishgan. Biharga tashrif buyurgan xorijiy sayyohlar soni 2004 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda yillik o'sish sur'ati (CAGR) 39,6% ga o'sdi, bu esa butun Hindiston bo'yicha 8,09% ni tashkil etdi (www.bihartourism.gov.in). Bu raqamlar Bihardagi buddist turizmining ulkan salohiyatini ko'rsatadi va shtat va milliy darajadagi to'g'ri sayyohlik siyosati bilan ushbu potentsialdan foydalanish imkoniyatini taklif qiladi⁸⁰.

II bob bo'yicha xulosa

Ushbu bobda yosh sayyohlarning diniy yo'nalishlarga tashriflarini o'rganish uchun tavsiflovchi va tushuntirish tuzilmalaridan foydalanadi. Yosh sayyohlarning salohiyati ancha yuqori bo'lishidan tashqari, ularning qiziqishlari ta'lim va madaniy sayohatlarga ham kuchaydi. Biroq, tadqiqotning boshlang'ich nuqtasida ta'kidlanganidek, madaniy turizm doirasida yosh turistlarning diniy turizmga bo'lgan tortishishiga oid adabiyotlar nisbatan past darajada. Ushbu tadqiqotda yoshlarning diniy joylarga tashrifi haqidagi tushunchalarini oshirish uchun tushuntirish ma'lumotlari izlandi. Biroq, adabiyotlar buni diqqat bilan o'rganmaydi va juda kam tegishli tadqiqotlarni o'z ichiga oladi. Nafaqat xalqaro miqyosda, balki milliy miqyosda ham yosh sayyohlarning diniy turizm

⁷⁹ Sarkar, C. 2017. "Hindistonning qiyofasi yomon", The Tribune, 1997 yil 3 avgust, Chaudhary, M. (2000), "Hindistonning turistik joy sifatidagi imidji: xorijiy sayyohlarning istiqboli", Turizmni boshqarish, jild. 21 - son 3, 293-297-betlar

⁸⁰ Sharma, JK 2019. Turizmni rejalashtirish va rivojlantirish: Yangi istiqbol, Nyu-Dehli, Kanishka nashriyoti.

motivatsiyasi va ular bilan bog'liq xatti-harakatlarini o'rganuvchi tadqiqotlar yetarli emasligi ta'kidlandi. Ushbu tadqiqot yosh mahalliy sayyohlar bilan o'tkazildi va natijalar yosh xalqaro sayyohlar uchun ham qo'llanilishi mumkin, ammo turli diniy e'tiqod va yondashuvlarni umumlashtirish oson emas. Biroq, natijalar xalqaro sayyohlar uchun haqiqiy bo'lishi mumkin, chunki hozirgi global o'zgarishlar odamlar, ayniqsa yosh texnologiya foydalanuvchilari o'rtasida ko'proq o'xshashlikni keltirib chiqaradi. Natijalarga ko'ra, yosh turistlarning diniy turizmi va egishli diniy asosli motivlar nisbatan yuqori. Biroq, boshqa tomondan, ularning sayohatga bo'lgan afzalliklari o'yinkulgiga asoslangan faoliyat bilan shakllanadi.

Turizm jahondagi eng ko'p foyda keltiruvchi biznes ko'rinishlaridan biriga aylangan. Turizm jahonning qariyb barcha rivojlangan hamda rivojlanayotgan davlatlar bozor iqtisodiyotining ajralmas qismi bo'lib, dunyoning ko'pgina qoloq mamlakatlarida ham tezkorlik bilan rivojlanib borayotgan tarmoqqa aylandi. Turizm sohasi jahon xo'jaligining transport, aloqa, savdo-sotiq, qurilish industriyasi, qishloq xo'jaligi, iste'mol mollari ishlab chiqaruvchi sanoat tarmoqlari bilan chambarchas holda rivojlanib, jahon iqtisodiyotida o'z o'rniga ega bo'lmoqda.

Yer yuzidagi aholi aylanishida diniy turizm alohida o'rin tutadi. Turizmning boshqa shakllaridan faqatgina maqsad, sayohat sabablari, ziyorat, turizm kabi, ichki (bir mamlakat ichida) va xalqaro miqyosda farq qiladi.

Shuni ta'kidlash joizki, bugungi kunda ko'plab sayohatlar diniy turizmga bog'liq bo'lishi mumkin. Dunyoda turistik qiziqish ob'ektlarining 90% dan ortig'i din va ibodat bilan bog'liq bo'lsa-da, ularning ba'zilari asl (diniy) qiymatini yo'qotgan bo'lsa-da, hozirgi vaqtda aytish kifoya.

Shunga qaramay, bugungi kunda turizmda diniy turizmning o'рни aniqlanmagan. Bundan tashqari, turizm bozori hali ham diniy turizmni sayyohlik faoliyatining alohida segmentiga ajratmaydi, uni turizmning umumiy guruhiga aylantiradi. Diniy turizmni ekskursiya yoki bilim, etnografik yoki hatto atrof-muhit doirasida joylashtirishga sun'iy urinishlar mavjud. JST, diniy (ziyorat)

turizmni XXI asrning eng istiqbolli yoʻnalishi deb atasa-da, hali ham etarli emas mustaqil segment sifatida diniy turizmni rivojlantirish uchun qatʼiy qadamlar. Sanoat hali ham rivojlanish uchun kuchli turtki olmagan, chunki u turizm tizimidagi mustaqil birlik sifatida aniqlanmagan. Sayohatni tashkil etishning yagona standartlari yaratilmagan, tegishli mutaxassislarni tayyorlash tizimi ishlab chiqilmagan (va amalda ishlamagan).

Jahon sayyohlik tashkiloti dunyo ziyoratchilar soni 50-65% tomonidan har yili ortib bormoqda, deb eslatma. Bunday oʻlchovlarning dinamikasi boshqa turizmni tahlil qilish orqali aniqlanishi mumkin emas. Dunyoda va Rossiyada tez rivojlanayotgan diniy turizm haqida gapirganda, uning salohiyatini aniqlash, diniy turizmni optimallashtirish va rivojlantirish yoʻlida muhim qadamlar tashlash uchun bugungi kunda uning rivojlanishini oldindan koʻrishga harakat qilish muhimdir. Diniy turizm salohiyati haqida gapirganda, biz har qanday salohiyatning muhim tarkibiy qismlarini taʼkidlashimiz kerak, shartlar va resurslar sifatida. “Turistik faoliyat asoslari toʻgʻrisida “ gi qonun sayyohlik resurslarini sayyohlik koʻrsatish obyektlarini, shuningdek, sayyohlarning maʼnaviy ehtiyojlarini qondiradigan, jismoniy kuchlarni tiklash va rivojlantirishga yordam beradigan boshqa obʼektlarni oʻz ichiga olgan tabiiy, tarixiy, ijtimoiy-madaniy obʼektlar sifatida belgilaydi.

Sharoitlarga kelsak, ularning mavjudligi bugungi kunda jahon turizmida muhim qarorlar qabul qilganlarning irodasiga bogʻliq. Diniy turizm mutaxassislarining taʼlim tizimini ishlab chiqish va joriy etish zarur. Shuningdek, diversifikatsiya qilish maqsadida sayyohlarning turli turlarini va diniy turizmning oʻziga xos xususiyatlarini diqqat bilan aniqlash tizimini ishlab chiqish muhimdir. Jamiyat va davlatga madaniy aloqalar, hamkorlik va rivojlanish gʻoyalari, madaniyat va dini saqlab qolish gʻoyalariga jamiyat hayotining asosiy poydevori sifatida ustuvor ahamiyat berish kerak. Bu masalalarni hal qilish, asosan, diniy turizm va turizmning kelajagi - yer yuzida tinchlik uchun sharoit sifatida bogʻliq.

Hindiston va Bihar shtati hukumatlari tomonidan ishlab chiqilgan turizm siyosatining Biharidagi Buddist sayyohlik joylariga ziyorat qilishga taʼsiriga

qaratilgan. Ushbu tadqiqotning asosiy yoʻnalishi - davriy siyosat harakatlari va sayyohlar sonining ortib borayotgan oʻsishi oʻrtasidagi ijobiy munosabatni oʻrnatish.

Shuningdek, yuqordagi 3 mamlakatlarning ziyorat turizmi sohasida olib brogan ishlari va tajribalarini oʻrganib bizning mamlakatimizda ham tadbiq qilishimiz lozim.

III BOB O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA ZIYORAT TURIZMINI TAKOMILLASHTIRISH STRATEGIYASI

3.1. Surxondaryo viloyatining ziyorat turizm salohiyati va undan foydalanish yo‘nalishlari

Mamlakatimizda, ayniqsa viloyatlarimizdagi mavjud turistik resurslardan turizm faoliyatida keng foydalangan holda turizmni tashkil etish va rivojlantirish ijtimoiy-iqtisodiy hayotimizda katta samaralar beradi.

O‘zbekistonda turizmning katta imkoniyatlari va resurslari qishloqlarda joylashgan. Bunda go‘zal tabiatni muhofaza qilish, turistlarni ona tabiatimizga jalb etish, noyob o‘simliklar va hayvonot dunyosini saqlash va ko‘paytirish, ziyoratni amalga oshirishdagi muammolarni hal qilishga, shu bilan birga iqtisodiy masalalarni – mahalliy xalqning turmush darajasini yaxshilash, ularni yangi ish joylari bilan ta‘minlashga katta hissa qo‘shadi.

O‘zbekistonda milliy meroslarimizni, qadriyatlarimizni insonlarga yetkazish va mamlakat turizm sohasini, jumladan ichki turizmni yanada rivojlantirish.

Bizning loyihamizning ob‘yekti bo‘lgan “Fayoztepa” ziyoratgohi infratuzilmasini rivojlantirishda zamon talabidan kelib chiqib yondashishni talab etmoqda.

Shu singari hukumatimizning Surxondaryo viloyatini iqtisodiy-ijtimoiy rivojlantirish to‘g‘risidagi dasturi qabul qilingan. Dastur ijrosini ta‘minlash borasida amalga oshirilishi kerak bo‘lgan yo‘nalishlar qatoriga bevosita bizning loyiha ishimiz ham o‘zining munosib hissasini qo‘shadi.

O‘zbekistonning eng so‘lim go‘shalaridan biri bo‘lgan Surxondaryo viloyatining Termiz tumanidagi “Qahramon” QFYda joylashgan ziyoratgoh. Turistik marshrutga kiritilmagan. Bu ziyoratgoh bugungi kunda mahalliy aholining ziyorat qilishiga xizmat qilmoqda. Ob‘yektning hozirgi holati talab darajasida emasli uchun infratuzilmani rivojlantirish talabi mavjud.

Fayoztepa majmuasi - Vixara tipidagi Buddist monastir ibodatxonasi, miloddan 1-3- asrga oid . Qoratepadan 1 km shimoli-sharqda joylashgan. Monastir 3 qismdan, ya'ni markaziy qismi kvadrat shaklidagi ayvonli hovli

ibodatxonasi va 20 ta xonadan iborat bo‘lib, ular uy-ro‘zg‘or va monastir qismlari atrofida joylashgan. Majmuaning umumiy maydoni taxminan 1,5 ming m² ni tashkil qiladi. Xonalarda, monastir maydonida, ruhoniylar va monastir talabalari yashagan, shuningdek, ziyoratchilar uchun o‘quv xonalari, zallar va yotoqxonalar mavjud edi. Xonalarning devorlarida chiroq yoritgichlari uchun javonlar ishlangan. Xonalar devorlari ostida Budda maqomi va ularni o‘rnatish uchun ramkalar o‘rnatildi. Eron tajovuzi natijasida Fayoztepa vayron qilingan .

Bu yerdan topilgan moddiy, ma‘naviy va badiiy asarlar Termiz, Baqtriya va O‘rta Osiyodagi buddizm tarixi uchun katta ahamiyatga ega bo‘lib, jahon buddizm madaniyatiga katta hissa qo‘shgan. Ular bizga janubiy Markaziy Osiyoda buddizmning kelib chiqishini, uning bu yerda rivojlanishini, Baqtriyaning qo‘shni viloyatlaridagi buddizm san‘at markazlari, birinchi navbatda, Gandhara maktabi bilan madaniy aloqalarini kuzatish imkonini beradi.

Qoratepaning janubiy va shimoliy tepaliklarining tarixiy tuzilishi guha tipidagi noyob ibodatxonani eslatadi, unda rohiblar uchun xonalar, marosim binolari, majlislar zallari mavjud. Shuning uchun ham Qoratepaning yer osti va yer usti ibodatxonalarida ikki-uch rohib xizmat qilgan, shuning uchun ularni kichik monastirlar deb hisoblash mumkin.

Qoratepaning shimoliy baland tog‘larida joylashgan monumental ibodatxona majmuasi Kushonning Baqtriya davridagi eng yirik buddaviy inshootlardan biri bo‘lgan. Majmuaning shimoliy qismidagi eng yirik me‘moriy inshoot bo‘lgan stupa ibodatxonaning me‘moriy markazi hisoblanadi.

Dalvarzintepa – Qadimgi dunyoning 4 ta buyuk imperiyasidan biri bo‘lgan Kushon imperiyasining xarobalari. Bu miloddan avvalgi 1 - asrga oid yodgorlik . Maydoni 47 gektar. Dalvarzintepa ikki qismga bo‘lingan: kuchli mudofaa devori (qalinligi 10 metrgacha) bilan o‘ralgan podshoh saroyi qal'asi va shaharning o‘zi. Shaharda mustahkam mudofaa tizimi ham mavjud bo‘lib, u yerda zodagonlar, hunarmandlar, patters, savdogarlar va ruhoniylar istiqomat qilishadi.

Dalvarzintepa yodgorligi Surxondaryo viloyati Sho‘rchi tumani markazi Sho‘rchi shahridan 10 km shimoli-sharqda joylashgan. Dalvarzintepa ikki

qismdan: mustahkam mudofaa devori (qalinligi 10 m gacha) boʻlgan qirol saroyi qalʼasi va shaharning oʻzidan iborat. Shaharda kuchli mudofaa tizimi ham mavjud boʻlib, unda zodagonlar, hunarmandlar, kulollar, savdogarlar va ruhoniylar istiqomat qilgan. Birinchi tadqiqot 1962—67 yillarda Dalvarzintepada oʻtkazilgan.

Kushonlar saltanatining birinchi poytaxti Dalvarzintepa boʻlgan. Mil.avv. 2-asr oxiri 1-asrda hozirgi Dalvarzintepa oʻrnida kichik aholi punkti paydo boʻlgan. Dalvarzintepa kushon podshohlari davridan Kanishka davrida shahar sifatida shakllangan. Mil. av. Miloddan avvalgi 1-asr oxirida Dalvarzintepadan tashqari Shimoliy Baqtriyadagi bunday yirik shahar manbalarda tilga olinmagan. Shaharda uning bir nechta mahallalarga filiallari, shuningdek, tor koʻchalari bor edi.

Mil. 3-asr oxiri — 4-asr boshlarida Kushon imperiyasi eftaliylar tomonidan bosib olingandan soʻng Dalvarzintepa vayron boʻlib, uning faqat bir qismi (hozirgi qalʼa (Hisor) shoh saroyi oʻrniga) saqlanib qolgan. .

Kushon imperiyasining inqirozi va 3-4-asr oxirlarida Baqtriya jamiyatida boshlangan ijtimoiy-iqtisodiy oʻzgarishlar jarayoni mintaqadagi shaharlar maydonining qisqarishiga olib keldi. Koʻpgina shaharlarda hayot toʻxtadi. Bu jarayon Oʻzbekiston janubidagi Kushon shaharlari tarixida oʻchmas iz qoldirdi. Koʻpgina shaharlar vayron boʻldi va butunlay vayron boʻldi. Faqat ayrim shaharlarda hayot davom etdi, lekin ularning aholisi keskin kamaydi. Bu jarayonlar Dalvarzintepa, Zartepa va Ayritomdagi buddaviy jamoalar faoliyati bilan yakunlandi. Termiz buddistlar jamoasi ham qiyin kunlarni boshdan kechirmoqda. Qoratepa, Fayoztepa, Chingiztepadagi cherkov va monastirlar ham yaroqsiz holga kelgan. Vaqt oʻtishi bilan shaharda buddistlarning faoliyati kengaydi. 630-yilda Termizga borgan xitoylik sayyoh, buddist rohib Syuan Syan (600-664) shaharda minglab rohiblar istiqomat qiladigan oʻndan ortiq ibodatxonalar, koʻplab stupalar, buyuk Budda haykallari borligini taʼkidladi. VII asr oxirida arablarning Toxaristonni bosib olishi natijasida budda ibodatxonalari buzib tashlandi, rohiblar xonalari chillaxonaga aylantirildi.

Eramizning I—VII asrlarida buddaviylik monastiri vazifasini o‘tagan. Fayoztepa o‘rnidagi bu diniy markaz qadimda bu joydan topilgan yozuv namunalariga ko‘ra, Haya-Vihara ya’ni Otililar monastiri deb atalgan.

Bu monastir me’moriy jihatdan ikki asosiy qismdan iborat bo‘lgan. Monastirning janubi-g‘arbiy va shimoli-g‘arbiy tarafida uch qismli markaziy bino (maydoni 118.4x34 m) va undan shimolda, shimoli-sharqda buddaviylikning muqaddas inshootlaridan biri hisoblangan stupalar joylashgan katta hovlidan iborat bo‘lgan. Majmuaning umumiy maydoni 1,5 ming m²ga yaqin.

Ibodatxona tarkibining asosiy qismlaridan biri — stupa bo‘lib, u boshqa ibodatxonalaridan farqli o‘laroq, ibodatxona hovlisining markazida emas, balki uning tashqarisida, muqaddas sajdagoh bilan bir parallel chiziqda joylashgan. Ular o‘zaro hovli maydonini kesib o‘tgan g‘isht va mergeliy toshi to‘shalgan yo‘lakcha bilan bog‘langan. Ibodatxonaning muqaddas sajdagohida Buddha haykali joylashgan, sajdagoh devorlari rang-barang devoriy suratlar bilan bezatilgan. Devorlar osti bo‘ylab o‘z vaqtida budda haykallari (balandligi 4 m) qo‘yilgan. Ko‘pchilik haykallar qizil rang bilan bo‘yalgan, so‘ng ustidan oltin suvi yurgizilgan. Sajdagoh jan. devorida qizil kiyimda Buddha tasviri saqlangan. Uning 2 tomonidan yelkalariga yelkapo‘sh tashlagan uzun kiyimdagi 2 odam rasmi tushirilgan.

Ulardan biri Buddaga qarab sajda qilmoqda. Sajdagohning sharqiy devorida ham qandaydir devoriy rasmlar izi ko‘rinadi. Xonadagi suvoq parchalarida har xil odamlarning rasmlari uchraydi. 60x80 sm li sh bir suvoq parchasida Buddaga yuzlangan 2 ta erkakning rasmi topilgan. Har 2 shakl qiyofasiga ko‘ra, baqtriyalik Buddha ixlosmandlari bo‘lib, ularning Buddaga sajda qilish holati tasvirlangan. Ushbu xonada ganchkorlik haykal bo‘laklari ko‘plab uchraydi. Hatto xonaning sharqiy devori ostida haykallar uchun pishiq g‘ishtdan maxsus tagkursi qurilgan, uning usti esa mergeliy tosh parchalari bilan silliq qilib qoplangan. Haykallarning ko‘pchiligi esa somon qo‘shilgan loydan yasilib, ularning sirtiga ganch qoplama berilgan. Haykallarning boshi maxsus qolipda

quyilgan. Qo‘l va oyoqlari alohida yasalib, so‘ng ular haykal tanasiga yopishtirilgan.

“Fayoztepa” ziyoratgohidagi asosiy muammolar va kamchiliklar:

- Fayoztepa haqidagi to‘liq ma’lumot beruvchi manbalarni topish va ziyoratchilarga to‘liq va ishonchli manbalarni yetkazish imkoniyatini yaratish lozim;
- ziyoratgohdagi ko‘chma do‘konda har xil kitoblar va esdalik sovg‘alari tartibsiz ravishda sotiladi, bundan tashqari bu yerda kuz va qishdagi sovuq kunlarda va noqulay ob-havoda kitob do‘konlari ishlamayda;
- Fayoztepa haqidagi to‘liq ma’lumot beruvchi manbalarni topish va ziyoratchilarga to‘liq va ishonchli manbalarni yetkazish imkoniyatini yaratish lozim;
- ziyoratgohdagi ko‘chma do‘konda har xil kitoblar va esdalik sovg‘alari tartibsiz ravishda sotiladi, bundan tashqari bu yerda kuz va qishdagi sovuq kunlarda va noqulay ob-havoda kitob do‘konlari ishlamayda;
- Fayoztepa haqidagi to‘liq ma’lumot beruvchi manbalarni topish va ziyoratchilarga to‘liq va ishonchli manbalarni yetkazish imkoniyatini yaratish lozim;
- ziyoratgohdagi ko‘chma do‘konda har xil kitoblar va esdalik sovg‘alari tartibsiz ravishda sotiladi, bundan tashqari bu yerda kuz va qishdagi sovuq kunlarda va noqulay ob-havoda kitob do‘konlari ishlamayda.

Ziyoratgohni rivojlantirish bo‘yicha takliflar:

- Ziyoratgoh infratuzilmasini takomillashtirish;
- Ziyoratgohda kichik kitob do‘konini tashkil qilish;
- Ziyoratgohda kichik ovqatlanish shahobchasi va sayyohlar uchun o‘rindiqlar tashkil qilish;
- Ziyoratgohda yuqorida ko‘rsatilgan vebsayit va ilovani ishga tushirish.

Zurmala – Qadimgi Termizdagi Kushonlar davri madaniyatining 2-3-asrlarga oid buddaviy stupasi. Arxeologlar bu binoning Kushon imperiyasi

davriga oid buddist stupa ekanligini aniqlashdi. Darhaqiqat, eramizning 1—3-asrlarida Termiz Oʻrta Osiyoda buddizmning markazlaridan biri boʻlgan. Natijada bu yerda koʻplab buddist ibodatxonalar qurilgan.

Zurmala stupasini qurish uchun 40x40x10 sm oʻlchamdagi 1200000 dona xom gʻisht ishlatilgan. Bundan tashqari, stupaning tashqi tomoni ohaktosh bilan qoplangan va tepasi toʻq qizil gʻisht bilan qoplangan. Uning tashqi koʻrinishi haligacha saqlanib qolmagan boʻlsa-da, balandligi 13 m. diametri 14,5 m. shakllari. Qadim zamonlarda uning balandligi 16 metrdan kam boʻlmagan. Stupaning tepasi gumbazli boʻlib, uning katta silindrsimon qoldiqlari oʻzining ajoyibligi bilan hayratga soladi. Yodgorlik yonidan koʻplab ohaktosh bloklari, meʼmoriy bezaklar va relyeflar topilgan boʻlib, bu Zurmala stupasining bir vaqtlar toshloq va boʻrtma yuza boʻlganligini koʻrsatadi. Gumbaz ostida buddizmning muqaddas kitoblari, haykallari va muqaddas buyumlari saqlanadi.

Qoratepa - budda gʻor ibodatxonalar majmuasi (mil. 1-3-asarlar). Eski Termizning shim.-sharqiy qismida joylashgan. Dastlab 1926-28 yillarda Moskvadagi Sharq xalqlari madaniyati davlat muzeyi ekspeditsiyasi ochgan. 1937 yilda M.Ye.Masson va Ye.G.Pchelina tekshirgan.

1960-yillarda arxeolog B.Ya.Staviskiy qazish ishlari olib borgan. Hozirda Oʻzbekiston-Yaponiya qoʻshma arxeologiya ekspeditsiyasi ish olib bormoqda.

Obida 3-ta tabiiy doʻnglikda qurilgan. Umumiy maydon 8 ga dan ziyod. Jan. Doʻnglikda 15 dan ziyod gʻor majmuasi boʻlgan. Gʻarbiy doʻnglikdagi gʻor majmuasi 5 dan ortiq boʻlmagan. Shim. doʻnglikning sharqiy qismini yer yuzasida joylashgan monumental majmua egal-lagan, gʻarbiy qismini esa yer yuzasiga qurilgan uncha hashamatli boʻlmagan ibodatxonalar band qilgan.

Qoratepadagi hamma imoratlar turli vaqtlarda barpo etilgan. Keyinchalik avvalgilariga yondosh qilib qurilgan, soʻng ular bilan bir vazifani bajarish-gan. Hammasi bir necha bor ta'mirlangan va tarhi oʻzgartirilgan. Ibodatxonalar yoki boshqa muqaddas joylar ichi mavzuli (syujetli) va naqshinkor bezak, loyganch, ganch, tosh haykali bilan bezatilgan.

G'or ibodatxonalarini qurish qoidalarini hindlardan o'zlashtirilgan. Ammo keyinroq qurilganlarini rejalashda baqtriylarning me'moriy usullari ustun turadi. Qoratepadagi dastlabki buddaviy ibodat inshootlari, aftidan, mil. 1-a.da qurila boshlagan. Qoratepaning eng gullagan davri mil. 2-3-asrlarga to'g'ri kelib, bu paytda ibodatxonalar ko'plab qurilgan, avval-gilari esa yangilangan hamda bezatilgan.

Bu jarayonda kushonshohlar, ularning noiblari, shahar hokimlari va badavlat shaharliklarning homiyligi hamda ma-dadi muhim o'rin tutgan. Qoratepadan topilgan, bag'ishlov bitiklari bulgan sopollar bu holatni aniq ko'rsatadi. Bitiklarga ko'ra, Qoratepadagi ayrim majmuotlar Kxade-vakavixara-Podsho monastiri, Vxara Gulavxara vxad- Gulavxara o'g'li (Gon-dafar) Vixarasi, Okavixara deb nomlangan.

Qoratepa bitiklarida rohiblardan Buddashir, Buddxamitra, Jivananda ismlari eslatib o'tilgan. Boy erkak va ayol homiylar qiyofasi rasmlarda hamda haykallarda saqlanib qolgan. Qoratepadan qo'plab budda haykallari topilgan.

Millodiy 3-asr. oxiriga kelib Qoratepa majmualari inqirozga yuz tutdi yoki vayron etil-di. Bu, sosoniylarning Kushon davlatiga qilgan harbiy yurishlari bilan bog'liq bo'lsa kerak. Ayrim majmuotlar xonalariga otashkadalar o'rnatilgan. Ayni mahalda Qoratepa majmuotlarining muayyan qismi mil. 4-asr oxiri- 5-asr boshigacha ishlab turgan. Millodiy 4-asrdanoq Qoratepadagi ko'plab tashlandiq xonalar va g'or ibodat-xonalaridan qabr sifatida foydalanil-gan, so'ng kirish joylari xom g'isht bilan urib yuborilgan. Eng dastlabki qabrlar yonida kushon-sosoniy tipidagi tangalar, Peroz tangalari va unga taqlidan zarb qilingan tangalar uchraydi, keyingi qabrlarda esa mil. 5-6-asrlardagi Termiz hukmdorlari tangalari topil-gan, ularning bir tomonida langar tasvirlangan. Qoratepadagi yarim ko'milgan ayrim xonalar va g'orlardan zohidlar foydalanishgan.

Qoratepadan topilgan rasmlar, haykallar va dekorativ-amaliy san'at buyumlari kushonlar davridan Tarmita- Termizda o'ziga xos an'ana va yo'nalishga ega bo'lgan alohida badiiy maktab bo'lganidan dalo-lat beradi. Bu

maktab kushonlar davrida Baqtriya badiiy madaniyatininggina emas, balki butun antik madaniyatning rivojlanishida katta rol o'ynaydi.

Qazish paytida Qoratepadan Kushon podsholigi davriga oid sopol idishlar, kosa va ko'zachalar, mis chaqalar, ohaktoshdan ishlangan me'morlik detallari, plitalar, sopol chirog'donlar topilgan. Topilmalar ichida 70 dan ortiq sopol idish siniglariga hindcha bitilgan yozuvlar (kharoshthi va brahma yozuvlari) va devorlarga chizilgan kushon-baqtriya hamda fors-pahlaviy yozuvlari xarakterli.

Bu yerda topilgan moddiy - ma'naviy va badiiy artefaktlar Termiz, Baqtriya va Markaziy Osiyoda buddaviylik uchun tarixiy kasbiy faoliyat bilan bir qatorda, umumiyjahon budda madaniyatga yuklangan ulkan Hissa xdsoblanadi. Ular buddaviylikning Markaziy Osiyo janubiga kirib kelishni, bu erda bu erda rivojlanish masalalarini aniqlash, Baqtriyaning qo'shimcha vaqtlarini aniqlash, Baqtriyaning qo'shimcha vaqtlarini belgilash, -birinchi navbatda, gandxara maktabi bilan bog'liq munosabatlarni kuzatish imkoniyatini beradi.

Qoratepaning janubiy va shimoliy tepaliklari dizayni tuzilmasi yo'nalishi bo'yicha yig'ilishlar, marosimlar uchun inshootlar va yig'ilish uchun zallar ko'rinishida tutilgan g'amxo'rlik o'ziga xos ibodatxonalariga o'xshab. Shu bois Qoratepaning er osti va ustiga qurilgan ibodatxonalarida ikki - uch kishi yo'lidan xizmat ko'rsatgan, shu bois ularni kichkina monastirlarga yordam berish mumkin.

Qoratepaning shimoliy balanddagi mahobatli ibodatxona majmuasi hajmiga qarab, Kushon Baqtriyasi davridagi eng yirik budda inshootlaridan birligi joylashgan. Majmuaning shimoliy qismida joylashgan katta me'moriy inshootlar - stupa asosiy ibodatxonaning me'moriy markazi bilan bog'langan.

Stupaning platformasi dunyoning to'rt tomoniga qaratilayotgan holatda qurilgan. Inshoot o'z davrida bir necha marta ta'mirlangan va qayta tiklangan.

Inshootning qulay devori marmarsimon ohaktoshdan tayyorlangan tosh frizlar bilan bezatilgan bo'lib, qo'ltiqlari stupa platformasining g'arbiy tomonlarida qayd qilinadi. Topilmalarga qaraganda, friz Buddha va bosh qa ilojiy obrazlarni hamda zodagonlar hayotini aks ettiruvchi saytlar bilan bezatilgan.

Majmuaning ibodatxona qismi katta stupaning janubida joylashtirgan. yashash tomonlari ayvonlar o'rganilgan katta to'rtburchak ho'li bilan qayd me'moriy markazi qilinadi. Marmarsimon ohaktoshdan yasallangan va yaxshi saqlangan ustunlar tagsupalarining salobatli hajmi hovli ayvonining hashamatli bo'lganidan dalolat beradi. Hovli to'rt tomondan qubbasimon tomli baland aylanma yo'llar bilan o'ralgan bo'lib, ular hovlini yonma - yon devorlar oragarigida joylashgan o'tish yo'llari bilan bog'langan. Shimoliy va engiliy aylanma yo'lak lar bo'lib gumbaz tomli kichkina to'rtburchak shakldagi hujralar joylashgan. Majmuaning ibodatxona qismining k o rinishi juda oddiy b o lgan, ya'ni loysuvoq ustida yuqoriga ganch bilan suvalgan. Devorning tomga o'tish joyi b o' rtma araqi bilan bezatilgan. Ko'p holatda devorlar qizil rangga qurilgan.

Surxondaryo viloyati O'zbekistonning eng janubiy mintaqasidir. U shimolda Hisor tizmasi, sharqda Bobotog', g'arbda Ko'hitang va Boysun tog'lari etaklarini, janubda esa Amudaryoni egallaydi.

Surxondaryo viloyati tog' va ekoturizm bilan ajralib turadi. Mintaqada tabiiy landshaftning ajoyib go'zalligini namoyon qiladigan g'orlar, massivlar va daralarni ko'rish mumkin. Bu joylar sayyohlar va sarguzasht izlovchilarning katta e'tiborini tortadi.

Viloyatda ekoturizmni rivojlantirish borasida ham xayrli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, zamonaviy qulayliklarga ega mehmonxonalar, mehmon uylari va xostellarning ko'pchiligi viloyatning tog'li hududlarida joylashgan. Ayniqsa, Boysun, Denov, Sariosiyo hamda Sherobod tumanlarida ekoturizm yaxshi rivojlanmoqda. Sariosiyo tumanidagi "To'palang" suv ombori hududida ekoturizm markazi tashkil etilgan.

Surxondaryo vodiysi yangi madaniyat rivojining sarchashmasi bo'lgan. U tarixga taniqli shoirlar, dinshunoslar, islom dini arboblari, faylasuflarning nomlarini berdi. Ularning sharofati bilan o'rta asrlarning ajoyib me'moriy yodgorliklari paydo bo'ldi. Ushbu yodgorliklarning ahamiyati butun Islom olami uchun muhim.

Viloyatning eng qadimiy shahri va markazi bo'lgan Termizda va uning atrofida zardushtiyalar, nestorianlar, buddistlar kabi turli xalqlarning shaharlari va qal'alarining xabarlari, me'morchilik va arxeologiya obidalari, shuningdek, islom me'morchiligi yodgorliklari saqlanib qolgan.

Turizm sohasida olib borilgan islohotlar natijasida o'tgan 6 yil davomida viloyatda mehmonxonalar va boshqa xizmat ko'rsatish yo'nalishida qiymati 597,1 mlrd.so'mga teng bo'lgan 118 ta loyiha amalga oshirilgan va 2 ming nafar aholining bandligi ta'minlangan.

3.2 O'zbekiston Respublikasida ziyorat turizmining iqtisodiyotdagi rolini oshirish yo'llari va uni rivojlantirish bilan bog'liq muammolar tahlili

O'zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirish uchun ko'plab muqaddas qadamjolar, ziyoratgohlar mavjud. Surxondaryo viloyatida "Hakim at-Termiziy" ziyoratgohi, Sulton Saodat maqbarasi, Abu Muhammad Iso at-Termiziy maqbarasi, "Qirq qiz" qal'asi, Fayoztepa Buddistlar ibodatxonasi, Zartepa, Dalvarzintepa, Qoratepa, Oqsaroy kabi buddizm yodgorliklari. Qashqadaryo viloyatida "Doruttilovat" ansambli, "Shamsiddin kulol maqbarasi", "Gumbaz Sayidon", "Ko'k gumbazi Masjidi", "Dorussaodat" ansambli, Imom Ismoil al-Buxoriy, Mahdumi O'zam ansambli bor. Samarqand viloyatida Abu Mansur Muhammad ibn Muhammad maqbarasi, Imom Burxoniddin Marg'inoniy maqbarasi, Xoji Abdu Dorun qabri, Xazrati Xizr masjidi, Nuriddin Basir qabri, Burxoniddin Sagarjiy (Ruhobod) qabri, Cho'pon ota maqbarasi, Xo'ja Ahrur qabri (Doniyor Payg'ambar) kabi ko'plab ziyoratgoh qadamjolar bor.

O'zbekiston islom sivilizatsiyasi markazi, Xalqaro islom akademiyasi, Mir Arab oliy maktabi, Imom Buxoriy va Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlari O'zbekistonning boy ilmiy-tarixiy merosini o'rganish va targ'ib etishga xizmat qilmoqda. O'zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirish, uning jozibadorligini oshirish uchun O'zbekistondagi muqaddas qadamjolarning turistik xaritasini ishlab chiqish, ziyoratchilar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, targ'ibot-tashviqot ishlarini yaxshi olib borish, transport xizmatini yaxshilash zarur. Tizimli, gid-tarjimonlar tayyorlash masalasiga ham e'tibor

qaratish lozim. Shu bilan birga, O‘zbekistonda turizmni rivojlantirishga to‘sqinlik qilayotgan muammolar ham mavjud. Ayrim ziyoratgohlarga olib boruvchi yo‘llar ta‘miratlanayotgani bunday muammolarga sabab bo‘lmoqda. Gaz va suv ta‘minotida ham muammolar mavjud. Ziyoratchilarning zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan to‘liq integratsiyalashgani, elektron tizimlar va interaktiv xizmatlar ko‘rsatishda kamchiliklarga yo‘l qo‘yilayotgani bajarilishi zarur bo‘lgan eng muhim vazifalardandir.

Ziyoratchilarning bir qismining o‘z veb-sahifasi, Wi-Fi hududi va ob‘yektlarga olib boruvchi yo‘l belgilari hamda videokuzatuv tizimi bo‘lishi bilan birga, bu borada qator ishlarni amalga oshirish uchun ham zarur bo‘ladi. Respublikada ko‘plab pravoslav, katolik va protestant cherkovlari, buddizm ibodatxonalari mavjud bo‘lib, ular ushbu ibodatxonalardan ziyorat turizmi ob‘ekti sifatida foydalanish imkoniyatini beradi⁸¹.

O‘zbekiston jahon miqyosida muqaddas qadamjolariga boy davlatlardan biridir. Bu muqaddas zamin islom olamida mashhur bo‘lgan ko‘plab buyuk zotlar dafn etilgan zamin hisoblanadi. Mustaqillik yillarida musulmonlar jamoatchiligi e‘tiqodini mustahkamlash yo‘lida o‘zining buyuk xizmatlari bilan mashhur bo‘lgan ana shunday insonlarni o‘rganish va obodonlashtirish ishlari olib borildi. Va ular odamlarning ziyorat qiladigan joylariga aylantirildi. Bu maskanlar nafaqat xalqimiz, balki butun islom olami xalqi uchun qadrlidir. Ayni kunlarda birgina Samarqand viloyatida 1105 ta arxeologik, 670 ta me‘moriy, 37 ta diqqatga sazovor joylar, 18 ta monumental ob‘yektlar hamda 1851 ta moddiy-madaniy meros ob‘yektlari 21 ta memorial toifaga kirgan. Ular orasida ziyorat qilish mumkin bo‘lgan joylar ko‘p. Mana shu sabablar so‘nggi uch yilda mamlakatimizda ziyorat turizmini rivojlantirish va jahonga tanitish uchun asos bo‘ldi. Natijada bu borada ko‘plab yutuqlarga erishildi. Shu sababli amalga oshirilgan ishlar va ularning natijalarini ilmiy tahlil qilish muhim ahamiyatga ega⁸².

⁸¹Berdimurodov, A. & Indiaminova, P. (2021). Great Silk Road. (Whales and centuries) / Church of Christians in Samarkand. Tashkent, "Uzbekistan", 2017. – P. 86

⁸² <https://religions.uz/news/detail?Id=812>

Turizm sohasida yana bir muhim jarayon innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish soha yoki tarmoq imkoniyatlaridan samarali foydalanish, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarga yechim berishi bilan ham xarakterlanadi.

Tadqiqotchilarning fikricha, turizm sohasida innovatsion texnologiyalarni qo'llashning qulayliklari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- turistlar tomonidan turistik xizmatlarga sarf etiladigan pul miqdorlari kamayadi (masalan, oldindan mehmonxonani bronlash, aviabilet);
- turistik xizmatlar (turpaketlar va turmarshrutlar) haqida ko'proq, tezroq hamda sifatli ma'lumot olish imkoniyati paydo bo'ladi;
- raqamli dunyodagi turistik xizmatlarning jahon bozoriga chiqish imkoniyatlari katta bo'ladi;
- turistlar fikri (feedback) ni tez olish hisobiga turmarshrutlar va xizmatlarning kamchiliklarini bartaraf etish va ularni yanada rivojlantirish imkonini beradi;
- xizmat ko'rsatish tezroq, sifatliroq, qulayroq hamda kam xarajat talab etadigan darajada bo'ladi⁸³.

Zamonaviy turistlar o'z safarlarini amalga oshirish jarayonida ko'plab ilovalardan foydalanishadi. Bunda ular, chiptalar xarid qilishda, joylashtirish vositasini bron qilishda, umuman destinatsiya haqida ma'lumot olish va boshqa shu kabi savollarga javob topishda to'g'ridan to'g'ri zamonaviy ilovalardan foydalanishadi. Quyidagi 3.2.1-jadvalda turistlarga mo'ljallangan mobil ilovalar turlari va ularga mos ilovalar keltiramiz.

Mamlakatimizda AT va turizm sohasi mutaxassisilari bilan hamkorlikda bu kabi ilovalarni yaratishlari va rivojlantirib borishlari zarur. Yaratilgan ilovalar esa Play store va App store kabi platformalarga joylashtirishni taqozo etadi. Ilovalarni yaratishga milliy yondashuvni qo'llash, hududlarning o'ziga xos jihatlarni namoyon etuvchi xususiyatlarni aks ettirish nafaqat ichki turistlarni jalb etishda,

⁸³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6165-son Farmoni

balki xorijiy turistlarning yurtimizga qiziqishini orttirishiga ham ijobiy ta'sir o'tkazadi.

3.2.1-jadval

Turistlar uchun mo'ljallangan ilovalar⁸⁴

T/r	Mobil ilova turlari	Mos mobil ilovalar
1.	Bronlashtirish dasturlari	Trivago, Booking.com, Tripadvisor
2.	Elektron xaritalar	Google maps, Yandex karti, 2GIS
3.	Tarjimon ilovalar	Google tarjimon, Яндекс Переводчик, TripLingo
4.	Navigatsion ilovalar	Waze, Яндекс.Navigator
5.	Aviaqatnovlar uchun ilovalar	App In The Air, Flio, Skyscanner

Bugungi kunda O'zbekistonda jamiyat hayotining barcha jabhalarida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda va bu islohotlardan ko'zlangan asosiy maqsad mamlakatimiz iqtisodiyotini yanada rivojlantirish, o'zbek xalqi farovonligini yuksaltirish ko'rsatkichidir. O'zbekistonning iqtisodiy taraqqiyoti va yuksalishida turizm muhim ahamiyatga ega bo'lib, keyingi yillarda Turizmning boshqa sohalari qatori mamlakatimizda ziyorat turizmini rivojlantirishga ham katta e'tibor qaratilmoqda. Ayni paytda milliy iqtisodiyotga yuqori daromad keltiradigan istiqbolli tarmoqlardan biri bu milliy turizmdir - dedi O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev, – O'zbekiston turizm sohasida katta salohiyatga ega davlatdir. Mamlakatimizda 7 ming 300 dan ortiq madaniy meros obyektlari mavjud bo'lib, ularning aksariyati YUNESKO ro'yxatiga kiritilgan. Shu bilan birga, mamlakatimizning betakror tabiati, go'zal dam olish zonalari imkoniyatlaridan foydalanib, yangi turistik yo'nalishlarni ochish mumkin.

Bu sohaga jahon brendlarini faol jalb etgan holda turizm, ekologiya, ta'lim, etnografik, gastronomik, turizm va boshqa sohalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratishimiz kerak. Bu borada davlat-xususiy sheriklik munosabatlarini qo'llash sohani rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar ochib berishini hisobga olishimiz kerak. Samarqand, Buxoro, Toshkent shaharlaridagi muqaddas

⁸⁴ Muallif tomonidan tayyorlandi

qadamjolar va obidalarni ziyorat qilishdan iborat “Kichik haj” dasturini ishlab chiqish va jadallashtirish zarur. Shuningdek, ichki turizm sohasida keng ko‘lamli imkoniyatlarni to‘liq ishga tushirish zarur⁸⁵.

O‘zbekiston ulamolarining islom dini va ilm-fani ravnaqiga qo‘shgan hissasi, ilmiy-ma’naviy merosi, Markaziy Osiyo hududida islom sivilizatsiyasining shakllanishidagi o‘rni, boy tarixi va xalqining mehmondo‘stligi asos bo‘ladi. Mamlakatda ziyorat turizmini rivojlantirish uchun Ismoil Somoniy, Chor Bakr, Chashmai Ayub, Shohizinda, Ruhobod, Imom Al-Buxoriy, Bahouddin Naqshband, G‘uri Amir, Xoja Ahrur, Pahlavon Mahmud, Hazrati Imom, Zangi ota, Sulton Saodat, Hakim at-Termiziy kabi mashhur hadisshunos allomalarning ziyoratgoh joylari bu fikrning dalilidir. Mamlakatda dunyoga mashhur ziyorat va ziyoratgohlar borki, ularning ziyorati islom dinining kichik ziyoratiga tenglashtiriladi. Xususan, Markaziy Osiyoda Samarqanddagi Qusam ibn Abbos qabrini ziyorat qilish Ka’ba ziyoratiga tenglashtiriladi. O‘zbekistonda ziyoratchilarga qulaylik yaratish maqsadida muqaddas qadamjolar va ziyoratchilar haqidagi mobil ilovalar ishlab chiqildi. O‘zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirish bo‘yicha aniq takliflar ishlab chiqilib, respublikamizning ziyorat turizmi imkoniyatlaridan jahon hamjamiyatini xabardor qilish masalasiga e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekistonda yangi sayyohlik brendini rivojlantirish, tashrif buyuruvchilar uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratish, tashrif buyuruvchilarning talablarini inobatga olgan holda mavjud turistik yo‘nalishlarni takomillashtirishga katta e’tibor qaratilmoqda⁸⁶.

O‘zbekistonga tashrif buyurish yo‘nalishi bo‘yicha Turkiya, Pokiston, Malayziya, Eron, Indoneziya, Birlashgan Arab Amirliklari va boshqa davlatlardan kelayotgan sayyohlar soni ortdi. 2019-yil may oyida Samarqand shahrida “Buyuk Ipak yo‘lida ziyorat turizmining qayta tiklanishi” mavzusiga bag‘ishlangan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya bo‘lib o‘tdi. Sayyohlarni jalb

⁸⁵ Sh.M.Mirziyoyev Xalqimizning roziligi bizga berilgan eng oliy bahodir faoliyati.2-jild, Toshkent, O‘zbekiston, 2018.128-129-betlar B.508

⁸⁶ Khashimov, M. (2021). Religioznie I duxovnie pamyatniki Centralnoy Azii. “Saga”, 2021. – P. 252.

qilish uchun qulay viza rejimi, ziyoratchilar uchun shart-sharoitlar kabi targ'ibot ishlari yaxshi yo'lga qo'yilishi kerak⁸⁷.

2017-yildan turizmning alohida yo'nalishi bo'lgan ziyorat turizmini rivojlantirish va uni dunyoga tanitish borasida izchil ishlar boshlab yuborildi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 16-avgustdagi "2018-2019-yillarda birinchi navbatda turizm tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. O'zbekistonga sayohat qilishni soddalashtirish, turizm infratuzilmasini rivojlantirish va yangi turizm ob'yektlarini tashkil etish maqsadida mazkur qaror asosida birinchi navbatda 2018-2019-yillarda turizm tizimini rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan⁸⁸.

Bundan tashqari, ushbu davlatlar fuqarolari uchun ziyorat turizmi bo'yicha maxsus dastur taklif etilayotgan viloyatlar ro'yxatini shakllantirish, shuningdek, Malayziyadan O'zbekistondagi muqaddas qadamjolariga sayyohlarni jalb etish bo'yicha ishlarni faollashtirish kabi vazifalar belgilandi. Indoneziya va boshqalar, zarur reklama chora-tadbirlarini amalga oshirish, logistika, shu jumladan, charter reyslarini tashkil etish⁸⁹.

Shuningdek, mamlakatimizga tashrif buyurayotgan ziyoratchilarga qulaylik yaratish maqsadida Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasining "Turistik xizmatlarni sertifikatlashtirish markazi" davlat unitar korxonasi tomonidan yangi davlat standarti tayyorlandi. O'zbekiston Respublikasi. 2018-yil 1-yanvardan boshlab ushbu hujjat asosida turistik xizmatlar, joylashtirish vositalari, umumiy talablar bo'yicha standart kuchga kirdi. O'rnatilgan yangi qoidalarga ko'ra, har bir mehmonxonadagi umumiy xonalarning kamida o'ndan birida Qur'on, shuningdek, xonalarning kamida 30 foizida namoz o'rindig'i va qibla ko'rsatkichi bo'lishi kerakligi ta'kidlandi⁹⁰.

⁸⁷ Kagan, M. S. (2019). Culture as an object of philosophical research // the Role of spiritual culture in the development of personality. Institute of culture named after N.K.Krupskaya. (1979), - P. 12.

⁸⁸ <https://lex.uz/docs/3311817>

⁸⁹ <https://www.gazeta.uz/uz/2017/08/17/turizm/>

⁹⁰ <http://muslim.uz/index.php/yangiliklar-2016/uzbekistan/item/4159-ziyorat-turizmi-so-asida-musulmonlarga-yana-bir-ulajlik-yaratildi>

Shuningdek, mamlakatimizda “Halol turizm”ni rivojlantirish bo‘yicha ham qator chora-tadbirlar amalga oshirildi. Jumladan, “Halol turizm” bo‘yicha “Crescent Rating” tashkiloti tomonidan 2017-yilda tuzilgan reytingda (O‘zbekiston 2017-yilda tuzilgan reytingda 28-o‘rinda) rivojlanmagan va past baholangan yo‘nalishlarni takomillashtirishga e‘tibor qaratildi. Bulardan “xavfsiz sayohat” 100 dan 84 ball, “ma’badga kirish erkinligi” 80, “ovqatlanish ob’yektlari va kafolatlari” 70, “viza” 50, “aeroport ob’yektlari” 48,3, “oila”. dam olish” 44,4, “yashash sharoitlari” 33,2, “musulmonlar uchun qulayliklar” 25, “sayyohlar kelishi” 21,2, “aloqa ob’ektlari” 19). Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi tomonidan “Crescent Rating” tashkiloti bilan hamkorlikda mamlakatimizda ziyorat turizmini rivojlantirish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi. Mazkur tavsiyalar asosida sayyohlarning xalqaro aeroportlarda namoz o‘qishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratildi⁹¹.

Ayni paytda O‘zbekiston Respublikasi Din ishlari bo‘yicha qo‘mita tarkibida Ziyorat turizmini rivojlantirish bo‘limi o‘z faoliyatini boshladi. O‘zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirish bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha tahliliy hujjatlar tayyorlash, hududlarning katta turizm salohiyatidan to‘liqroq va samarali foydalanish bo‘yicha tegishli takliflar berish va boshqalar mazkur bo‘limning asosiy vazifalari etib belgilandi. Shuningdek, Ziyorat turizmini rivojlantirish qo‘mitasi tomonidan Toshkent shahrida ziyorat turizmini rivojlantirish, sanab o‘tilgan 15 ta diniy muassasaga tashriflar xaritalari tuzildi. Indoneziya va Malayziya sayyohlik agentliklari va mehmonlari uchun halol ovqatlanish joylari, milliy oshxonalar, restoranlar, oilaviy tashrif buyuradigan joylar xaritasi tayyorlandi. Shuningdek, mamlakatimizda ilk bor ziyorat turizmi uchun zarur bo‘lgan “Halol standarti” joriy etildi⁹².

Mamlakatimizda 2019-yilda ham ziyorat turizmini rivojlantirish chora-tadbirlari izchil davom ettirildi. Jumladan, 2019-yil 5-yanvardan O‘zbekistonning madaniy-tarixiy, diniy-ma’naviy va an’analarini o‘rganish maqsadida tashrif

⁹¹ <http://uza.uz/oz/tourism/zbekistonda-ziyerat-turizmi-2018-yilga-nazar-27-12-2018>

⁹² <https://religions.uz/pages/7>

buyurgan xorijlik fuqarolarga 2 oy muddatga ziyorat vizasi joriy etildi. Shu bilan birga, ziyorat turizmini rivojlantirish va uni dunyoga yetkazishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan ilmiy anjumanlar o'tkazildi. Jumladan, 2019-yil 21-23-fevral kunlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tashabbusi bilan mamlakatimizning xalqaro maydondagi mavqeini yuksaltirish maqsadida ziyorat turizmi bo'yicha I Xalqaro forum bo'lib o'tdi. ziyorat turizmi. Mazkur forum doirasida O'zbekistonni ziyorat turizmi markazlaridan biri sifatida tan olish to'g'risidagi Buxoro deklaratsiyasining imzolanishiga bag'ishlangan tantanali marosim bo'lib o'tdi⁹³.

Turizm iqtisodiyotning strategik tarmog'i sifatida mamlakat taraqqiyotini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Shuning uchun, turizmni rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratishga qaratilgan xalqaro me'yor va standartlarni implementatsiya qilish, turizm infratuzilmasini rivojlantirish, qulay turizm muhitini yaratish, transport logistikasini rivojlantirish, ichki va tashqi yo'nalishlarni kengaytirish, transport xizmatlari sifatini oshirish, turizm bozorining turli segmentlariga yo'naltirilgan turizm mahsuloti va xizmatlarini diversifikatsiya qilish, O'zbekiston Respublikasi turizm mahsulotini xalqaro va ichki turizm bozorlarida targ'ib qilish, mamlakatning sayohat va dam olish uchun xavfsiz sifatidagi imidjini mustahkamlash hamda turizm tarmog'i uchun kadrlar tayyorlash uchun 2019-yil 5-yanvarda 2019–2025-yillarda O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish Konsepsiyasi, hamda 2019-yil 18-iyul kuni "Turizm to'g'risida"gi qonunning yangi tahrirda qabul qilindi⁹⁴.

O'zbekiston iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda istiqbolli hamda serdaromad sektorlar ulushini oshirish, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, investitsion jozibadorlikni oshirish, ishsizlikni kamaytirish va xalqaro hamjamiyat bilan iqtisodiy aloqalarni yaxshilash uchun mavjud imkoniyatlardan unumli foydalangan holda o'zbek turizmini rivojlantirish bugunning dolzarb masalasiga aylangan. O'zbekistonda turizmni rivojlantirishda birinchi galda jahon

⁹³ <http://uza.uz/oz/tourism/zbekistonda-ziyerat-turizmi-2018-yilga-nazar-27-12-2018>

⁹⁴ Tuxliev I.S., Qudratov G'.H., Pardaev M.K. Turizmni rejalashtirish.T.: — IQTISOD-MOLIYA

turistik bozor konyukturasini o'rganish, uni tahlil qilish, jahon turistik bozorida munosib o'rin egallash uchun raqobatbardosh turistik xizmatlarni yaratish, o'zbek turizmi jozibadorligini dunyoga namoish etish va turizmdan olinadigan daromadlarni maksimallashtirish muhimdir⁹⁵.

Ichki turizm - bu yirik turistik iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Aslida, dunyoning beshta yirik turizm iqtisodiyotiga ega mamlakatlarda (AQSh, Xitoy, Yaponiya, Germaniya va Buyuk Britaniya) ichki turizmdan olinadigan daromad turizmdan keladigan yalpi daromadlarning kamida 80 foizini tashkil etadi. Ushbu mamlakatlarning aksariyat qismida ichki turizm o'sib borishiga katta miqdordagi o'rta sinf aholisining daromadlarining ko'payishi, mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishi, yangi turistik manzillarning hukumatlar tashabbuslari orqali rivojlantirilishi, transport infratuzilmasi va turli ichki mintaqalar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarning yaxshilashi kabi omillar ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ispaniya, Turkiya va Tailand kabi mamlakatlarda ham turizm iqtisodiyotda salmoqli ulushga ega bo'lib, turizmdan keladigan daromadlar asosan chet ellik turislar hisobiga to'g'ri keladi. Xususan, Tailandda xarajatlarning 80,2 foizi xalqaro tashrif buyuruvchilarga to'g'ri keladi.

Shunday yuqori O'sishga ega turistik segmentlardan yana biri bu halol turizmdir. Musulmonlar dunyodagi eng tez rivojlanayotgan diniy guruhdir va sotib olish qobiliyati yuqori bo'lgan o'rta sinf kengaymoqda. Shuningdek, musulmonlar orasida umumiy mushtarak qadriyatlar mavjud bo'lib, ular o'zlarining ehtiyojlarini qondiradigan boshqa jamoalarnikidan ancha kuchliroqdir. 2030 yilga kelib musulmonlar dunyo aholisining 25% ni tashkil qilishi hamda jahonda eng tez o'sayotgan diniy jamoaga aylanishi kutilmoqda. Ba'zi musulmon mamlakatlari bozorlarida xarid qobiliyati o'sib borishi va yangi xaridorlar sonining ortishi tufayli moddiy jihatdan farovon bo'lgan o'rta sinf shakllanmoqda. Buning natijasida xalqaro turizmدا musulmon sayyohlar ulushi ortib borishiga xizmat qiladi. Musulmon sayohlarning aksaryati asosiy aholisi

⁹⁵ Xudoyorov A.A. O'zbekistonda xalqaro turizmni rivojlantirishning o'ziga xos tashkiliy iqtisodiy jihatlari// Iqtisod va moliya ilmiy-amaliy jurnal. T.: 2019 yil. №8(128). 9-bet.

musulmon bo'lgan mamlakatlarga, jumaldan ularning 60 foiz Osiyoga (Yaqin Sharq bilan birga) sayohat qilishadi⁹⁶.

O'z navbatida Germaniya musulmon sayohatchilar uchun Yevropadagi eng ommalashgan yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ularning sayohat yo'nalishidan eng avvalo shaharlararo sayohat bo'lsa, keying o'rinlarda dam olish hamda tijorat sayohatlari turadi. Barcha sayohatlarning 10 foizi diniy maqsadlar yoki ziyorat qilish uchun amalga oshiriladi. Musulmon sayohatchilarning soni yuqori darajada o'sib borayotgan bo'lsada, lekin ayol sayohatchilarning o'rtacha ulushi oshmagan. Musulmon sayohatchilar ancha yosh bo'lib, 75 foizni 25 yoshdan 44 yoshgacha bo'lganlar tashkil etadi. Ularning aksaryatini Oliy ma'lumotga ega bo'lganlar tashkil etadi. Musulmon sayohatchilarning faoliyati: Shaharlarni ziyorat qilish yoki sayohatlar paytida xaridlarni amalga oshirish, diqqatga sazovor joylar va muzeylarga ko'proq e'tibor berishdir. Musulmon sayohatchilari uchun Halol turizm muhim ahamiyat kasb etadi⁹⁷.

Bu to'g'risida Fazal Baxardin, Crescent Rating boshqaruvchisi - halol turizm bo'yicha dunyoning yetakchi mutaxassisi - "Musulmonlarning farqi millatlaridan qat'iy nazar, boshqa jamoalarnikidan ko'ra kuchliroq bo'lgan mushtarak qadriyatlardadir. "Halol tushunchasi an'anaviy islom qonunlariga mos keladigan barcha narsalarga tegishlidir. Turizm sohasida esa, ma'lum bir e'tiqodga asoslangan ehtiyojlarni, masalan, halol qoidalarga muvofiq ovqat tayyorlash, Ramazon oyida ovqatlanish vaqtini moslashtirish, masjidlarni ochish, erkaklar va ayollarni alohida basseymlar bilan ta'minlash va musulmonlarga mo'ljallangan ko'ngilochar dasturlarni taklif qilish tushuniladi.

O'zbekistonda milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, hududlarni jadal rivojlantirish, mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishni ta'minlovchi strategik tarmoqlardan biri bo'lgan turizmni rivojlantirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

⁹⁶ . World Travel Trends 2018/2019.

⁹⁷ O'zbekistonda 2020 yilga qadar yana 100 ta mehmonxona quriladi <http://www.xs.uz/uz/post/>

Shuningdek, 2019-2025 yillarda O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish Konsepsiyasida ko‘zda tutilgan quydagi vazifalarni amalga oshirish ko‘zda tutilgan. Jumladan:

- turizm faoliyati sohasidagi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, turizmni rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratishga qaratilgan xalqaro me‘yor va standartlarni implementatsiya qilish;

- turizm infratuzilmasini rivojlantirish hamda maqbul va qulay turizm muhitini yaratish;

- transport logistikasini rivojlantirish, ichki va tashqi yo‘nalishlarni kengaytirish, transport xizmatlari sifatini oshirish;

- turizm bozorining turli segmentlariga yo‘naltirilgan turizm maxsuloti va xizmatlarini diversifikatsiya qilish;

- respublika ichida turizm xizmatlariga bo‘lgan ehtiyojni qondirishga yo‘naltirilgan turizm faoliyati sub’yektlarining faolligini rag‘batlantirishni ta‘minlovchi ichki turizmni rivojlantirish;

- O‘zbekiston Respublikasi turizm maxsulotini xalqaro va ichki turizm bozorlarida targ‘ib qilish, mamlakatning sayohat va dam olish uchun xavfsiz sifatidagi imidjini mustahkamlash;

- turizm tarmog‘i uchun kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini takomillashtirish.

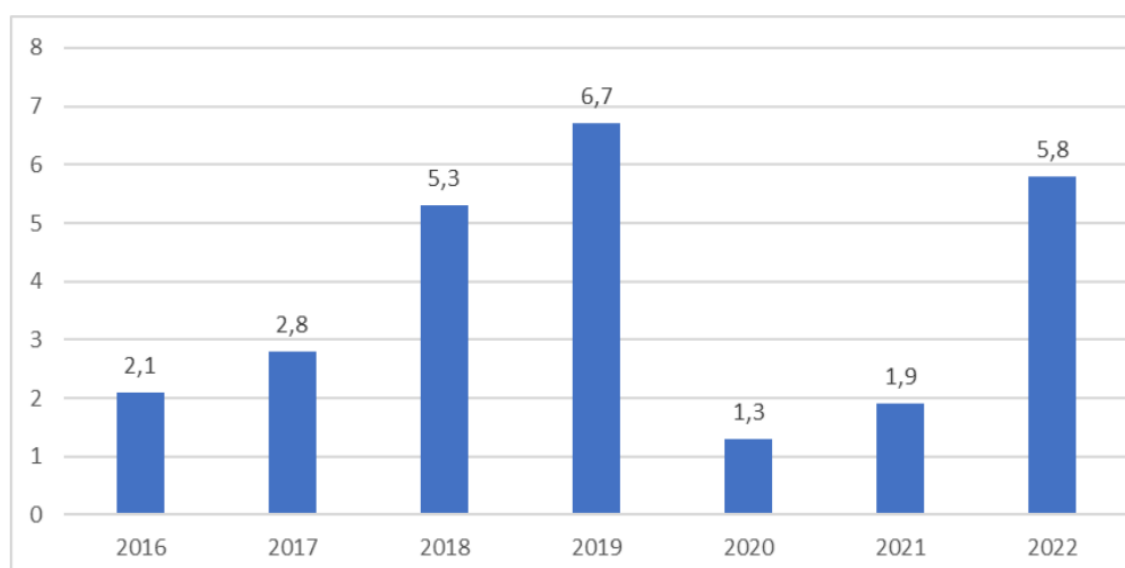
Shuningdek, turizm sohasini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari sifatida quyidagilar belgilandi:

- turistik biznes sohasida me‘yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish, turizm sohasini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan xalqaro me‘yorlar va standartlarni joriy qilish;

- ushbu yo‘nalishda milliy me‘yoriy-huquqiy bazani xalqaro standartlar va normalarga muvofiqlashtirish, shuningdek, turizm sohasini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish, iqtisodiy zaxiralarni ko‘paytirish uchun samarali foydalanishni ta‘minlash vazifasi qo‘yildi;

- turistlarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda respublikaning barcha hududlarida turistik infratuzilma rivojlantirish;
- turistik infratuzilmani xalqaro me'yorlarga muvofiq rivojlantirish, turoperator va boshqa turizm sub'ektlari sonini 860 dan 1676 donagacha, turar joylar bilan ta'minlash muassasalari sonini ko'paytirish hisobiga rivojlantirish ko'zda tutilgan⁹⁸.

O'zbekiston turizmning turli turlarini rivojlantirish uchun yuqori salohiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Turizm va madaniyatni rivojlantirish vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2016-2019 yillarda mamlakatimizda turizmni rivojlantirish ko'rsatkichlari barqaror ravishda ortib bordi (3.2.1-rasm). 2016-2019 yillarda mamlakatimizga kelgan sayyohlar soni 3,2 baravarga oshdi va 6,7 million kishini tashkil etdi. 2020 yilda vaziyatni yaxshilash bo'yicha ko'rilgan moliyaviy, tashkiliy va iqtisodiy chora-tadbirlarga qaramay, mamlakatga 1,3 million turist tashrif buyurdi, ya'ni tashriflar soni 5 barobar kamaydi. 2021 yil turizmning tiklanish davri bo'ldi, yil davomida O'zbekistonga 1,9 million xorijiy sayyoh tashrif buyurdi. Mamlakatga kelgan sayyohlar soni o'tgan yilga nisbatan 2,7 barobar oshib, 5,8 million kishini tashkil etganiga qaramay, 2022 yilda 2019 yildagi ko'rsatkichga erishilmadi.



3.2.1-rasm. O'zbekistonga xorijdan kelgan turistlar soni, mln. kishi

⁹⁸ O'zbekistonda turizm sohasida amalga oshirilgan ishlar sarhisobi va yaqin kelajak uchun prognozlar. <https://kun.uz/news/2019/01/30/ozbekistonda-turizmsohasida-amalga-oshirilgan-ishlar-sarhisobi-va-yaqinkelajak-uchun-prognozlar>

2020 yilda tashqi chegaralarning yopilishi chet ellik sayyohlar kelishini butunlay to‘xtatib qo‘ydi. Bundan tashqari mamlakat bo‘ylab karantin cheklovlari joriy etilishi ichki turizmni ham deyarli to‘xtatdi. Natijada mamlakatimizda bevosita turizm xizmatlarining eksportidan olingan daromadning 2019 yilga nisbatan 4 barobardan ko‘proq qisqarishiga olib keldi.

Jahon banki hisob-kitobiga ko‘ra, turizmning Yevropa va Markaziy Osiyo mamlakatlari iqtisodiyotiga bilvosita hissasi (multiplikativ ta’sirni hisobga olganda) o‘rtacha 4,3 foizni tashkil qiladi. 2020 yilda tashqi chegaralarning yopilishi chet ellik sayyohlar kelishini butunlay to‘xtatib qo‘ydi. Bundan tashqari mamlakat bo‘ylab karantin cheklovlari joriy etilishi ichki turizmni ham deyarli to‘xtatdi. Natijada mamlakatimizda bevosita turizm xizmatlarining eksportidan olingan daromadning 2019 yilga nisbatan 4 barobardan ko‘proq qisqarishiga olib keldi.

Ziyorat turizmini rivojlantirish uchun zarur infratuzilma obyektlari – mehmonxonalar tizimini rivojlantirish, mehmonxonalar, aeroport va vokzallarda mehmonlarni kutish zallarining ziyorat turizmi standartlariga javob berishi masalalarini hal etish muhim. 2018-2019 yillarda mamlakatimizda bu borada qator ishlar amalga oshirildi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2018 yil 3 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasi turizm salohiyatini rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish bo‘yicha qo‘shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmoniga muvofiq, Indoneziya, Malayziya, Singapur, Turkiya, Janubiy Koreya, Yaponiya va Isroil davlatlari fuqarolari uchun vizasiz rejim va 39 mamlakatdan keladigan sayyohlarga soddalashtirilgan viza tartibi joriy qilindi. Bugungi kunda O‘zbekistonda 86 ta mamlakat fuqarolariga kirish vizalarining soddalashtirilgan tartibi joriy qilingan.

Turizm mutaxassislari musulmonlarning diniy talablaridan chiqmagan holda har qanday sabab bilan sayohat qilishlarini barcha uchun birday tushunarli bo‘lishi uchun qanday nomlanishi ustida fikrlar bildirganliklarini ta’kidlash lozim. Ziyorat turizmi, islomiy turizm, diniy turizm, shar’iy turizm, halol turizm kabi taklif etilgan atamalarning muammoli jihatlari bo‘lganligi sababli bahs va munozara, diniy soha

va turizm mutaxassislarining fikrlaridan kelib chiqib Muslimfriendly travel (musulmonlar uchun qulay turizm) atamasi ma'qul ko'rilgan⁹⁹. Islom turizm markazi islom turizmiga shunday ta'rif bergan: sayohat davomida islom qoidalariga amal qilingan holda amalga oshirilgan har qanday hodisa, uchrashuv, ziyorat islom turizmi deb ataladi. Shuningdek, ushbu markazning ta'rifiga ko'ra, islom turizmi yo'nalishlari sifatida quyidagilar belgilab berilgan:

- ❖ turli yo'nalishlarda sayohat qiluvchi musulmonlar;
- ❖ musulmon mamlakatlariga sayohat qiluvchi musulmonlar;
- ❖ islom tamoyillariga amal qilgan holda
- ❖ sayohat qilish;
- ❖ islom merosini o'rganish uchun sayohat qiluvchi musulmonlar;
- ❖ islom merosini o'rganish uchun sayohat qiluvchi musulmon bo'lmaganlar¹⁰⁰.

Mamlakatimizda ziyorat turizmining sanab o'tilgan barcha yo'nalishlarini rivojlantirish uchun imkoniyat mavjud. Shu bilan birga, ziyorat turizmi klasterlarini tashkil etish mamlakatimizda turizm sektorining iqtisodiy-ijtimoiy va innovasion salohiyatini kengaytirish, uning raqobatbardoshligini oshirish, ziyorat turizmi yanada rivojlanishini ta'minlash imkoniyatini beradi. Turistik klaster hududiy jihatdan yaqin joylashgan, faoliyati bevosita yoki bilvosita turizm bilan bog'liq bo'lgan tadbirkorlik faoliyati sub'yektlari, davlat muassasalari, jamoatchilik tashkilotlarining yig'indisidan iborat bo'lib, ularning o'zaro hamkorligi va ta'sirining asosiy maqsadi joylashgan hududning innovatsiya salohiyatidan foydalangan va uni rivojlantirgan holda sifatli, raqobatbardosh turistik mahsulotni ishlab chiqishdan iboratdir.

Ilmiy adabiyotlarda turistik klasterning mohiyati bo'yicha quyidagi fikrlarni ko'rish mumkin:

⁹⁹ Холхўжаев С. Зиёрат туризми, исломий туризм, диний туризм, шаърий туризм ва ҳалол туризм? Қай бир атама тўғри? 2023. <https://azon.uz/content/views/ziyosat-turizmi-islomiy-turizm-diniy-tur>

¹⁰⁰ Kessler K. Conceptualizing Mosque Tourism: A central feature of Islamic and Religious. International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage: Vol. 3., Iss. 2, Article 2. 2023

- turistik klaster turistik korxonalar, asosiy va qo‘shimcha xizmatlarni ko‘rsatuvchi sub’yektlarning turistik mahsulotni yaratish yuzasidan ishlab chiqarish, texnologik va axborot almashinuvi bo‘yicha o‘zaro munosabatlarda faoliyat yurituvchi tizimidir;
- turistik klaster turizm faoliyati bilan shug‘ullanuvchi kompaniya va muassasalarning geografik hududda to‘planishidir. Bu kompaniya va muassasalar tarkibiga ta‘minotchilar, xizmat ko‘rsatuvchilar, davlat muassasalari, universitetlar kiradi;
- turistik klaster bevosita turizm sektoriga qarashli muassasalardan tashqari qo‘shimcha yordamchi muassasalar, transport infratuzilmasi, ta‘lim va kasbiy tayyorlash tizimlari, konsalting va boshqa xizmatlarni ko‘rsatuvchi tuzilmalarni o‘z ichiga oluvchi hududdir.

Demak, turistik klasterlarga aniq hududiy chegaraga egaligi, raqobatbardosh turistik mahsulot ishlab chiqishga ixtisoslashganligi, klaster qatnashchilari o‘rtasida turli xil o‘zaro ta‘sirning mavjudligi, qo‘llab-quvvatlovchi tarmoqlarning mavjudligi kabi xususiyatlar xosdir. Shu bilan birga, klasterlarning tuzilma sifatida innovasionlik xususiyatlari hamda mintaqaning iqtisodiy rivojlanishini ta‘minlashdagi rolga alohida e‘tiborni qaratish zarur.

Turistik klasterlarni tashkil etish va rivojlantirishdan asosiy maqsad mintaqaning tabiiy, ijtimoiy-iqtisodiy resurs va innovatsiya salohiyatidan foydalangan holda sifatli, raqobatbardosh turistik mahsulotlar ishlab chiqishdan iborat. Mintaqalarning turistikrekreasion klasteri uning tarkibiga kiradigan xo‘jalik yurituvchi sub’yektlar faoliyati samaradorligini oshirish uchun qulaylik tug‘diradi. Natijada ular uchun axborot almashinuvi va yangiliklarni joriy etish, hamjihatlikdagi harakatlarni muvofiqlashtirish ishlarini yengillashtirish, turistlarga xizmat ko‘rsatuvchi infratuzilma ob’yektlaridan birgalikda foydalanish imkoniyatlari kengayadi.

Mamlakatimizda ziyorat turizmiga ixtisoslashgan klasterlarni Samarqand (Imom Buxoriy majmuasi), Buxoro (Yetti pir ziyoratgohlari) va Toshkent (Hazrati

Imom majmuasi), Termiz (Fayoztepa, Dalvarzintepa, Qoratepa, Zurmala buddizm ibodatxonalarini) da shakllantirish imkoniyatlari mavjud.

Bunda klasterlarni shakllantirishning strategik rejasini tuzish, mintaqani iqtisodiy va moliyaviy jihatdan boshqarishning samarali mexanizmini ishlab chiqish, dam oluvchilarning xavfsizligini ta'minlash, innovasion rivojlanish tizimlarini joriy etish; kichik va o'rta korxonalarini subsidiyalash; qulay tadbirkorlik muhitini shakllantirish zarur.

Yuqoridagi mexanizmlarning amalga oshirilishi ziyorat turizmi klasterining istiqbolli rivojlanishi va samarali faoliyatiga turtki beradi. Shuningdek, turizm klasterining samarali ishlashi sifatli xizmatlarni taqdim etish zarurligini, xizmatlarning potensial iste'molchilariga yetib borishini ta'minlaydigan ijobiy axborot muhitini ta'minlaydi.

Bundan tashqari dam oluvchilar va mehmonlarni qo'shimcha ravishda jalb qilish uchun turli xil festivallar, forumlar, tadbirlar, konferensiyalarni muntazam ravishda o'tkazish va tashkil etish kerak.

Islom dini talablari va muqobil dam olish imkoniyatlari asosida xizmat qiluvchi turizm korxonalariga halol turizmi deb ataladi. Ushbu muassasalarda dam olish uchun odamlar musulmon bo'lishi kerak. Islomiy qoidalarga muvofiq dam olishni istagan har bir kishi ushbu korxonalardan foyda ko'rishlari mumkin. Mehmonxona, dam olish maskanlari, sayyohlik tashkilotlari va shunga o'xshash xizmatlar asosan, spirtli ichimliklar iste'mol qilinmaydi va harom mahsulotlar ishlatilmaydi. Umuman olganda, namoz vaqtlariga ko'ra ekskursiyalar, turlar va turli tadbirlar rejalashtirilgan. Shu bilan birga, o'yin kulgi va faoliyatning turli sohalariga e'tibor qaratiladi.

Xalqaro tadqiqot kompaniyasi tomonidan olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, halol sayyohlik imkoniyatlaridan foydalanishni istagan musulmonlar soni 51. Dunyodagi musulmon sayyohlik salohiyati turizm sohasining 15 foizini tashkil qiladi. Ushbu raqam, halol turizm bozorining turizm sektoriga yaqin bo'lganini ko'rsatadi. Halol turizm bugungi kunda yuksalib bormoqda.

Halol turizm sohasida mehmonlar erkaklar va ayollar uchun alohida foydalanish joylari, namoz vaqtlari, ibodatlar sanalari, Qibla yoʻnalishi, ibodat va ibodat ibodatxonalari, spirtli ichimliklar bermaydigan va taqiqlangan mevalar taklif etadigan restorantlar, mehmonxonalar konsepsiyasi asosida turar joylar tashkil etiladi. Ekskursiyalar islomiy nuqtai nazarda uyushtiriladi.

Halol turizmida musulmonlar islomiy nuqtai nazar, halol oziq-ovqat, alkogolsiz binolar, ibodat va maxfiylik talab qiladi. Halol sayyohlik kompaniyalari halol mehmonxonalar, halol villalar, halol restorantlar va halol ekskursiyalarni taklif qiladi.

Shu nuqtai nazardan, ushbu xususiyatlarga ega turizm imkoniyatlarini turizmning barcha achalarida (dengiz sayohati, madaniy turizm, sogʻliqni saqlash va issiqlik turizmi, qishki turizm, kongress turizm, plato turizm, gʻor turizmi, diniy turizm) taklif qilinishi mumkin. Halol turizm sohasidagi 150 9001 standarti Mamlakatimiz jahon sayyohlik reytingida oltinchi, halol sayyohlik imkoniyatlari boʻyicha ikkinchi oʻrinda turadi. Dunyoning musulmon aholisi tobora halol turizmga aylanayotgani, bu jihatdan mamlakatimizni muhim ahamiyatga ega. Eng muhimi, mehmonlarga sifatli xizmat koʻrsatishdir. Shu nuqtai nazardan, halol turizm korxonalari ham sifat boshqaruvini va 150 5001 Sifat boshqaruv tizimi standartlarini beradi, TÜRCERT texnik nazorat va sertifikatsiyalashtirish MChJ shuningdek, halol turizm sertifikatini talab qiluvchi korxonalarga beradi.

Halol oziq-ovqat sertifikati - musulmon odamlar tomonidan oziq-ovqat va nooziq-ovqat mahsulotlaridan foydalanish va iste'mol qilish taqiqlanmaydi.

Halol oziq-ovqat sertifikati - bu sertifikat, oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, qadoqlash, saqlash va tashish kabi barcha bosqichlar musulmon xalqining ishonchini qozonish uchun islom dini qoidalariga zid ravishda ishlab chiqilmaganligini koʻrsatuvchi sertifikatdir.

Halol sertifikat - musulmon odamlar uni xavfsiz va oson sotib olishadi. 2007 halol oziq-ovqat muvofiqligi sertifikati uchun standart ish. Bu Islom Hamkorlik Tashkilotining (COMCEC) Iqtisodiy va tijorat hamkorligi qoʻmitasining

yig'ilishida paydo bo'ldi va 23 yilda TSE mezbonlik qilgan Islom hamkorlik tashkilotiga (IKT) a'zo mamlakatlarning faoliyati bilan boshlandi.

Standart Islomiy mamlakatlarning standartlashtirish va metrologiya instituti - SMIIC tomonidan nashr etilgan va 2011-da TSE tomonidan turk standarti sifatida qabul qilingan.

Halol sertifikatlash standartlari:

- ✓ TS OIC / SMIIC 1: 2011 - Halol oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish bo'yicha umumiy qo'llanma
- ✓ TS OIC / SMIIC 2: 2011 - Halol sertifikatlash tashkilotlari uchun ko'rsatmalar
- ✓ TS OIC / SMIIC 3: 2011 - Halol sertifikatlash organlarini akkreditatsiyadan o'tkazish bo'yicha ko'rsatmalar

Halol sertifikatini olishni istagan oziq-ovqat korxonalari TS OIC / SMIIC 1 va TS 13571 standartlari talablarini hisobga olgan holda sertifikatlanadi. Halol oziq-ovqat sertifikati - Halol oziq-ovqat sertifikati 1 yil davomida amal qiladi.

Halol turizm industriyasi oxirgi vaqtlarda jadal sur'atlarda o'sib bormoqda va mutaxassislar tomonidan bu turizm sohasidagi yangilanish sifatida baholanmoqda. Jahon sayyohlik tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, har yili 300-330 million sayyohlar dunyodagi eng muhim diniy ob'ektlarga tashrif buyurishadi.

O'zDSt 3286:2018 standarti islom prinsiplariga va sharoitlariga binoan, xalol mahsulotlar va oziq – ovqat mahsulotlarini sotish, tayyorlash, qayta ishlash, tasniflash, qabul qilish, qadoqlash, tamg'alash, belgilash, tekshirish, ortish – tushirish, yetkazib berish, tarqatish, saqlash va xizmat ko'rstish (servis) kabi oziq –ovqat tizimining har bir bosqichida rioya qilish uchun zarur bo'lgan umumiy qoidalarni o'z ichiga oladi. Ushbu standartdagi barcha qoidalar, xajmi va daromadidan qat'iy nazar oziq –ovqat tizimidagi har bir muassasa uchun umumiy xisoblanadi va oziq –ovqat tizimining bir yoki bir necha bosqichlarida ishlaydigan muassasalarga ham tegishlidir. Ushbu standart sertifikatlashtirish uchun taalluqlidir.

O‘zDSt 3286:2018 standarti orqali quyidagi mahsulotlar sertifikatlashtiriladi:

- go‘sh t va go‘sh t mahsulotlari;
- sut va sut mahsulotlari;
- tuxum va tuxum mahsulotlari;
- don va don mahsulotlari;
- o‘simlik va xayvon asosidagi suyuq va qattiq yog‘lar;
- meva va sabzavotlar, meva va sabzavotlardan mahsulotlar;
- shakar va shakar mahsulotlari;
- alkogolsiz ichimliklar;
- asal va asal mahsulotlari;
- vitamininga boyitilgan oziq –ovqat mahsulotlari;
- fermentlar;
- mikroorganizmlar;
- qadoqlash uchun materiallar;
- oziq –ovqat mahsulotlari (ozuqa mahsulotlari) bo‘yicha ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish;
- baliq va baliq mahsulotlari;
- suv.

Quyida keltirilgan hayvonlar halol xisoblanadi:

- a) sigir, buqa, qo‘y, echki, tuya, tovuq, o‘rdak, g‘oz, va kurka kabi uy hayvonlari;
- b) bug‘u, antilopa, tog‘ echkisi, yovvoyi buqa kabi yovvoyi, lekin yirtqich bo‘lmagan hayvonlar;
- c) kabutar, chumchuq, bedana, chug‘urchiq, tuyaqush kabi yovvoyi bo‘lmagan qushlar.

Quyida keltirilgan hayvonlar halol hisoblanmaydi:

- a) cho‘chqa, it va ularga turdosh xayvonlar;
- b) Alloh ismini tilga olmasdan so‘yilgan hayvonlar;
- c) musulmon qoidalariga qarshi so‘yilgan hayvonlar;

g) o'limtik hayvonlar;

d) ayiq, fil, maymun, bo'ri, arslon, pantera, mushuk, shoqol, olmaxon, suvsar, krot, latcha, amerika timsohi va timsohga o'hshash hayvonlar kabi o'tkir qoziqtishga yoki o'ljasini o'ldirish uchun yoki o'zini ximoya qilish uchun old shoxlarga ega bo'lgan hayvonlar;

s) qirg'iy, burgut, qarchig'ay, jo'rchi, quzg'un, yirtqich kabi o'tkir tirnoqli yirtqich qushlar

j) sichqon, kalamush, chayon, mingoyoq, ilon yovvoyi asal arilar, hamda boshqa hasharotlar va zaxarli hayvonlar;

z) kaltakesak, shilliq qurt, qo'ng'izlar, lichinkalar va boshqa yoqimsiz hayvonlar;

i) islom bo'yicha o'ldirish ta'qiqlangan asalari va xud-xud qush kabi hayvonlar;

k) eshak va xachir;

l) ta'qiqlangan (halol bo'lmagan) ozuqa bilan doimiy va qasddan boqiladigan fermerlik hayvonlari;

Iste'moli taqiqlangan hayvonlardan olinadigan mahsulotlar ham taqiqlangan (halol bo'lmagan) hisoblanadi. Dengiz hayvonlari (suvda yashaydigan hayvonlar)

a) tangali baliq turlari, tangali baliqlar uvuldirig'i (ikrasi) va ulardan tayyorlanadigan mahsulotlar halol hisoblanadi.

b) boshqa barcha dengiz hayvonlari (suvda yashaydigan hayvonlar) halol hisoblanmaydi.

d) Amfibiyalar, Barchaturdagi amfibiyalar halol hisoblanmaydi¹⁰¹.

3.3.O'zbekiston Respublikasida ziyorat turizmini rivojlantirish imkoniyatlari va istiqbollari

Bugungi kunda O'zbekistonda ijtimoiy hayotning barcha sohalarida keng ko'lamli islohatlar amalga oshirilmoqda va ushbu islohotlarning asosiy maqsadi

¹⁰¹ Uz DSt 3417:2019 "Turizm xizmatlari. Joylashtirish vositalarida xizmat ko'rsatadigan xodimlarga doir umumiy talablar" va Uz DSt 3418:2023

mamlakat iqtisodiyotini yanada rivojlantirish va o‘zbek xalqining turmush farovonligini oshirish ko‘rsatkichidir. Turizm O‘zbekistonning iqtisodiy rivojlanishi va o‘shida muhim o‘rin tutadi va keyingi yillarda Turizmning boshqa sohalari qatori mamlakatda ziyorat turizmini rivojlantirishga katta e‘tibor berilmoqda. Hozirgi kunga kelib, dunyoda ibodat va ziyoratgohlarni o‘rganishga qiziqish kuchaygan, chunki muqaddas joylar insonlar kundalik hayotining ajralmas qismi bo‘lib kelmoqda.

O‘zbekistonda 784 ta islom ziyoratgohi, viloyatda 19 ta xristian ziyoratgohi va 8 ta buddizm madaniy merosi obekti mavjud. Yahudiy va buddizm ziyoratgohlarini targ‘ib qilish, o‘zbek olimlari haqida xorijiy tillarda filmlar yaratish, Imom al-Buxoriy xalqaro hadis tanlovi, “Islom xattotligi” tanlovlari doirasida qator madaniy tadbirlar o‘tkazilmoqda. Ziyorat turizmiga innovatsion yondashish va bu borada onlayn platforma yaratish bo‘yicha ishlar borilishi muhim omillardan biri hisoblanadi¹⁰².

Respublikamizda turizm bozorining turli segmentlariga yo‘naltirilgan turizm mahsuloti va xizmatlarini diversifikatsiya qilish, ularning raqobatbardoshligini yanada oshirish, maqbul va qulay ichki va xalqaro ziyorat turizmi muhitini yaratish, transport yo‘nalishlarini kengaytirish, transport xizmatlari sifatini oshirish, turizm mahsulotlarini keng targ‘ib qilish, shuningdek, mamlakatimizning sayohat va dam olish uchun xavfsiz manzil sifatidagi imijini mustahkamlash maqsadida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 3 fevraldagi “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF–6155-son Farmoniga muvofiq O‘zbekiston bo‘ylab sayohat qilish uchun xarajatlarning bir qismini qaytarish tartibi joriy qilinayotganligi ma’lum qilindi¹⁰³.

¹⁰² <https://aniq.uz/uz/yangiliklar/uzbekistonda-ziyosat-turizmining-hozirgi-imkoniyatlari-va-sohadagi-muammolar-muhokama-etildi>

¹⁰³ <https://mintrans.uz/news/o-zbekiston-respublikasida-ichki-va-ziyosat-turizmini-yanada-rivojlantirish-chora-tadbirlari-to-g-risida>

Markaziy Osiyoning qoq markazida joylashgan O‘zbekiston o‘zining boy madaniy va tarixiy merosi, do‘stona xalqi, mazali taomlari va go‘zal tabiati bilan sayohat va sayyohlik sanoatini kengaytirishga tayyor. Hukumat turizm sohasini yuqori rivojlanish salohiyatiga ega deb hisoblaydi. O‘zbekiston ko‘p yillar davomida xorijliklar uchun yopiq edi va hukumat turizmni rivojlantirishga ko‘maklashish maqsadida uning boy madaniy va tarixiy merosiga kirishni ochish uchun islohotlarni boshladi. 2023-yilning 16-20-oktabr kunlari Samarqand shahrida BMT Jahon sayyohlik tashkiloti Bosh Assambleyasining 25-sessiyasi bo‘lib o‘tdi. Sakkizta mehmonxonadan iborat “Buyuk Ipak yo‘li” xalqaro sayyohlik markazi, “Abadiy shahar” ” majmuasi, amfiteatr va boshqa obyektlar yiliga 2 million nafargacha sayyohga xizmat ko‘rsatish quvvatiga ega bo‘lib, 2023-yil avgust oyida Samarqand shahrida foydalanishga topshirildi. 2020-2021-yillarda turizm sohasiga koronavirus pandemiyasi, mehmondo‘stlik xizmatlarini ko‘rsatuvchi provayderlar va boshqalar jiddiy zarar yetdi. sektor ishtirokchilari turli shakllarda davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlandi. O‘zbekistonga tashrif buyurgan xorijlik sayyohlar soni 2021-yildagi 1,88 milliondan 2022-yilda 5,2 millionga yetgan, ammo 2019-yilgi pandemiyagacha bo‘lgan 6,75 million darajasiga hali qaytmagan. O‘zbekistonning turizm xizmatlari eksporti 2022-yilda 1,6 milliard dollarga yetdi va 2024-yilga mo‘ljallangan maqsadlari – 7 million xorijiy sayyoh va 2,5 milliard dollarlik turizm eksporti. 2023-yil avgustidan O‘zbekiston 90 ta davlat fuqarolari uchun vizasiz rejimni, 56 davlat, jumladan, AQSh fuqarolari uchun esa elektron vizani o‘rnatdi. Prezident Mirziyoyev 2021-yil fevral oyida turizm infratuzilmasini rivojlantirish uchun 100 million dollar ajratgan edi. Hukumat mehmonxona xonalarining umumiy sonini 20 200 tadan (2018 yil) 64 000 tagacha (2025 yil) oshirish uchun kamida 50 xonali uch va to‘rt yulduzli mehmonxonalar qurilishini subsidiyaladi. Prezidentning 2023-yil 27-iyulda imzolangan farmoniga ko‘ra, uch, to‘rt va besh yulduzli mehmonxonalar qurilishi uchun subsidiyalar hamda mashhur mehmonxona brendi franchayzi uchun royalti 2026-yil oxirigacha uzaytirildi. Shuningdek, ushbu sohani

rivojlantirish uchun umumiy qiymati 630,1 million dollarlik investitsiya loyihalari ro'yxati keltirilgan.

Hukumat ziyorat turizmini ham rivojlantirmoqda. O'zbekiston 2023 yilgi musulmonlar uchun sayohatlar indeksida 137 davlat orasida 13-o'rinni egalladi. Islom hamkorlik tashkiloti Xivani 2024-yilda Islom olamining turizm poytaxti deb e'lon qildi. 1200 dan ortiq ziyoratgohga ega mamlakat har yili 1 million ziyoratchini jalb qilishi mumkin. Mutasaddilar Indoneziya, Malayziya, Hindiston, Pokiston, Bangladesh va Yaqin Sharqdan O'zbekistonga aviaqatnovlarni ko'paytirish, malakali gidlar tayyorlash, ziyoratgohlar uchun sharoit va yo'llarni yaxshilash ustida ishlamoqda.

O'zbekiston ko'proq sayohatchilarga xizmat ko'rsatish uchun aeroportlarini modernizatsiya va kengaytirmoqda. "Uzbekistan Airports" davlat korxonasi 2019-yilda "O'zbekiston havo yo'llari" MAK tarkibidan ajralib chiqdi va O'zbekistonning 11 xalqaro aeroportini boshqaradi. "Uzbekistan Airports" xususiy kompaniyalar bilan aeroport qurilishi loyihalari va boshqaruvi bo'yicha tender asosida hamkorlik qilishni rejalashtirmoqda va 2026-yilgacha mamlakat aeroportlarining yo'lovchi tashish quvvatini ikki baravar, yuk tashish quvvatini esa uch barobar oshirishni rejalashtirmoqda. 2023-yilning 16-yanvarida kompaniya o'rtasida Strategik hamkorlik to'g'risidagi bitim imzolandi. Changi International Airports (Singapur) bilan ikkita potentsial loyihaning texnik-iqtisodiy asoslarini birgalikda ishlab chiqish: mavjud Toshkent xalqaro aeroportini rivojlantirish, shu jumladan raqobatbardoshlik va yo'lovchilarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, shuningdek, ilg'or texnologiyalarni joriy etish va yo'lovchilar oqimini oshirish. tirbandlik; va yangi Toshkent xalqaro aeroportini rejalashtirish va qurish. Mavjud "Toshkent" xalqaro aeroportini kengaytirish ishlari 2023-yil oxirigacha yakunlanadi va uning o'tkazish qobiliyati ikki barobarga, soatiga 2400 yo'lovchiga yetkaziladi. Air Marakanda tomonidan boshqariladigan yangi Samarqand aeroporti 2022-yil mart oyida ochilgan va 2022-yil oktabr oyida "ochiq osmon" rejimida ishlay boshlagan.

Milliy aviatsiya bozori bosqichma-bosqich liberallashtirilmoqda. 2023-yil avgust holatiga ko'ra, O'zbekistonda 8 ta rezident aviakompaniyalar mavjud: "O'zbekiston havo yo'llari", "Silk Avia", "Qanot Sharq", "Panorama Airways", "Humo Air", "Centrum Air", "Asia Union Airlines" va "Toshkent Air". Rezident aviakompaniyalar 2026 yilgacha ichki reyslar uchun chipta narxining 25 foizi miqdorida subsidiya oladi¹⁰⁴.

Ziyoratgohlarning keng va xilma-xil geografiyasini o'rganish rayonlashtirish usulidan qo'llaniladi. Dunyoda ziyorat qilishning bir qancha makro hududlari mavjud:

- xristian Yevropa; Xristianlik va boshqa dinlar;
- dinlar bilan kuchli o'rin egallagan Shimoliy Amerika;
- Lotin Amerikasi xristianlik va an'anaviy dinlar bilan bog'liq;
- Islomni qabul qilgan Shimoliy Afrika;
- Islom hukmron bo'lib, alohida nasroniylik va an'anaviy dinlar G'arb va Sharq mavjud Afrika;
- Sharqda islom, buddizm, nasroniylik va hinduizm keng tarqalgan Osiyo;
- Islom dini keng tarqalgan Markaziy Osiyo;
- G'arbiy Osiyo - islom, xristianlik va iudaizm keng tarqalgan hudud;
- Janubiy Osiyo yahudiylik va buddizm keng tarqalgan mintaqadir.

Xristianlik, jaynizm, sikkizm va islom dini ham mavjud. Har bir so'l hudud birinchi navbatda ma'lumuning jahon ziyorat markazlari. Bu makro mintaqalar mavjud diniy ziyoratgohlarning potentsialidan kelib chiqqan holda ajratilgan. Ular orasida eng ko'p muhim mintaqalar Vatikan, G'arbiy Yevropa. Osiyoda Makka va Madinada Saudiya Arabistoni va Quddus shaharlari hisobga olinadi. Markaziy Osiyoda qadimgi Buxoro va Samarqand, Toshkent, Termiz, Xiva va boshqa shaharlarda diniy turizm resurslari mavjud. Haj ziyoratlari odatda turli dinlarning mashhur arboblarning ziyoratgohlari. Chunki bu yerda ko'p odamlar ibodat

¹⁰⁴ <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/uzbekistan-travel-and-tourism>

qilishadi duoning ijobat bo'lishi ehtimoli ko'proq bo'lsa, ba'zi ziyoratgohlar va joylar ular uchun ekanligini anglatadi. Turistlar mehmonxona va restoranlarni ijaraga olishadi. Qo'llanmalar, qo'lda yasalgan yodgorlik ishlari bo'ladi ishlab chiqaruvchilar, fotosuratchilar va boshqalar uchun yaratilgan. Biroq, mashhur olim Vukonichning fikricha, diniy sayohatning iqtisodiy jihatlaridan turizm atamasi bo'yicha eng kam o'rganilgan mavzu bo'lib, tadqiqotchilarni qiziqtiradi¹⁰⁵.

O'zbekiston boy madaniy va diniy merosga ega mamlakat bo'lib, ko'plab muhim tarixiy va diniy obidalarga ega. Mamlakat, ayniqsa, islomiy merosi bilan mashhur va har yili u masjidlari, madrasalari va boshqa islom yodgorliklarini ko'rish uchun kelgan ko'plab mehmonlarni o'ziga jalb qiladi. O'zbekistondagi eng mashhur diniy maskanlar qatoriga Samarqanddagi Bibixonim masjidi, Buxorodagi Kalyon minorasi va Toshkentdagi Hazrati Imom majmuasi kiradi.

So'nggi yillarda O'zbekiston hukumati diniy turizmni rivojlantirish bo'yicha salmoqli sa'y-harakatlarni amalga oshirdi va butun mamlakat bo'ylab infratuzilmani yaxshilash va diniy obidalarni jihozlash bo'yicha bir qancha tashabbuslarni ilgari surdi. So'nggi yillarda O'zbekistonga kelayotgan sayyohlar soni tobora ortib borayotgani bu sa'y-harakatlar o'z samarasini berdi. 2019-yil fevral oyida Buxoro deklaratsiyasi imzolangan bo'lib, unda O'zbekiston ziyorat turizmining asosiy markazlaridan biri ekanligi aniq ta'kidlangan. Bir muncha vaqt o'tgach, Global Muslim Travel Index xalqaro reytingida O'zbekiston Respublikasi Islom hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlar orasida eng qiziqarli yo'nalishlar o'ntaligiga kiritildi.

2023-yilda o'zbekistonlik ziyoratchilar uchun kvotalar 7200 nafardan 10865 nafarga oshirildi. 2023-yilda respublikada ziyorat qilishning asosiy yo'nalishlari quyidagilar bo'ldi: Toshkent-Madina, Buxoro-Madina, Namangan-Madina, Samarqand-Madina, Qarshi-Madina, Urganch-Madina, Nukus-Madina¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Xalqaro jurnalirivojlanish va davlat siyosati | e-ISSN: 2792-3991 | www.openaccessjournals.eu | Jild: 3-son

¹⁰⁶ Maxmudova A.P. Ziyorat turizmining asosiy shakllari // Kelajak quruvchilari. – 2022. – ʻy5 (752) – S.139-145.

Bu 2022-yilga nisbatan 23 foizga oshganini ko'rsatadi. O'zbekistonda eng ko'p tashrif buyuriladigan diniy obidalar qatoriga Samarqanddagi Registon majmuasi, Samarqanddagi Shoh-i-Zinda majmuasi va Xivadagi Ark qal'asi kiradi.

Tashriflar umumiy tarkibida diniy turizmning ulushi 2023 yilda jami turistlar oqimining atigi 2,5 foizini tashkil etdi. O'zbekiston Respublikasida diniy sayohatlarga mintaqaviy miqyosda bo'lgan talabni tahlil qilish uchun har bir hududda diniy obidalar soni va turistik faollik darajasini hisobga olish zarur (3.3.1-jadval).

3.3.1-jadvalda O'zbekiston Respublikasida diniy turizmning salohiyati taxminan yiliga 3 million kishini tashkil etadi.

O'zbekistonda diniy turizmni rivojlantirishga xizmat qiluvchi asosiy omillar qatoriga quyidagilar kiradi:

1. Tarixiy-madaniy meros. O'zbekistonda YuNESKOning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan Samarqanddagi Registon kabi ko'plab tarixiy va madaniy obidalar joylashgan. Bu joylar islom dini uchun katta ahamiyatga ega va butun dunyodan sayyohlarni jalb qiladi.
2. Davlat yordami. O'zbekiston hukumati diniy turizm salohiyatini e'tirof etib, ushbu sohani rag'batlantirish va rivojlantirish choralari ko'rmoqda, jumladan, Diniy turizm bo'yicha Milliy qo'mita tashkil etilgan.
3. Yaxshilangan infratuzilma. Hukumat infratuzilmani rivojlantirishga ham sarmoya kiritmoqda, jumladan, sayyohlar soni ortib borayotganini qo'llab-quvvatlash uchun yangi mehmonxonalar, aeroportlar va boshqa ob'yektlar qurilishi.
4. Yaxshilangan infratuzilma. Hukumat infratuzilmani rivojlantirishga ham sarmoya kiritmoqda, jumladan, sayyohlar soni ortib borayotganini qo'llab-quvvatlash uchun yangi mehmonxonalar, aeroportlar va boshqa ob'yektlar qurilishi.

5. Talabning ortib borishi. Dunyo bo‘ylab, ayniqsa, musulmonlar jamoatchiligida diniy turizmga talab ortib bormoqda, bu O‘zbekistonga ko‘proq tashrif buyuruvchilarni jalb qilish imkoniyatini beradi.

3.3.1-jadval

O‘zbekiston Respublikasi hududlaridagi diniy obidalari¹⁰⁷

Hudud	Diniy turizm salohiyatining xususiyatlari	Turistik oqim, ming kishi	Diniy maqsadlarda turistlar oqimini baholash, ming kishi.
Toshkent	Toshkent O‘zbekistonning poytaxti bo‘lib, boy islom merosiga ega, unda Hazrati Imom majmuasi va Tilla Shayx masjidi kabi ko‘plab muhim diniy obidalar mavjud. Shahar, shuningdek, ko‘plab mehmonxonalar, restoranlar va madaniy diqqatga sazovor joylarga ega turizm industriasini rivojlantirmoqda.	92252	2306
Samarqand	Samarqand Markaziy Osiyodagi eng qadimiy shaharlardan biri bo‘lib, boy tarix va madaniy merosga ega. Registon va Bibixonim masjidi kabi muhim islomiy diqqatga sazovor joylar. Samarqand diniy sayohatlar uchun mashhur joy bo‘lib, har yili ko‘plab sayyohlarni jalb qiladi.	5121	128
Buxoro	Buxoro O‘zbekistondagi yana bir muhim tarixiy shahar bo‘lib, u Minorai Kalon va Buxoro arki kabi ko‘plab muhim islomiy diqqatga sazovor joylarga ega. Buxoro diniy sayohatlar uchun ham mashhur joy bo‘lib, har yili ko‘plab sayyohlarni jalb qiladi.	1744	44
Xiva	O‘zbekistonning g‘arbiy qismida joylashgan va o‘zining yaxshi saqlanib qolgan tarixiy markazi, jumladan, Ichan-qal‘a va Muhammad Aminxon madrasasi kabi ko‘plab muhim islomiy diqqatga sazovor joylar bilan mashhur bo‘lgan kichik shaharchadir. Xiva diniy sayohatlar uchun mashhur joy bo‘lib, har yili ko‘plab sayyohlarni jalb qiladi.	24496	612

¹⁰⁷ Muallif tomonidan tuzilgan

Andijon	Andijon — O‘zbekistonning sharqiy qismida joylashgan va o‘zining islomiy merosi, jumladan, Juma masjidi va Bobur yodgorlik majmuasi bilan mashhur shahar. Andijon diniy turizm uchun boshqa viloyatlar kabi mashhur bo‘lmasa-da, islom tarixi va madaniyatiga qiziquvchilar uchun muhim joy.	30	1
Jami		123643	3091

6. Madaniy-ma'rifiy almashinuv. Diniy turizm turli madaniyatlar va dinlar o‘rtasida o‘zaro tushunish va hurmatni rag‘batlantiradigan madaniy va ma'rifiy almashinuv imkoniyatini beradi.

Ushbu omillarni hisobga olgan holda O‘zbekistonda diniy turizmni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar mavjud¹⁰⁸.

Yilning 4 oyida O‘zbekistonga kelgan sayyohlar soni ma’lum qilindi. Birinchi o‘rinda tojiklar – 624 mingga yaqin kishi. Statistika agentligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilning yanvar-aprel oylarida O‘zbekistonga sayyohlik maqsadida 2 milliondan ortiq xorijiy fuqarolar kelgan. Ularning asosiy qismini qo‘shni davlatlar fuqarolari tashkil etadi. 2023-yilning dastlabki 4 oyida O‘zbekistonga turistik maqsadlarda kelgan fuqarolar soni mamlakatlar bo‘yicha¹⁰⁹:

- Tojikiston – 623.8 ming
- Qozog‘iston – 558.8 ming
- Qirg‘iziston – 487.7 ming
- Rossiya – 207.7 ming
- Turkiya – 29.7 ming
- Turkmaniston – 14.2 ming
- Janubiy Korea – 9.2 ming
- Hindiston – 8.3 ming
- Xitoy – 6.3 ming

¹⁰⁸Analysis of the Demand for Religious Tours at the Regional Level in the Republic of Uzbekistan Zien Journal of Social Sciences and Humanities ISSN NO: 2769-996X <https://zienjournals.com> Date of Publication: 10-04-2023

¹⁰⁹ <https://stat.uz/uz/>

- Germaniya – 5.7 ming

O‘zbek olimlarining qo‘shgan hissasi islomshunoslik dini va ilm-fani rivojiga, ularning ilmiy-ma’naviy merosiga, Markaziy Osiyoda islom sivilizatsiyasining shakllanishidagi o‘rni, boy tarixi va xalqining mehmondo‘stligiga asos bo‘lmoqda. Mamlakatda turizmni rivojlantirish uchun ismoiliy, podsho Bakr, Shashmai Ayub, Shohizinda, Ruhobot, Imom al-Buxoriy, Bahouddin Naqshband, Go‘ri Amir, Xoja Ahror, Pahlavon Mahmud, Hazrati Imom, Zangi ota, Sulton Saodat, Hakim at - Termiziy kabilar bu fikrning dalilidir. Mamlakatda dunyoga mashhur ziyoratgohlar va ziyoratgohlar mavjud bo‘lib, ularning ziyorati Islomning shaxsiy ziyoratiga tengdir. O‘zbekistonda ziyoratchilarga qulaylik yaratish maqsadida muqaddas qadamjolar va ziyoratchilar uchun mobil ilovalar ishlab chiqildi. O‘zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirish bo‘yicha aniq takliflar ishlab chiqilib, respublikamizga tashrif buyurish uchun turizm imkoniyatlarini jahon hamjamiyatiga yetkazish masalasiga e’tibor qaratilmoqda¹¹⁰.

O‘zbekistonda yangi turistik brendni rivojlantirish, tashrif buyuruvchilar uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratish, tashrif buyuruvchilarning talablarini inobatga olgan holda mavjud turistik yo‘nalishlarni takomillashtirishga katta e’tibor qaratildi.

Ziyorat turizmi turli din vakillarining ziyorat sayohatlari majmuidir. An'anaga ko‘ra, u diniy sayohatlarni nazarda tutadi, lekin u ziyoratchi uchun alohida ahamiyatga ega bo‘lgan dunyoviy sayohatlarga ham tegishli bo‘lishi mumkin. Ziyorat turizmining ahamiyatini ikki xususiyatga ko‘ra asoslash mumkin:

Birinchi, ziyorat turizmi shunchalik muhimki, ziyoratgoh muhim bo‘lib qoladi.

Ikkinchi, ziyorat ham mana shu og‘ir damlarda ko‘pchilik uchun ma’naviy ozuqa olish imkoniyatidir. Odamlar diniy ma’rifatni his qilish uchun

¹¹⁰ O‘zbekiston Respublikasining Bosh vaziri A. Aripov, Toshkent shahri, 2023 yil 23 fevral, 77-son

ma'lum manzillarga sayohat qilishadi. Ko'pincha uzoq va ba'zan qiyin bo'lgan sayohat odamlar uchun fikr yuritish uchun imkoniyatdir¹¹¹.

O'zbek allomalarining islom dini va ilm-fani rivojiga qo'shgan hissasi, ilmiy-ma'naviy merosi, Markaziy Osiyoda islom sivilizatsiyasining shakllanishidagi o'rni, boy tarixi, xalqining mehmondo'stligi asos bo'lib xizmat qiladi. mamlakatda sayyohlik turizmini rivojlantirish. Ismoiliniy, Chor Bakr, Chash-mai Ayub, Shohizinda, Ruhobod, Imom Al-Buxoriy, Bahouddin Naqshband, Gyur Amir, Xoja Ahrur, Pahlavon Mahmud, Imom hazratlari, Zangi ota, Sulton Saodat, Hakim at-Termiziy kabi mashhur hojilar dalildir. bu fikrdan. . Mamlakatda dunyoga mashhur ziyoratgohlar va ziyoratgohlar mavjud bo'lib, ularning ziyorati Islom dinining kichik ziyoratiga tengdir. Xususan, Markaziy Osiyoda Samarqanddagi Qusam ibn Abbos qabrini ziyorat qilish Ka'bani ziyorat qilish bilan tenglashtirilgan. O'zbekistonda ziyoratchilarga qulaylik yaratish maqsadida muqaddas qadamjolar va ziyoratchilar uchun mobil ilovalar ishlab chiqildi¹¹².

2023-yil uchun Global Muslim Travel Index (GMTI) reytingiga ko'ra, O'zbekiston Islom hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlar orasida eng mashhur o'ntalikka kirdi. Bundan tashqari, O'zbekistonda diniy turizmning rolini oshirish bo'yicha qator loyihalar amalga oshirildi.

2023 21-fevral kuni Buxoroda "Ziyorat" turizm bo'yicha birinchi xalqaro forum bo'lib o'tdi. Unda YuNESKO Barqaror turizm Bosh boshqarmasi eksperti janob Piter Debrin ishtirok etdi. Islom olamidagi nufuzli tashkilotlarning 120 dan ortiq rahbarlari, 30 dan ortiq mintaqadan din arboblari bor edi¹¹³.

Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi, Samarqand davlat qo'mitasi bilan hamkorlikda "Buyuk ipak yo'li chorrahasida ziyorat turizmini qayta tiklash"

¹¹¹ World Bulletin of Management and Law (WBML) Available Online at: <https://www.scholarexpress.net> Volume-29, December -2023 ISSN: 2749-3601

¹¹² Koriyev, Mirzohid. (2023). Possibilities of Pilgrimage Tourism Development in Uzbekistan P. 126-134. 10.5281/zenodo.7585454.

¹¹³ Djafarova Nigina Alisherovna, Abdurakhimova Sevara Tulkin Kizi Prospects for the development of pilgrimage tourism in Uzbekistan // Наука, техника и образование. 2020. – №3. – (67). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prospects-for-the-development-of-pilgrimage-tourism-in-uzbekistan/> (дата обращения: 14.04.2024).

mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya bo‘lib o‘tdi. Universitet va “Ipak yo‘li” xalqaro universiteti. Samarqandda turizm bo‘lib o‘tdi. Turizm qo‘ymitasi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2018-yilda musulmon davlatlaridan O‘zbekistonga kelgan sayyohlar soni 2017-yilga nisbatan keskin oshgan. Masalan, Malayziyadan kelganlar soni 66 foizga oshgan bo‘lsa, Indoneziya uchun bu ko‘rsatkich 88 foizni tashkil etadi.

O‘zbekiston turizmning turli turlarini rivojlantirish uchun yuqori salohiyatga ega. O‘zbekiston Respublikasi Turizm va madaniyatni rivojlantirish vazirligidan ma‘lum qilishlaricha, 2016-yilda mamlakatimizda turizmni rivojlantirish ko‘rsatkichlari barqaror o‘sib bormoqda. 2020-2021-yillarda mamlakatimizga kelgan sayyohlar soni 3,2 barobar oshib, 6,7 million kishiga yetdi. Aholi sharoitini yaxshilash bo‘yicha ko‘rilgan moliyaviy, tashkiliy va iqtisodiy choratadbirlarga qaramay, 2020-yilda mamlakatimizga 1,3 million sayyoh tashrif buyurdi, ya‘ni tashriflar soni 5 barobar kamaydi. 2023-yil turizmning tiklanish davri bo‘ldi, yil davomida O‘zbekistonga 1,9 million xorijiy sayyoh tashrif buyurdi. Mamlakatga kelgan sayyohlar soni o‘tgan yilga nisbatan 2,7 barobar oshib, 5,8 million kishiga yetganiga qaramay, 2022-yilda 2019-yildagi ko‘rsatkichga erishilmadi. 2020 yilda tashqi chegaralarning yopilishi xorijlik sayyohlar kelishini butunlay to‘xtatdi. Bundan tashqari, mamlakat bo‘ylab karantin cheklovlarining joriy etilishi ichki turizmni deyarli to‘xtatdi. Natijada mamlakatimizda turizm xizmatlari eksportidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri tushum 2019 yilga nisbatan 4 barobardan ko‘proq kamaydi¹¹⁴.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ziyorat turizmi ma'naviy va madaniy izlanishlarga qiziqqan 60 yoshdan oshgan demografik segmentni jalb qiladi (3.3.2-jadval). Ziyoratgohlarni ziyorat qilishning asosiy motivatsiyasi ma'naviy boyitish (60%), keyin esa madaniy izlanishlar (25%) ekanligi aniqlandi. Bu O‘zbekistonning boy ma‘naviy merosi va madaniy landshaftlari atrofida ziyorat turizmini rivojlantirish uchun mustahkam zamin yaratadi.

¹¹⁴ Gulyamova, Gulnora. (2023). Development of pilgrimage tourism cluster in Uzbekistan: opportunities and challenges. Economics and Education. – 24. – P. 427-432. 10.55439/ECED/vol24_iss3/a68.

3.3.2-jadval¹¹⁵.

Demografiya va tashrif buyuruvchilar motivatsiyasi

Demografik xususiyat	Foizda %
Yoshi 18-30	25%
31-45 yosh	15%
46-60 yosh	20%
60 yoshdan oshgan odamlar	40%
Tashrif uchun motivatsiya	Foizda %
Ma'naviy boyitish	60%
Madaniy tadqiqotlar	25%
Akademik tadqiqotlar	10%
Boshqa	5%

Iqtisodiy ta'sir tahlili shuni ko'rsatdiki, tashrif buyuruvchilar turli toifalarga, xususan, turar joy va oziqovqatga katta miqdorda pul sarflashadi. Har bir tashrif buyuruvchilar o'rtacha 875 dollar sarflashadi, sayohat, bu ziyorat turizmi mahalliy mehmonxonalar va restoranlar uchun, ayniqsa ziyoratgohlar atrofidagi hududlarda muhim daromad manbai bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi (3.3.3-jadval).

3.3.3-jadval

Ziyorat turizmining iqtisodiy ta'siri ¹¹⁶

Element	Bir tashrif buyuruvchining o'rtacha narxi (\$)
Turar joy	600
Oziq – ovqat va ichimliklar	150
Mahalliy transport	50
Suviner va boshqa xaridlar	75
Jami	875

¹¹⁵ European Journal of Economics and Management Sciences 2024, No 2 ISSN 2310-5690 DOI:10.29013/EJEMS-24-2-30-34 OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF PILGRIMAGE TOURISM IN UZBEKISTAN Navruz-zoda Zebinisa Bakhtiorovna

¹¹⁶ European Journal of Economics and Management Sciences 2024, No 2 ISSN 2310-5690 DOI:10.29013/EJEMS-24-2-30-34 OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF PILGRIMAGE TOURISM IN UZBEKISTAN Navruz-zoda Zebinisa Bakhtiorovna

Manfaatdor tomonlar ziyorat turizmini rivojlantirishda qator muammolarni aniqladi. Ular orasida turistik hududlarni saqlab qolish (85 foiz) va infratuzilmani rivojlantirish (75 foiz) asosiy muammo sifatida qayd etildi. Bu muammolar O‘zbekistonga tashrif buyuruvchilarni jalb qiladigan madaniy va tabiiy boyliklarga zarar yetkazmaslik uchun ta'mirlashni puxta rejalashtirish va investitsiyalarni talab qiladi (3.3.6-jadval). O‘zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirish borasida katta salohiyat mavjud, biroq infratuzilmani, zarar ko‘rmaydigan hududlarni saqlab qolish, barqaror turizm amaliyotini joriy etish kabi muammolarni hal etish zarur.

3.3.6-jadval¹¹⁷

Asosiy muammo sifatida belgilangan vaziyatlar

Vaziyatlar	Asosiy muammo sifatida aniqlangan holatlar (%)
Infratuzilmani rivojlantirish	75%
Marketin va reklama	65%
Turistik hududni saqlash	85%
Barqaror turizm amaliyotlari	80%

Startegik investitsiyalar va maqsadli marketing sa'y-harakatlari bilan birgalikda barqaror turizm takliflarini ishlab chiqish O‘zbekistonni jahon miqyosida ziyorat turizmi uchun yetakchi yo‘nalishga aylantirishi mumkin. Shuningdek, mamlakatimizda ziyorat turizmining rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotgan muammolar hamon borligini ham qayd etish mumkin. Jumladan:

- tilga kelsak, poytaxtdan tashqarida ham ingliz tilida gaplashadiganlar kam;
- chet ellik mehmonlar oddiy muloqotda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Bu, ayniqsa, qishloq joylarida uzoq vaqt qolishni xohlaydigan keksa avlod vakillari uchun aloqa to‘siq bo‘lishi mumkin.

¹¹⁷ European Journal of Economics and Management Sciences 2024, No 2 ISSN 2310-5690 doi:10.29013/ejems-24-2-30-34 opportunities for the development of pilgrimage tourism in uzbekistan Navruz-zoda Zebinisa Bakhtiorovna

- mahalliy aholi uchun noqulaylik va tushunmovchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin.
- o‘zbek madaniyatida har qanday mehmonga taom va ichimlik taklif qilish odat tusiga kiradi¹¹⁸.

Mahalliy turizm operatorlari va xalqaro sayyohlik agentliklari o‘rtasida davlat-xususiy sheriklikni rag‘batlantirish.

Ziyorat turizmini mamlakatimizda rivojlantirsak e’tiqodli odamlar ziyorat qiladi ziyoratdan keyin ko‘ngli xotirjam bo‘ladi, jamiyatdan davlatdan minnatdor bo‘ladi, ruhiy tiklanish yuz beradi, qayta tarbiyalanadi, gunohlardan forig‘ bo‘ldim deb o‘zini hisoblaydi, ziyoratchilar bir-biri bilan do‘stlashadi, shukronalik kayfiyati qaror topadi, ko‘plab ish o‘rinlari yaratiladi, aholi daromadlari oshadi, kichik tadbirkorlik rivojlanish evaziga davlatga soliq tushumlari ko‘payadi, yondash sohalar rivojlanadi.

Mahalliy va xalqaro sayyohlik korxonalari o‘rtasida qo‘shma korxonalar biznes aloqalarini rag‘batlantirish. Maxsus qiziqish va madaniyatga asoslangan sayyohlik marshrutlari va yo‘nalishlarini, xususan, Qozog‘iston, Pokiston, Tojikiston va Turkmaniston, Hindiston, Eron kabi mamlakatlarni ishlab chiqish orqali mintaqaviy turizmni rivojlantirish. Ziyorat turizmi turli sohalarda ish o‘rinlariga talabni oshiradi. Sayyohlar orasida mashhur bo‘lgan mamlakatlar qishloq xo‘jaligi mahsulotlari kabi mahalliy tovarlar va xizmatlarga talabni oshiradi. Bu turizm ish o‘rinlarini yaratishning asosiy yo‘nalishi bo‘lib, turizmga bo‘lgan talab ortib, davlat va xususiy infratuzilma, aeroport inshootlari va mehmonxonalar kabi sohalarda ish o‘rinlari yaratiladi¹¹⁹.

III Bob bo‘yicha qisqa xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, O‘zbekistonda xalqaro turizm bozorini rivojlantirishning bir qancha qulay imkoniyatlar berishi, masalan iqtisodning o‘sishiga ta’sirini, bir qancha ish o‘rinlari shakillanishiga va boshqa tarmoqlar

¹¹⁸ Collins-Kreiner, N. (2020). “Pilgrimage tourism-past, present and future rejuvenation: a perspective article”. *Tourism Review*, – Vol. 75. – No. 1. – 145 p

¹¹⁹ Djuraeva D.D., Berdiyeva Z.M. Cultural heritage as a factor of human development (on the example of Uzbekistan) // *Ученый XXI века*. 2016. – №. 5-2 (18). – P. 23-25

uchun samarasini ko'rdik. Hozirgi davrda iqtisodiyotimizni rivojlantirish, aholini ijtimoiy – iqtisodiy ahvolini yaxshilashda raqobat, sifatli xizmat, ayniqsa, yangi ish o'rinlarini ochish muhim rol o'ynashini bilamiz. Shu sababli har qanday yangi iqtisodiy-ijtimoiy tarmoqlar, yangi ish o'rinlari ochish imkoniyati va undan samarali foydalanish davr talabi bo'lib kelayotgani hech kimga sir emas.

Turizm jahondagi eng ko'p foyda keltiruvchi biznes ko'rinishlaridan biriga aylangan. Turizm jahonning qariyb barcha rivojlangan hamda rivojlanayotgan davlatlar bozor iqtisodiyotining ajralmas qismi bo'lib, dunyoning ko'pgina qoloq mamlakatlarida ham tezkorlik bilan rivojlanib borayotgan tarmoqqa aylandi. Turizm sohasi jahon xo'jaligining transport, aloqa, savdo-sotiq, qurilish industriyasi, qishloq xo'jaligi, iste'mol mollari ishlab chiqaruvchi sanoat tarmoqlari bilan chambarchas holda rivojlanib, jahon iqtisodiyotida o'z o'rniga ega bo'lmoqda.

Yer yuzidagi aholi aylanishida diniy turizm alohida o'rin tutadi. Turizmning boshqa shakllaridan faqatgina maqsad, sayohat sabablari, ziyorat, turizm kabi, ichki (bir mamlakat ichida) va xalqaro miqyosda farq qiladi.

Shuni ta'kidlash joizki, bugungi kunda ko'plab sayohatlar diniy turizmga bog'liq bo'lishi mumkin. Dunyoda turistik qiziqish ob'ektlarining 90% dan ortig'i din va ibodat bilan bog'liq bo'lsa-da, ularning ba'zilar asl (diniy) qiymatini yo'qotgan bo'lsa-da, hozirgi vaqtda aytish kifoya.

Shunga qaramay, bugungi kunda turizmدا diniy turizmning o'рни aniqlanmagan. Bundan tashqari, turizm bozori hali ham diniy turizmni sayyohlik faoliyatining alohida segmentiga ajratmaydi, uni turizmning umumiy guruhiga aylantiradi. Diniy turizmni ekskursiya yoki bilim, etnografik yoki hatto atrof-muhit doirasida joylashtirishga sun'iy urinishlar mavjud. JST, diniy (ziyosat) turizmni XXI asrning eng istiqbolli yo'nalishi deb atasa-da, hali ham etarli emas mustaqil segment sifatida diniy turizmni rivojlantirish uchun qat'iy qadamlar. Sanoat hali ham rivojlanish uchun kuchli turtki olmagan, chunki u turizm tizimidagi mustaqil birlik sifatida aniqlanmagan. Sayohatni tashkil etishning

yagona standartlari yaratilmagan, tegishli mutaxassislarni tayyorlash tizimi ishlab chiqilmagan (va amalda ishlamagan).

Jahon sayyohlik tashkiloti dunyo ziyoratchilar soni 50-65% tomonidan har yili ortib bormoqda, deb eslatma. Bunday o'lchovlarning dinamikasi boshqa turizmni tahlil qilish orqali aniqlanishi mumkin emas. Dunyoda va Rossiyada tez rivojlanayotgan diniy turizm haqida gapirganda, uning salohiyatini aniqlash, diniy turizmni optimallashtirish va rivojlantirish yo'lida muhim qadamlar tashlash uchun bugungi kunda uning rivojlanishini oldindan ko'rishga harakat qilish muhimdir. Diniy turizm salohiyati haqida gapirganda, biz har qanday salohiyatning muhim tarkibiy qismlarini ta'kidlashimiz kerak, shartlar va resurslar sifatida. "Turistik faoliyat asoslari to'g'risida"gi qonun sayyohlik resurslarini sayyohlik ko'rsatish obyektlarini, shuningdek, sayyohlarning ma'naviy ehtiyojlarini qondiradigan, jismoniy kuchlarni tiklash va rivojlantirishga yordam beradigan boshqa ob'ektlarni o'z ichiga olgan tabiiy, tarixiy, ijtimoiy-madaniy ob'ektlar sifatida belgilaydi.

Sharoitlarga kelsak, ularning mavjudligi bugungi kunda jahon turizmida muhim qarorlar qabul qilganlarning irodasiga bog'liq. Diniy turizm mutaxassislarining ta'lim tizimini ishlab chiqish va joriy etish zarur. Shuningdek, diversifikatsiya qilish maqsadida sayyohlarning turli turlarini va diniy turizmning o'ziga xos xususiyatlarini diqqat bilan aniqlash tizimini ishlab chiqish muhimdir. Jamiyat va davlatga madaniy aloqalar, hamkorlik va rivojlanish g'oyalari, madaniyat va dinni saqlab qolish g'oyalariga jamiyat hayotining asosiy poydevori sifatida ustuvor ahamiyat berish kerak.

Bu masalalarni hal qilish, asosan, diniy turizm va turizmning kelajagi - er yuzida tinchlik uchun sharoit sifatida bog'liq.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, diniy turizm hamma vaqt sayohatning eng aktiv turi bo'lib kelgan. Insoniyat borki, u e'tiqod qiladi, sig'inadi, ruhan va ma'naviy jihatdan poklanishga harakat qiladi. Shuning uchun u diniy ziyoratni hoxlaydi. Buning uchun muqaddas ziyoratgoh bo'lishi shart. Vaholanki, mamlakatimiz diniy ziyoratgohlarga boy mintaqa hisoblanib, kelajakda diniy turizmni rivojlantirishga yanada e'tiborni yanada kuchaytirish ham moddiy, ham ma'naviy yuksalishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ziyorat va diniy turizmni mamalkatimizda rivojlantirishni yo'lga qo'ysak, **birinchidan**, e'tiqodli odamlar ziyorat qiladi ziyoratdan keyin ko'ngli xotirjam bo'ladi, jamiyatdan davlatdan minnatdor bo'ladi, ruhiy tiklanish yuz beradi, qayta tarbiyalanadi, gunohlardan forig' bo'ldim deb o'zini hisoblaydi.

Ikkinchidan, ziyoratchilar bir-biri bilan do'stlashadi, shukronalik kayfiyati qaror topadi va natijada dunyo mamlakatlari o'rtasida hamjihatlik va tinchlik hukmron bo'lishiga ham zamin yaratadi.

Uchinchidan, ko'plab ish o'rinlari yaratiladi, aholi daromadlari oshadi.

To'rtinchidan, kichik tadbirkorlik rivojlanish evaziga davlatga soliq tushumlari ko'payadi.

Beshinchidan, kichik tadbirkorlik rivojlanish evaziga davlatga soliq tushumlari ko'payadi, yondash sohalar rivojlanadi.

Hozirgi kunda xalqaro turizmning eng muhim tarmoqlaridan biri diniy ya'ni ziyoratchilik turizmi bo'lib hisoblanadi. Ziyoratchilik turizmning shakllanish tarixi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Ya'ni uning ilk bor vujudga kelishi antik davriga to'g'ri keladi. Ziyoratchilik turizmning asosiy paydo bo'lgan maskanlari qadimgi greklar va rimliklar vatani bo'lib hisoblanadi. Qadimda greklar va rimliklar ibodatxonalar va cherkovlar qurib, ularda sig'inishganlar. Ziyoratchilarning sayyohat qilishidan asosiy mahsadi aziz avliyo joylarga qadam ranjida qilishi, sig'inish chog'ida ruhiy jihatdan yengillashishi, ko'ngillarning poklanishi, og'ir kasalliklardan xolos bo'lmoqligi, qilib quygan gunoh ishlarini ollohdan so'rab kechirishlarini, safar chog'ida safdoshlari bilan ma'naviy

yaqinlikda bo'lishni orzu-umid qilishadilar. Ziyoratchi sayyohlar safarga chiqishida o'z orzu umidlariga erishish, yaratganga shukronlar aytib uning izzat hurmatini bajo keltirishni o'z ko'ngillaridan o'tkazadilar.

Hozirgi kunga kelib dunyoda ziyoratchilik sayyohligining 10 dan ortiq yirik markazlari mavjud bo'lib, ular yer sharining deyarli hamma qit'alarida joylashgandir.

Musulmon olamida ziyorat qilish makonlari ham anchagina. Jumladan, Markaziy Osiyoda, qolaversa jonajon O'zbekistonimizda ham aziz avliyolar yashab, dafn etilgan qadamjolar, ziyorat maskanlari beqiyos ko'p. Ular qatoriga Janubiy Qozog'iston viloyati, Turkiston shahridagi Axmad Yassaviy maqbarasi; Toshkent viloyati Zangiota tumanidagi Zangiota majmuasi; Toshkent shahridagi Shayx Xivanda Taxur maqbarasi, Qaldirg'och-biya maqbarasi, Yunusxon maqbarasi; Hazrati Imom majmuasi; Abubakr Muhammad Kaffal Shashi maqbarasi; Shayx Zayniddin bobo maqbarasi; Samarqand viloyati Payariq tumani Hartang qishlog'idagi Imom Al-Buxoriy majmuasi; Oqdaryo tumani Dahbed qo'rg'onidagi Maxtumi A'zam maqbarasi; Samarqand shahridagi Shohi Zinda, Amir Temur, Ruhobod, Xo'ja Doniyor, Motrudiy, Murod avliyo, Xo'ja Axror Vali, Oq saroy, Cho'ponota maqbaralari; Buxoro shahridagi–Ismoil Samoniy, Chashmai Ayub, Sadriddin Buharzi, Bohovuddin Naqshbandiy, Buyon Kulixon, Chor Bakr maqbaralari; Xorazm viloyatida Uch avliyo, Said Allovuddin maqbarasi; Qashqadaryo viloyatida–Jahongir, Dorus Saodat, Dorut Tilovat majmuasi, Ko'k gumbaz masjidi; Surxondaryo viloyatida - Hakim at-Termiziy majmuasi; Sulton Saodat ibodatxona yodgorligi, Fayoztepa ibodatxonasi; Jizzax viloyatida–Sadr Vaxs avliyo (Avliyoota) majmuasi; Farg'ona viloyatida Daxmon Shaxon go'rxonasi, Mozorixon maqbarasi kabilar ziyoratchi sayyohlarni o'ziga jalb qilib keladigan maskanlar bo'lib hisoblanadi.

Darhaqiqat, O'zbekiston turistik resurslarning boyligi bilan ajralib turadi. O'zbekistonda diniy turizm, ya'ni aziz qadamjolarini ziyorat qilish maskanlariga juda boy hisoblanadi. Jumladan, Markaziy Osiyoda, qolaversa jonajon O'zbekistonimizda ham aziz avliyolar yashab, dafn etilgan qadamjolar,

ziyosat maskanlari beqiyos ko'p. Ko'pgina avliyolarning dafn etilgan joylari va qabrlari qaytadan ta'mirlanib, asl holatiga keltirilmoqda. Ular qatoriga Bahoviddin Naqshbandiy, G'ijduvoni, Imom al-Buxariy, Mahtumi A'zam, Shohizinda, Motrudiy, Hakim at-Termiziy, Zangiota kabi aziz avliyolar va imomlar maqbaralari musulmon ahlining beqiyos, go'zal ziyosat qiladigan va ma'naviy ruhlanadigan joylariga aylantirildi. Ayniqsa, Imom Al-Buxoriy majmuasini muhim ziyosatgohga aylantirish xalqaro ahamiyatga egadir. Chunki, bu ziyosatgoh musulmon olamida Makka va Madina shaharlaridan keyin eng muhim sajdagoh hisoblanadi. Shu sababli ziyosat qilish uchun qulay shart - sharoit yaratish, ya'ni infratuzilmani shakllantirish bugungi kunning muhim masalasi hisoblanadi. Bu yerda asosiy vazifa xorij mamlakatlar fuqarolarining ortiqcha qiyinchiliklarsiz ziyosat qilib ketishlariga erishishimizdir. Buning uchun Samarqand shahri aeroportini jahon andozalariga yarasha bo'lishi, masalani asosiy yechimidir.

Mustaqallik yillarida diniy qadamjolariga davlat tomonidan katta e'tibor berilmoqda. Buyuk ajdodlarimiz qo'nim topgan maskanlarni qayta tiklash, obodonlashtirish, ta'mirlashga jiddiy e'tibor berganligi tufayli ziyosatgoh maskanlar 1.5 mlrd. Musulmon dunyosini o'ziga tortmoqda. Hozirgi kunda mamlakatimizda diniy turizmni hududiy tashkil etish va rivojlantirishga jiddiy e'tibor qaratish lozim.

Xususan, Janubi – Sharqiy Osiyo va G'arbiy Osiyo mamlakatlari ziyosatchilarni jalb etish maqsadida tadbirlar ishlab chiqish kerak. Buning uchun har bir viloyat, tuman va qishloqlardagi kishilar tomonidan muqaddas hisoblanib kelinayotgan ziyosatgohlarni aniqlash, umumlashtirish, respublika va viloyat diniy turistik kartalarini yaratish hamda ziyosatchilarga zarur sharoitlar yaratish, yo'l qurish, transport imkoniyatlarni o'rganish maqsadida muvofiq deb hisoblaymiz.

Diniy ziyosatgohlar kam mablag' hisobiga katta daromad manbaiga aylanishi shubhasiz. Mamlakatimizning barcha viloyatlaridan o'nlab, yuzlab diniy qadamjolar mavjud. Ammo ularni ziyosat etish marshrutlari aniq

tuzilmagan. Achinarli holati shundaki, islom dunyosida katta xizmat qilagn, avliyo darajasiga ko'tarilgan siymolarimiz abadiy qo'nim topgan maskanlarini faqatgina mahalliy darajada, ya'ni tuman yoki viloyat miqiyosidagi bilamiz, xolos. Binobarin, bunday muqaddas ziyoratgohlarni respublika va xalqaro darajadagi diniy ziyoratgoh obyektlariga aylantirish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, diniy turizm hamma vaqt sayohatning eng aktiv turi bo'lib kelgan. Insoniyat borki, u e'tiqod qiladi, sig'inadi, ruhan va ma'naviy jihatdan poklanishga harakat qiladi. Shuning uchun u diniy ziyoratni hoxlaydi.

Buning uchun muqaddas ziyoratgoh bo'lishi shart. Vaholanki, mamlakatimiz diniy ziyoratgohlarga boy mintaqa hisoblanib, kelajakda diniy turizmni rivojlantirishga yanada e'tiborni yanada kuchaytirish ham moddiy, ham ma'naviy yuksalishida muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh . Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasidan, 28.12.2019y.
2. O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risida"gi Qonuni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi: 03/19/549/3446-son. 19.07.2019-y.
3. Shavkat Mirziyoyevning "Ichki turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 30-apreldagi "Ichki turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-232-son qarorining 17.4.-bandida alohida qayd etilgan.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6165-son Farmoni
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi sayyohlik sohasini rivojlantirishni tezlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida "gi farmoni. –T:2.12.2016y
6. 2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. <http://lex.uz/docs/-3107036> 3. "O'zbekiston Respublikasini turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PF-5611, 05.01.2019y.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi, 22.12.2017y. Xalq so'zi // 2017 yil
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6165-son Farmoni
9. Sh.M.Mirziyoyev Xalqimizning roziligi bizga berilgan eng oliy bahodir faoliyati.2-jild, Toshkent, O'zbekiston, 2018.128-129-betlar B.508
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi

to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni // lex.uz

11. O‘zbekiston Respublikasida 2019-2025-yillarda turizm sohasini rivojlantirish Konsepsiyasi, 2019-yil 5-yanvardagi PF-5611-son “O‘zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar tug‘risida”gi farmonlari, // www.lex.uz
12. O‘zbekiston Respublikasining Bosh vaziri A. Aripov, Toshkent shahri, 2023 yil 23 fevral, 77-son
13. Agrawal, M., Choudhary, H. va Tripathi, G. 2018 “Hindistonda buddist turizmini rivojlantirish: tadqiqot tadqiqoti”, Butunjahon mehmondo‘stlik va turizm mavzulari, jild. K. Denzin, & YS Linkoln (Eds.), Sifatli tadqiqotlar bo‘yicha qo‘llanma, 2-tahrir. Ming Oaks, Kaliforniya: Sage nashrlari. Edgell, D., DelMastro Alen, M. va Swanson, J. 2018. 2, No 5, 477–493-betlar
14. Aymeken Halmuratova World of Science February, Volume-7, Issue-2 7 the main problems in the development of tourism in the republic of uzbekistan
15. Aleksandrova A.Yu. Mejdunarodniy turizm. Uchebnik.- M: Aspekt Press, 2017.- 470 str.
16. Albayrak, A. (2013) Muqobil turizm. Detay nashri
17. Analysis of the Demand for Religious Tours at the Regional Level in the Republic of Uzbekistan Zien Journal of Social Sciences and Humanities ISSN NO: 2769-996X <https://zienjournals.com> Date of Publication: 10-04-2023
18. Baloglu, S. Va Mangaloglu, M. (2001) Turkiya, Misr, Gretsiya va Italiyaning aqshdagi turoperatorlar va sayyohlik agentliklari tomonidan qabul qilingan turistik destinatsiya tasvirlari. Turizm menejmenti, 22,1-9.
19. Bicikova, K. (2014) Talabalar sayohati xulq-atvorini tushunish: Britaniya universiteti talabalarining segmentatsiya tahlili. Journal of Travel & Tourism Marketing, 31 (7): 854-867.
20. Bilim, Y. (2013) ynanç Merkezlerinin Pazarlanmasý ve Türkiye Ölçeýinde

- Eleýtirel Noktalar: Hatay Örneýi. In: Bilim, Y. & Özer, Ö. (tahrirlar) ýnanç Turizmi: Seçme Konular, Çizgi, Turkiya
21. Bilim, Y. & Düzgüner, S. (2015) Diniy tolerantlik uchun diniy turizm. In: Raj, R. & Griffin, K. (tahrirlar) Diniy turizm va ziyoratlarni boshqarish: xalqaro istiqbol, ikkinchi nashr, CABI, Buyuk Britaniya
 22. Bizirgianni, I. & Dionysopoulou, P. (2013) Ijtimoiy media (SM) va axborot kommunikatsiya texnologiyalari orqali yoshlar turizmining turistik tendentsiyalarining ta'siri. Integratsiyalashgan axborot, protsessual-ijtimoiy va xulq-atvor fanlari bo'yicha 2-xalqaro konferentsiya, 73: 652-660.
 - 23.Boymirzaev, K. X. (2019). Soviet Propaganda in Uzbekistan is a History of Agitation. Electronic Research Journal of Social Sciences and Humanities 1 (III), pp. 138-140
 24. Berdimurodov, A. & Indiaminova, P. (2021). Great Silk Road. (Whales and centuries) / Church of Christians in Samarkand. Tashkent," Uzbekistan", 2017. – P. 86
 - 25.Durovich A.P., Bondarenko G.A. Organizatsiya turizma. Uchebnoye posobiye. 2-ye izd. Ispr. - Mn.: Novoye znaniye, 2020.-640 str.
 - 26.Mamatqulov X.M. Turizm infratuzilmasi. O'quv qo'llanma. -T.: "o'zbekiston faylafuslar jamiyati " nashriyoti, 2011.- 273b.
 27. Mirzayev M.A., Aliyeva M.T. Turizm asoslari. O'quv qo'llanma.-T.: o'zbekiston faylafuslar jamiyati, 2021.- 287b.
 28. Mirzayev M.A. "Turizm asoslari". Ma'ruzalar matni T.: 2015
 29. Mamatqulov X.M. Turizm infratuzilmasi. O'quv qo'llanma. -T.: "o'zbekiston faylafuslar jamiyati " nashriyoti, 2011.- 273 b.
 30. "Uzbekistan travel" yagona milliy turistik axborot portali
 31. Mirzayev M.A., Aliyeva M.T. Turizm asoslari. O'quv qo'llanma.-T.: o'zbekiston faylafuslar jamiyati, 2021.- 287b
 32. Mirzayev M.A. "Turizm asoslari ". Ma'ruzalar matni T.: 2015
 33. Cavagnaro, E., Staffieri, S. & Postma, A. (2018) Millennialarning turizm tajribasini tushunish: yoshlar (barqaror) turizmi uchun maqsadli klasterlarni

- aniqlash uchun kalit sifatida sayohat qilishning qadriyatleri va ma'nosi. *Tourism Futures* jurnali, 4 (1): 31-42.
34. Chang, HJ, Vang, KY & Shen, CY (2012) Keksayib borayotgan ziyoratchi sayyoh: mahalliy foydalanish mumkin bo'lgan turizmni rivojlantirishning roli. *Afrika biznes boshqaruvi jurnali*, 6(1): 80-85.
35. Chhabra, D. (2011) Talaba sayohatchilar aslida nimani xohlashadi? Xaridorning qora qutisini qayta ko'rib chiqish. *Mehmondo'stlik marketingini boshqarish jurnali*, 21: 344–355.
36. Chiu, LK, Ramli, KI, Yusof, NS & Ting, CS (2015) Yosh malayzionaliklarning sayohatlari xulq-atvori va ichki turizmdagi xarajatlarini o'rganish. 2015-yilgi Xalqaro akademik tadqiqot konferensiyasi, 12-15 aprel, Parij, Fransiya, bet: 47-54
37. KAC Creswell, Erta musulmon arxitekturasi , Oksford universiteti nashriyoti, 1932 / qayta ko'rib chiqilgan va kengaytirilgan 1969.
38. Kisvali Ka'ba, c. 1910 yil G. Erik Edit Matson, Kongress kutubxonasi. Muhyi Lari, Katta masjidning rasmi, Futuh al-Haramayn (Makka va Madina ziyoratchilari uchun qo'llanma), 19b–20a, 1582, Makka, Saudiya Arabistoni (Xalili to'plami)
39. Jonatan Bloom va Sheila Bler, “Makka “ Islom san'ati va arxitekturasi Groves ensiklopediyasida , Oksford universiteti nashriyoti, 2019 yil.
40. Aukland, K. 2018. “Bo'sh vaqt va fidoyilik qo'shilgan joyda: Hindistonda hindlarning ziyorati va ichki turizmi “, *Xalqaro diniy turizm va ziyorat jurnali*: jild. 6: Iss.
41. Choe, J., Blazey, M. And Mitas, O. 2015. 'Buddist bo'lmaganlarning Buddist ibodatxonalariga tashrif buyurish motivatsiyalari', *Turizmning dolzarb masalalari*, jild. 18, y 1, 70–82-betlar.
42. Collins, N. 2018. “Haj-turizm: turli dinlardagi umumiy mavzular “, *“International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage: Vol. 6: Iss*
43. Creswell, JW 2012. Sifatli so'rov va tadqiqot dizayni: Beshta yondashuv orasidan tanlash, Sage.

44. Creswell, JW, 1998. Sifatli so‘rov va tadqiqot dizayni: beshta an'anadan tanlash, Thousand Oaks, CA: Sage Publications
45. K. Denzin, & YS Linkoln (Eds.), Sifatli tadqiqotlar bo‘yicha qo‘llanma, 2-tahrir. Ming Oaks, Kaliforniya: Sage nashrlari.
46. Edgell, D., delmastro Alen, M. Va Swanson, J. 2018. Turizm siyosati va rejalashtirish: Kecha. Bugun va ertaga, Birinchi nashr, London.
47. Fayos-Sola’, E. 1996. 'Turizm siyosati: yozgi tun tushi?', Turizmni boshqarish, jild. 17, y 6, 405-bet.
48. Geary, D. 2008. 'Maqsad ma'rifati: Bodxgaya, Bixarda buddizm va ruhiy turizm brendi', Antropologiya Bugun, jild. 24, y 3, 11–14-betlar
49. Geary, D. 2014. “Shimoliy Hindistonda buddist davrlari va dunyoviy amaliyotlari “, “ Merosning yaratilishi: vasvasa va maftunkorlik “, jild. 8, y 44.
50. Geary, Devid 2018. “Hindistonning buddist davrasi(lar): “o‘sib borayotgan “ Osiyo uchun o‘sib borayotgan sarmoya bozori, “International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage: Vol. 6: Iss.doi:10.21427/D7PT46
51. (Maha-parinibbana Sutta; Sakya 2019 59-60-betlar
52. Joshi, M. 2020. “Hind madaniy merosining jahon merosiga ta'siri “, Scholedge International Journal of Multidisciplinary & Allied Studies, jild. 1, 1, 20-bet
53. Kant, A. 2019. Brendlash Hindiston: aql bovar qilmaydigan hikoya, Xarper Kollinz, Noida
54. Hindiston turizm statistikasi (2013) Bir qarashda Hindiston turizm statistikasi. [Http://tourism.gov.in/sites/default/](http://tourism.gov.in/sites/default/) saytida mavjud fayllar/Boshqa/Aql bovar qilmaydigan%20Hindiston%20final%202021-7-2014% Sirikanchana, P. Jahon Buddist universiteti elektron jurnali: 6-jild y 2 iyul-dekabr 2023 yil. [Http://bihar2025.in/wp-content/uploads/2015/06/Tourism.pdf](http://bihar2025.in/wp-content/uploads/2015/06/Tourism.pdf) Srivastava A. & Tomson SB 2009. Ramkaviy tahlil: amaliy siyosat tadqiqotlari uchun sifatli metodologiya.

- 20Turizm%20Statistika%20at%20a%20Glance% (Kirish 2023-yil mart).
(Kirish 2023-yil mart). Hindistonning Bixardagi buddist ziyorati: turizm
siyosatining istiqboli
www.businessdictionary.com/definition/exploratoryresearch.html
(Kirishilgan: 2016-yil 25-may). english.pdf. (Kirish 2019-yil fevral).
55. Singh, RP 2011. Hindistondagi muqaddas joylar va ziyoratgohlar:
Rivojlanayotgan tendentsiyalar va bibliografiya. Muqaddas joylar va
ziyoratgohlar: Hindiston haqida ocherklar
56. Hall, CM 2024. “Buddizm, turizm va o‘rta yo‘l“, Timoti, DJ va Olsen, D.
(Tahrirlar): Turizm, Din va Ruhiiy sayohatlar, 172-185-betlar, London,
Routledge.
57. Jauhari, V. 2019. 'Hindistonda ma'naviy va madaniy turizm uchun tashrif
buyuruvchilar tajribasini qanday oshirish mumkin?', Butunjahon
mehmondo'stlik va turizm mavzulari, jild. 2, No 5, 559–563-betlar
58. Joshi, M. 2015. “Hind madaniy merosining jahon merosiga ta'siri“,
Scholedge International Journal of Multidisciplinary & Allied Studies, jild.
1, 1, 20-bet.
59. Kant, A. 2009. Brendlash Hindiston: aql bovar qilmaydigan hikoya,
Xarper Kollinz, Noida
60. Khan, MA va Udai, V. 2017. Turizm marketingi, Anmol nashrlari Yangi
Dehli
61. Khan, MMA, Nur, MA va Khan, MA 2018. 'Hukumatning besh yillik
rejalari doirasida Hindistonda turizmni rivojlantirish', International Journal
of Research, Vol. 1-son, 3-son, 126-bet
62. Krishna, A., Shama, P. Va Prasad, S. 2018. 'Bodxgayaga xorijlik
ziyoratchilar: tarixiy nuqtai nazar', Xalqaro ko‘p tarmoqli yondashuv va
tadqiqotlar jurnali, jild. 1, y 6.
63. Kumral, N. Va Önder, A. 2019. 'Turizm, mintaqaviy rivojlanish va davlat
siyosati: maxsus masalaga kirish', Yevropa rejalashtirish tadqiqotlari, jild.
17, No 10, 1442-65-betlar.

64. Kumar, RB 2018. “Hindistonda buddist turizmi: kontseptualizatsiya “, Bhardwaj, DS, Kamra, KK, Chaudhary, M., Kumar, RB, Boora, SS, Chand, M. Va Taxak, RH (Eds), Xalqaro Turizm: muammolar va muammolar, Kanishka, Nyu-Dehli, 214-23-betlar.
65. Labaree, RV 2019. Tadqiqot qo‘llanmalari: Ijtimoiy fanlar bo‘yicha tadqiqot ishingizni tashkil qilish: Tadqiqot dizaynlarining turlari.
66. Shinde, Kiran 2018. 'Hindistonda diniy turizmni boshqarish va boshqarish,' Xalqaro diniy turizm va ziyorat jurnali: jild. 6: Iss. 1, 7-modda. Doi: 10.21427/D7K42M
67. Singh, S. 2019. “Hindistonda turizm: siyosat tuzoqlari “, Osiyo Tinch okeani turizm tadqiqoti jurnali, jild. 7, y 1, 45–59-betlar. Hall, CM 2018 Turizmni rejalashtirish: siyosatlar, jarayonlar va munosabatlar, 2-nashr, Harlow, Pearson Education. Sinha, UP va Kumar, S. 2019. Bihar turizmi: Retrospektsiya va istiqbol, Nyu-Dehli, Concept Publishing Company. Singh, RP 2011. Hindistondagi muqaddas joylar va ziyoratgohlar: Rivojlanayotgan tendentsiyalar va bibliografiya. Muqaddas joylar va ziyoratgohlar: Hindiston haqida ocherklar, 7-56
68. Goeldner, CA va Ritchie, JR Brent 2023. Turizm: Principles, Practices, Philosophies, 9-nashr, Wiley, Hoboken, NJ. “Diniy yo‘nalishlarda turistlarni tushunish: ijtimoiy masofa istiqboli “, Turizmni boshqarish, jild. 48,343–353-betlar.
69. planningcommission.nic.in/plans/mta/midterm/english-pdf/ chapter-13.pdf. 2016-yil 22-fevralda kirish. Khan, MMA, Nur, MA va Khan, MA 2014. 'Hukumatning besh yillik rejalari doirasida Hindistonda turizmni rivojlantirish',
70. Bir qarashda Hindiston turizm statistikasi 2018 <http://tourism.gov.in/sites/>
71. Ritchie, J. & Spencer, L. 1994. “Amaliy siyosat tadqiqotlari uchun sifatli ma'lumotlar tahlili “ A. Bryman va RG Burgess [tahrirlar] “Sifatli ma'lumotlarni tahlil qilish “, 2017, 173-194-betlar
72. Sarkar, C. 2017. “Hindistonning qiyofasi yomon “, The Tribune, 1997 yil

- 3 avgust, Chaudhary, M. (2020), “Hindistonning turistik joy sifatidagi imidji: xorijiy sayyohlarning istiqboli “, Turizmni boshqarish, jild. 21- son 3, 293–297-betlar
73. Sharma, JK 2019. Turizmni rejalashtirish va rivojlantirish: Yangi istiqbol, Nyu-Dehli, Kanishka nashriyoti.
74. Sharpley, R. Va Sundaram, P. 2019. “Turizm: muqaddas sayohatmi? Ashram turizmi ishi, Hindiston', Turizm tadqiqotlari xalqaro jurnali, jild. 7, No 3, 161–171-betlar.
75. Buddhist Pilgrimage in Bihar India: A Tourism Policy Perspective Amitabh Upadhya Skyline University College
76. Shinde, Kiran 2018. 'Hindistonda diniy turizmni boshqarish va boshqarish,' Xalqaro diniy turizm va ziyorat jurnali: jild. 6: Iss. 1, 7-modda. Doi: 10.21427/D7K42M
77. 2018 yil 28 dekabr, Toshkent shahri. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining Toshkent-2019 www.lex.uz ma’lumotlari asosida tuzilgan.
78. Yusuphodzhaeva, GB Current achievements and problems in the field of tourism in Uzbekistan / GB Yusuphodzhaeva, Sh. T. Ergashev. — Text: *nimaposredstvennyy // Mollaroday ucheniy*. — 2019. — No. 45 (283). — S. 401-403. — URL: [https://moluch. Ru/archive/283/63670/](https://moluch.Ru/archive/283/63670/) (data access: 07. 12. 2023).
79. Каленов, К. (2021). аграр соҳада суғурта хизматларини йулга қуйишнинг жаҳон тажрибасидан фойдаланиш. *iqtisodiyot va ta’lim*, (4), 343–347. https://doi.org/10.55439/ECED/vol_iss4/a184
80. Khashimov, M. (2021). Religioznie I duxovnie pamyatniki Centralnoy Azii. “Saga”, 2021. – P. 252.
81. Kagan, M. S. (2019). Culture as an object of philosophical research // the Role of spiritual culture in the development of personality. Institute of culture named after N.K.Krupskaya. (1979), - P. 12.
82. Ruziyev Sh.R. O‘zbekistonda tarixiy-madaniy turizmni rivojlantirishning

- tashkiliy-iqtisodiy mexanizminiindikativ boshqarish metodikasi// Iqtisod va moliya ilmiy-amaliy jurnal. T.:2018 yil. №11(119). 30-bet.
83. Safarov B. Turistik xizmatlar bozori istiqbolini aniqlashning innovatsion usullari// Iqtisodiyot va ta'lim jurnali. Toshkent sh., 2017 yil. №4. 47-bet.
 84. Tuxliev I.S., Qudratov G'.H., Pardaev M.K. Turizmni rejalashtirish.
 85. Xudoyorov A.A. O'zbekistonda xalqaro turizmni rivojlantirishning o'ziga xos tashkiliy iqtisodiy jihatlari// Iqtisod va moliya ilmiy-amaliy jurnal. T.: 2019 yil. №8(128). 9-bet.
 86. European Tourism in 2018: Trends & Prospects (Q4/2018).
 87. Global Muslim Travel Index 2018. Mastercardcrescentrating 2018.
 88. World Travel Trends 2018/2019, P.1.
 89. Travel & Tourism Economic Impact 2019
 90. Travel & Tourism Economic Impact 2018 Uzbekistan// World Travel & Tourism Council 2018 march.
 91. Travel & Tourism Economic Impact 2018 Uzbekistan// World Travel & Tourism Council 2018 march.
 92. UNWTO barometer 2018 – World Tourism Organization (UNWTO), april 2018. <https://www.moodiedavittreport.com/wp-content/uploads/2018/04/wto-1.png>
 93. O'zbekistonda 2020 yilga qadar yana 100 ta mehmonxona quriladi <http://www.xs.uz/uz/post/>
 94. O'zbekistonda turizm sohasida amalga oshirilgan ishlar sarhisobi va yaqin kelajak uchun prognozlar. <https://kun.uz/news/2019/01/30/ozbekistonda-turizmsohasida-amalga-oshirilgan-ishlar-sarhisobi-va-yaqinkelajak-uchun-prognozlar>
 95. Vitse-premer Uzbekistana rasskazal o problemax v turizme i sposobax ix resheniya. <https://news.mail.ru/politics/35274835/?Frommail=1https://news.politics/35274835/?Frommail=1> Mail.ru
 96. Tourism in Uzbekistan-2018.

97. Isadjanov, Abduvali and Ilyos, Gulmuratov “tourism development in uzbekistan: current trends and national priorities, “ The Light of Islam: Vol. 2020 : Iss. 1 , Article 27. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iiu/vol2020/iss1/27>
98. Xalqaro jurnali Rivojlanish va davlat siyosati | e-ISSN: 2792-3991 | www.openaccessjournals.eu | Jild: 3-son
99. Maxmudova A.P. Ziyorat turizmining asosiy shakllari // Kelajak quruvchilari. – 2022. – ʻy5 (752) – S.139-145.
100. O‘zbekiston Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi sayti [Elektron resurs]. https://stat.uz/images/uploads/reliz2021/turizim_28_07_22_ru.pdf
101. Khamidov O. Kh. Improving the management of ecological tourism development in Uzbekistan: problems and solutions / Khamidov O. H., Shadieva R. Kh., Navruz-zoda B. N., Aslanova D. Kh.. - Tashkent: Economics, 2022
102. World Bulletin of Management and Law (WBML) Available Online at: <https://www.scholarexpress.net> Volume-29, December -2023 ISSN: 2749-3601
103. Koriyev, Mirzohid. (2023). Possibilities of Pilgrimage Tourism Development in Uzbekistan P. 126-134. 10.5281/zenodo.7585454.
104. Djafarova Nigina Alisherovna, Abdurakhimova Sevara Tulkin Kizi Prospects for the development of pilgrimage tourism in Uzbekistan // Наука, техника и образование. 2020. – №3. – (67). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prospects-for-the-development-of-pilgrimage-tourism-in-uzbekistan/> (дата обращения: 14.04.2024).
105. Gulyamova, Gulnora. (2023). Development of pilgrimage tourism cluster in Uzbekistan: opportunities and challenges. Economics and Education. – 24. – P. 427-432. 10.55439/ECED/vol24_iss3/a68.
106. European Journal of Economics and Management Sciences 2024, No 2 ISSN 2310-5690 DOI:10.29013/ejems-24-2-30-34 opportunities for the development of pilgrimage tourism in uzbekistan navruz-zoda zebinis

bakhtiorovna

107. European Journal of Economics and Management Sciences 2024, No 2
ISSN 2310-5690 DOI:10.29013/ejems-24-2-30-34 opportunities for the
development of pilgrimage tourism in uzbekistan navruz-zoda zebinisa
bakhtiorovna
108. European Journal of Economics and Management Sciences 2024, No 2
ISSN 2310-5690 DOI:10.29013/EJEMS-24-2-30-34 opportunities for the
development of pilgrimage tourism in uzbekistan Navruz-zoda Zebinisa
Bakhtiorovna
109. Collins-Kreiner, N. (2020). "Pilgrimage tourism-past, present and future
rejuvenation: a perspective article". Tourism Review, – Vol. 75. – No. 1. –
145p
110. Djuraeva D.D., Berdiyeva Z.M. Cultural heritage as a factor of human
development (on the example of Uzbekistan) // Ученый XXI века. 2016. –
№. 5-2 (18). – P. 23-25
111. [Http://www.tourism.uz/](http://www.tourism.uz/)
112. [Www.interunion.ru](http://www.interunion.ru)
113. [Www.world-tourism.org](http://www.world-tourism.org)
114. [Www.e-tours.ru](http://www.e-tours.ru)
115. [Https://globalconnect.uz/uzbekistan/ziyarat-tourism](https://globalconnect.uz/uzbekistan/ziyarat-tourism)
116. [Https://journals.openedition.org/viatourism/7649?Lang=it](https://journals.openedition.org/viatourism/7649?Lang=it)
117. [Https://www.arabisklondon.com/9666](https://www.arabisklondon.com/9666)
118. [Https://www.arabisklondon.com/10545](https://www.arabisklondon.com/10545)
119. [Https://www.arabisklondon.com/10576](https://www.arabisklondon.com/10576)
120. [Http://www.unwto.org/news/un-tourism-applauds-saudi-arabia-s-
historic-milestone-of-100-million-tourist-arrivals](http://www.unwto.org/news/un-tourism-applauds-saudi-arabia-s-historic-milestone-of-100-million-tourist-arrivals)
121. [Http://tourism.gov.in](http://tourism.gov.in)
122. [Https://data.worldbank.org/indicator/st.int.arvl](https://data.worldbank.org/indicator/st.int.arvl)
123. Hindiston turizm statistikasi 2018 <http://tourism.gov.in/>
124. [Https://uzpedia.uz/pedia/hindiston_turizmi](https://uzpedia.uz/pedia/hindiston_turizmi)

125. [https://lex.uz/docs/-](https://lex.uz/docs/)
126. <https://religions.uz/news/detail?Id=812>
127. <https://lex.uz/docs/3311817>
128. <https://www.gazeta.uz/uz/2017/08/17/turizm/>
129. <http://muslim.uz/index.php/yangiliklar-2016/uzbekistan/item/4159-ziyorat-turizmi-so-asida-musulmonlarga-yana-bir-ulajlik-yaratildi>
130. <https://lex.uz/docs/3548467>
131. <http://uza.uz/oz/tourism/zbekistonda-ziyerat-turizmi-2018-yilga-nazar-27-12-2018>
132. <https://religions.uz/pages/7>
133. <http://xs.uz/uzkr/post/samarqanddagi-imom-bukhorij-mazhmuasi-butunlaj-yangi-qiyofaga-kiradi-fotozhamlanma>
134. <http://uza.uz/oz/tourism/zbekistonda-ziyerat-turizmi-2018-yilga-nazar-27-12-2018>
135. <https://uzbektourism.uz/cyrl/research>
136. <https://aniq.uz/uz/yangiliklar/uzbekistonda-ziyorat-turizmining-hozirgi-imkoniyatlari-va-sohadagi-muammolar-muhokama-etildi>
137. <https://mintrans.uz/news/o-zbekiston-respublikasida-ichki-va-ziyorat-turizmini-yanada-rivojlantirish-chora-tadbirlari-to-g-risida>
138. <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/uzbekistan-travel-and-tourism>
139. <https://stat.uz>